

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Kış / Winter / Зима 2014 • Yıl / Year / Год 4 • Sayı / Number / Число 11

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/9 Bakanlıklar-ANKARA

Sorumlu Yazı İşleri Md. / Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör/ Editor

Руководитель работы

İbrahim İMER-Ayşe İKİZ

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Prof. Dr. Taciser ONUK • Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Naciye YILDIZ • Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN • Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU • Dr. Yaşar KALAFAT

Yalçın GÜLPINAR (İngilizce)-Atilla BAĞCI (Rusça)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Atilla BAĞCI (Rusça) • Yalçın GÜLPINAR (İngilizce)

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.bilimselksen.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

10 TL (Yurt içi / Domestic)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Стоимость подписки Abone Bedeli /

Subscription Price

40 TL (Yurt içi / Domestic)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date

30 Nisan 2014

Kapak Resmi

Türk'ün kahramanlık sembolü kılıç ve demir döven Türk tablosu

(Resim: Mustafa KAYA)

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Temsilcilikler / Representative / Представители

•
AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

•
AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.com Tel: 00994506737860

•
TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞIRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

•
RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLIONA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

•
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

•
UKRAYNA

Doç. Dr. Iryna M. DRYGA

e-mail: idriga@gmail.com Tel: 003806796103301

•
KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0037744217234

•
ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhargmail.ru Tel: 00998712241310

•
TÜRKİYE

İbrahim İMER

e-mail: i.imer@hotmail.com Tel: 0090546.491 24 15

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler, yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале Научный Меридиан следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Hakem Kurulu

Editorial Board

Консультативный совет – Редколлегия

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (AMEA / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (AMEA Nəhcıvan Bölmesi / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
Ord. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU (Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Byoungduk SOHN (Chongshin University / KORE)
Prof. Dr. Edip GÜNAY (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Akademia Nauk / RUSYA FEDERASYONU)
Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi-em./ TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülsen DEMİR (Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN (Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ingeborg BALDAUF (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
Prof. Dr. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Maimunah ISMAIL (Universiti Putra Malaysia / MALEZYA)
Prof. Dr. Maria CİKİA (Akademia Nauk / GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Maria Pia PADANI (Università 'Ca' Foscari Di Venezia / İTALYA)
Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Doç. Dr. Mustafa SEVER (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muzaffer TUFAN (İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Natalie O. KONONENKO (University of Alberta / KANADA)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Norbert FIRIES (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (University of Newcastle / İNGİLTERE)
Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (National Taiwan University / TAYVAN)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi-em / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC)
Prof. Dr. Walter ANDREVS (University of Washington / ABD)
Prof. Dr. Wan-I LİN (National Taiwan University / TAYVAN)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL (Özbekistan İlimler Akademisi / ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gloham VATANDOUST (American University of Kuwait / KUVEYT)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Selçuk DUMAN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Halk Bilim Araştırmacısı-Yazar/TÜRKİYE)

Not : Ada göre alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi EBSCO/Pro-Quest/ULRICH tarafından taranmakta ve endekslenmektedir.

It is scanned and indexed by Bilimsel Eksen Dergisi (Scientific Axis Magazine) EBSCO/PRO-Qest/ ULRICH

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Eski Bir “Elifbâ” Kitabındaki “Vatan-Bayrak-Millet” “Fatherland, Flag, Nation” Concepts In An Old Elifba Book Родина-Флаг- Наций В Древней “Алфавитной” Книге Prof. Dr. Tuncer Gülensoy	7
Меңгеріле Байланысқан Есімді Сөз Тіркестері Yönetilerek Bağlanan İsim Tamlamaları The Noun Phrases Which Are Connected By Directing Aşırova Anarışibayevna- Rysbai Bibigül-Umirbekova Roza Kaldybekovna Jazira Abdrahmanova	12
Kıbrıs Kurt Baba (Kutup Baba) Yatiri ve Anadolu Türk Halk İnanmalarında Yeni Bulgular Kurt Baba (Kutup Baba)’S Grave In Cyprus And New Findings About Turkish Folk Beliefs Of Anatolia Усыпальница Курт Баба (Кутуб Баба) Кипра И Новые Результаты В Вере Турции Dr. Yaşar Kalafat	19
Azərbaycanda Musiqili Teatrın Təşəkkülündə Xanəndələrin Rolü Azerbaycan'da Müzikli Tiyatronun Oluşumunda Hanendelerin Rolü The Role Of Singers In The Development Of The Musical Theatre In Azerbaijan Роль Ханенде В Становлении Музыкального Театра В Азербайджане Vüsalə Elmanqızı Əsgərova	29
Soküm Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) Kavramı Işığında Türkiye’nin Yaşayan İnsan Hazinesi Living Human Treasures Of Turkey In The Light Of Intangible Cultural Heritage Living Human Treasures Concept Живущие Человеческие Сокровище Турции В Понятии Живущих Человеческих Сокровищ Nail Tan	34
Мәдениетаралық Ым-Ишараттар Kültürler Arası İşaret Dili Intercultural Sign Language Doç. Dr. Magcan Saule Magcankızı	41
Âşık Ali Çatak Minstrel Ali Çatak “Ащык Али Чатак “ Hayrettin İvgin	56

Misdemeanor Harassment And Obstruction Of The Right

Savcılık, Suistimal ve Hukukun Tıkanması

Преследование Проступка И Препграда Права

Atefeh İbrahimi- Phd. Mahmud Mecidi – Phd. Muhammed Hasani 72

Tүркі Тілдеріндегі Сөздің Басынан, Ортасынан, Соңынан

Қосылатын Дауыссыздар

Türk Dillerindeki Protez, Epentez, Epitez Sessizler

Prosthetic, Epentezicheskie, According Epitezicheskiein Turkic Languages

Prof. Dr. Berikbay Sagyndykuly 81

Хорезмидің «Мухаббат-Наме» Дастанының Қолжазбаларындағы

Синтаксистік Айырмашылықтар

Harezmi'nin "Muhabbetname" Eserindeki Kelime Dizilişleri ve Sözdizimsel Özellikleri

The Syntactically Differents Of Monurscript Of Horezmi In "Muhabbat-Name"

Romance

Meyrambek Taubaldiyeu 87

Hatırlama Kültürü, Destan Geleneği Sözlü Tarih Bağlamında Ekizceli

Yıldırım Ailesi'nin Destanı ve 1982 Yılı Brüksel-Saint Josse Yangını

Within The Context Of Remembrance Culture And Verbal History The Epic Of

Yıldırım Family And 1982 Brussels-Saint Josse Fire

Культурапамяти, Традиций Легендаиустной Историив Контекстелегенда

"Семья Экизджели Йылдырыма"Исанкт-Joss 1982 Годабрюссель-Пожар

Alpaslan Karadağ 97

Зат Есімдерден Жасалған Синонимдердің Типтері Мен Сильдік

Ерекшеліктері

İsimlerden Türetilmiş Eş Anlamli Kelimelerin Türleri ve Üslup Özellikleri

Derived Fromthe Names Ofthe Types Ofsynonymsandstylistic Features

Baglan Tileubergenova-Akerte Begmatova-Doç. Dr. Bakytgul Kulzhanova 121

“Böhtan” Romanında Nahçıvan

Nakhchivan In The Novel “Böhtan”

Нахчыван В Романе “Бехтан”

Ali Haşimov 127

Kitap Tanıtımı-Book Review-Презентация Книги:

Hayrettin İvgin'in Eseri: “Derin Mitoloji”

Hayrettin İvgin's Work: “Deep Mythology”

Роизведение Хайреттина Ивгина: Дерин Митоложи (Глубокая Мифология)

Aysel Çoban İmer 133

**ESKİ BİR “ELİFBÂ” KİTABINDAKİ
“VATAN-BAYRAK-MİLLET”**

**“FATHERLAND, FLAG, NATION” CONCEPTS IN
AN OLD ELİFBÂ BOOK**

**РОДИНА-ФЛАГ- НАЦИЙ В ДРЕВНЕЙ
“АЛФАВИТНОЙ” КНИГЕ**

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

Özet

Bugün ilk okuma ve yazma kitabına “Alfabe” adı verilmektedir. Latin alfabe-sine geçmeden önce kullanılan ilk okuma ve yazma kitabına “Elifba” denilirdi.

Makale; 1329 H (1913 M.) yılında İstanbul’da Kasbar Matbaasında basılan ve A.Hüsni adlı bir eğitimcinin yazdığı “Elifba” kitabındaki vatan-bayrak-millet ko-nularının neler olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlk okuma-yazma kitabı, elifba, alfabe, vatan-bayrak-millet

Abstract

Today the first book to read and write is called the “Alphabet”. The first book to read and write was called “Elifba” before starting to use the Latin alphabet.

The paper displays Elifba, published in Kasbar Printing House in İstanbul in 1329 H (1913 AD) and written by an educationist, and what the “fatherland, flag, nation” themes are in a colourful picture Elifba book named Tefeyyüz.

Key Words: the first book to read and write, elifba, alfabe, fatherland, flag, nation.

* Em. Öğretim Üyesi. Ankara/TÜRKİYE

Bizim bugün “Alfabe” adını verdiğimiz ilk okuma ve yazma kitabımızın eski adı “**Elifba**” idi. Gerek Osmanlı İmparatorluğu’nun gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında “Arap harfli Türk Alfabeti” ile okuyor, Türkçeyi öğreniyorduk.

İlk millî alfabemiz olan Kök Türk alfabesini çocuklarımıza ve gençlerimize öğreten bir kılavuz kitabımız var mıydı, bilemiyorum. Sonra eski *Uygur yazısını, bir ara Brahmi alfabesini, çok sonraları Ermeni yazısını, Gürcü alfabesini, Grek alfabesini, Kiril alfabesini* de öğrenip yazdık, bu alfabelerle yazılmış yüzlerce bilim ve kültür eserini dünya mirası olarak bıraktık.

Cumhuriyet’ten 900 yıl önce başlayan Arap harfli Türkçe edebî hayatımız boyunca, öyle değerli eserler ortaya koyduk ki, yıllar boyu “**Türk tıbbı, cebiri, geometrisi, astronomisi, biyolojisi, fiziği, kimyası**” gibi müspet bilim dalları Avrupa ve Asya üniversitelerinde ders kitabı olarak okundu, çeşitli dünya dillerine çevrildi.

Türk şâir ve edebiyat adamlarının adamlarının “*Arap Harfleri*” ile yazdıkları Türkçe “**dîvân, mesnevî, şehrengiz, tarih**, vb.” gibi el yazma eserler, bugün *British Museum, Paris Millî Kütüphanesi, Rusya St. Petersburg Müzesi, İsveç Millî Kütüphanesi*, başta *Dresten* olmak üzere *Alman kütüphaneleri, Vatikan Devlet Kütüphanesi, Kahire Kraliyet Kütüphanesi, Çin Pekin Millî Kütüphanesi* gibi pek çok kütüphanenin baha biçilmez kıymetli eserleri olarak en titiz şekilde korunmaktadırlar.

Türkiye’de de başta Ankara’daki *Millî Kütüphane* olmak üzere İstanbul’daki *Bayezid yazma eserler kütüphanesi* olmak üzere pek çok devlet büyüğünün adına kurulmuş kütüphanelerimiz bulunmaktadır.

Bu tanıtım yazımda sizlere belki de ilk defa göreceğiniz bir Osmanlı Türk alfabesini tanıtacağım. Kitabın kapağı ile iç sayfalardaki bazı resimler de sanırım, siyah-beyaz basıldıktan sonra, “sarı-kırmızı-mavi” boyanmış.

Kitabın kapağının tam ortasında çerçevesi defne yapraklarıyla süslü bir madalyon var. Madalyonun içinde bir **AY-YILDIZ** ve onun sağ tarafında ± (*elif*) ve alt tarafında da »(*be*)harfleri bulunmakta. Madalyon ortada bir yere zincirle tutturulmuş ama dikdörtgen olarak biçimlendirilmiş zincirin içinde **ELİFBÂ-YI TE-FEYYÜZ** yazısı yer almış. (*Hatt*) dediğimiz güzel bir el yazısı, “*hareke*” dediğimiz “*üstün-esre-ötre-şedde-sükûn*” diye adlandırılan işaretler ile okumayı kolaylaştırmak için yapılmış.

Kitabın 4. sayfasında Arap harfleriyle yazılmış “**Bismillahirrahmanirrahîm**” hattının altında 30 harften oluşan “**Osmanlı-Türk Alfabeti**” bulunmakta: **Elif** [A-E okunur]-**be-pe-te**(*peltek*) **se** [Türkçede yok]-**cim** [C]-**çim** [Ç]-**ha-hı**[Arapça ve Farsçada var]-**dal-zel** [Türkçede yok]-**re** [R]-**ze** [Z]-**je** [J]-**sin**[S]-**şın** [Ş]-**sad** [kalın S]-**dat** (/zat) [Türkçede olmayan bu harf Z/D okunur: *zaptiye/darp*]-**tı** [kalın T]-**zı** [Türkçede olmayan Z]-**‘ayın** [Arapçada var, Türkçede yok]-**gayın** [Kalın g]-**fe** [F; Türkçede yok]-**kaf** [Kalın K]-**kef** [İnce K]-**lam** [L]-**mim** [M]-**nun** [N] **vav** [yerine göre: **v**, **o-ö**, **u-ü** okunur]-**he** [güzel **H**]- **he** [yuvarlak **H**]-**lamelif** [LA okunur; *Lam+elif* ten oluşur].

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Osmanlı-Türk alfabesindeki harflerin okunması da zor. Çünkü Türkçede olmayan, fakat yalnız Arapça kelimelerde bulu-

nan *ha, hı, peltek s, cim, sad, dat/zat, tı, zı, ‘ayın, gayın, fe, lam, he, lamelif*’ le yazılan kelimeleri okumak ve Arapça (*ism-i fâil, ism-i mef’ûl, ism-i mekân, ism-i zamân*) terkipleri ve **f’al, f’il, f’ul** vezinleri ile bunların türevlerini öğrenmek hem zaman, hem de dikkat isteyen bir iştir. Çünkü Arapça kelimelerin bütün türevleri bu üç farklı köke dayanır. Nasıl ki tıpçı okuyan birisinin Latince tıp terimlerini bilmesi gerekiyorsa, bir hâkim, savcı ve avukatın da hem Arapça, hem de Farsça terimleri, yâni Osmanlı Türkçesini (Osmanlıcayı) çok iyi bilmesi gerekir. Gençlerimize Arap harfli Türkçe eserlerin okumasını öğretmek biraz zaman alırsa da *Türk dili ve edebiyatı, tarih, sanat tarihi, coğrafya* bölümlerinde okuyanların hepsine ders olarak verildiği bilinmektedir.

Gelelim “elifbâ”mıza: Kitabın 5. Sayfasından itibaren küçük kutular içindeki resimler sonradan sarı-kırmızı-mavi renklendirilmiş ve yanlarına eski yazı ile adları yazılmış: **elma** (=alma; elifle yazılır), **bayrak**, **para**, **tüfek**, **sâniye, câmi’**, **çanta**, **hokka** [ha ile], **horus** [hı ile], deve, **zahîre anbarı** [zel ile], **raf**, **zenbil**, **jandarma**, **sâ’at**, **şimendöfer** (şimdi: tren), **sandalye** [sad ile], **zâbit** [dat ile], **top** [tı ile], **zarf** [=metalden su bardağı /eskiden kulpsuz olan kahve fincanları da zarfın içine konurdu], **‘asker**, **gaz lambası**, **fes**, **kayık**, **kedi**, **gemi**, **limon**, **masa**, **nar**, **vapur**, **hindi**, **yelpâze**.

Sonra, başlayan ders ve “kıra’at”ların arasına kelimelerle ilgili çeşitli resimler çizilmiş. Bu resimler içinde 100 sene önceki Türk şehir hayatıyla ilgili olarak “tek atlı kapalı fayton” ve “gece feneri”, “hane adı altında **EV**”, “çatal”, “semerli bir eşek”, “cam bir bardak”, “çıkıklı bir bostan kuyusu”, “tırpan”, “çeşme musluğu”, “boru adı altında **borazan**”, “kutu”, “kova”, “gazete okuyan bir çocuk”, “uçurtma”, “ayakkabı”, “burgu”, “yüzük” Türk bayrağı” vb. resimleri var.

27. sayfada üzerinde “ay yıldızlı Türk bayrağı dalgalanan kışla”; 28. Sayfada I. Padişah Osman Gazi ile 30. Padişah Sultan Mehmed Reşad’ın resmi yer almakta. 17. Derste “**Vatan- Osmanlı Milleti-Sultan Osman Gazi-Padişah-Bayrak-A’za-Meclis-i Meb’ûsân-Kânun**” konuları işlenmiş.

KIRAAT (=okuma) konusu şu: “**Üzerinde doğduğumuz yiyip**[Osm. yeyüb]**içip**[içüb]**büyüdüğümüz yerler bizim vatanımızdır. Osmanlı milletini meydana koyan ya’ni bizi bir bayrak altında toplayan Gâzi Sultan Osman’dır. Bunun için bize Osmanlı milleti, vatanımıza Osmanlı memleketi derler. Padişah Osmanlı milletinin vekili ve pederidir. Biz padişahımızı severiz. O da bizi öz evlâdı gibi sever. Vatanımız için gece** [Osm. gice] **gündüz çalışan bizim iyiliğimizi düşünen padişahımız için beş vakit namazda dua etmeliyiz.**

Milletin[Osm. milletiñ]**vekili olan meb’ûsan a’zâları**(= millet vekilleri)**Meb’ûsan Meclisi’nde toplanırlar. Memleketimiz için[içün]kanunlar yaparlar. Ne kadar Osmanlı varsa hep bu kanunlara itaat eder. Padişahımız bu kanunların ve memleketimizin sâir bütün işlerinin güzel yapılması için dikkat eder.**

Yaşasın padişahımız, yaşasın Osmanlı milleti.”

[NOT: Bu parçadaki kelimelerin hepsini anlayamayacak 17-20 yaş arası genç yoktur, sanırım. Yalnız, o günkü “padişah” gitmiş bugün “cumhurbaşkanı”, “Mec-

lis-i Mebusan” gitmiş, yerine “Türkiye Büyük Millet Meclisi” gelmiştir. Birkaç Türkçe kelimenin imlâsı (yazımı) da bugünkünden farklıdır, o kadar. Bu şu demektir: Türkçe 100 yıl içerisinde çok büyük bir değişim geçirmemiştir.]

30. sayfadaki resim, 100 sene önceki İstanbul’un bir semtini tasvir ediyor: Arka plânda iki katlı büyük bir konak, karşısında ağaçlıklar içinde bir câmî ve tek şerefeli minaresi. Ön planda ayağında çizmeleri, sol eliyle dipçiğinden tutup omuzunda taşıdığı tüfeği, kalpağı ve resmi kıyafeti ile genç bir asker... Onu seyreden başı fesli, üzerinde “frenk elbisesi” olan bir genç; yine fesli genç çocuklar ile elinde bastonu, şalvarlı ve sarıklı bir yaşlı adam; feraceli kadınlar; diğer sayfada torununu askere uğurlayan “çarşafı” bir “nine” ile ağabeyine çiçek sunan küçük kız kardeş...

Aynı sayfanın altındaki savaş sahnesinde ellerinde tüfekleriyle çarpışan gençler ve Türk bayrağı altında şehit düşen bir “küçük asker”...

KÜÇÜK ASKER

Küçük asker, silah elde
Kahramanca ilerliyor;
Karşısında bütün belde
“Kahramanım yaşa” diyor:
Küçük asker, küçük asker
Vatan senden hizmet ister.

Vatan için çeker emek
Herkes, bu borcu herkesin
Vatan demek ninen demek
Sen nineni sevmez misin?
Küçük asker, küçük asker
Vatan senden şefkat ister.

Vatan senden hayat umar
Sen yaşarsan o canlanır
Vatan için ölmek de var
Fakat borcun yaşamaktır.
Küçük asker, küçük asker
Vatan senden kuvvet ister.

Mini mini omuzları
Taşıyacak yarın tüfek
Tüfek değil vatan yarın
O omuza yüklenecek.
Küçük asker, küçük asker
Vatan senden gayret ister.

Küçük asker dinle beni
Sakın boşa silah atma;
Kılıcını kurşununu
Haksızlığa karşı sakla.

*Küçük asker, küçük asker
Hakk da senden himmet ister.*

Tevfik Fikret Beg

(*Renkli ve ResimliElifbâ-yı Tefeyyüz*, Muharriri: ‘A. Hüsnü, “Kasbar Matbaâsı” Vezir Han-Numara 48, Dersa’âdet 1329/1913, s.31-33)

МЕҢГЕРІЛЕ БАЙЛАНЫСҚАН ЕСІМДІ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІ

YÖNETİLEREK BAĞLANAN İSİM TAMLAMALARI

THE NOUN PHRASES WHICH ARE CONNECTED BY DIRECTING

Aşırova AnarTİŞİBAYEVNA* - Rysbai BİBİGÜL**

(Аширова Анар Тишибаевна)-(Рысбай Бибігүл)

Umirbekova Roza KALDYBEKOVNA* - Jazira ABDRAHMANOVA******

(Өмірбекова Роза Қалдыбековна)-(Абдрахманова Жазира)

Özet

Gazete sayfalarındaki makalelerde, yönetilerek bağlanan isim tamlamalarına çok rastlanmıyor. Bütün isimler aynı şekilde onun gibi isim tamlamalarının ikinci kısmı olamaz. İsimlerin arasında çoğunlukla öznenin halini, durumunu belirten kelimeler isim tamlamalarının tamlayanı olarak çok rastlanmaktadır. Onlar isim, sıfat, sayı sıfatı, yüklemeler aracıyla yapılır.

Anahtar Kelimeler: isim tamlaması, sentaks görev, gazete sayfasındaki isimler, eklemeli isim tamlamaları, yapısal tipoloji, gramer.

Түйіндеме

Газет бетіндегі тақырыптарда меңгеріле байланысқан есімді сөз тіркестері көп кездеспейді және барлық есімдер бірдей ондай сөз тіркесінің меңгеруші сыңары бола алмайды. Есімдердің ішінде көбінесе бастауыштың

*

**

****Kazakistan Cumhuriyeti El-Farabi Kazak Devleti Üniversitesi Doçentleri. Almatı/KAZAKISTAN

Қазақстан РеспубликасыАлматы қаласыӘл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология ғылымдарының кандидаты, доцент

күйін, халін білдіретін сөздер есімді сөз тіркесінің басыңқысы болып жиі кездеседі. Олар зат есім, сын есім, сан есім, етістіктер арқылы жасалынады.

Тірек сөздер: сөз тіркесі, синтаксистік қызмет, газет бетіндегі, есімдер, жалғаулы сөз тіркес, құрылымдық типология, лексикаграмматика.

Abstract

On pages of newspaper articles connected as directed in not so usual and all the names of the noun phrase in the same way the second part of the noun phrase can not be like them. Often become the subject of names, that indicates the status of the genitive noun phrase as the words are very common. They are noun, adjective, adjective number, are done by means of predicates.

Key Words: noun phrase, syntactic function, newspaper names, agglutinative noun phrases, structural typology, grammar.

Газет бетіндегі тақырыптарда меңгеріле байланысқан есімді сөз тіркестері көп кездеспейді және барлық есімдер бірдей ондай сөз тіркесінің меңгеруші сыңары бола алмайды. Есімдердің ішінде көбінесе бастауыштың күйін, халін білдіретін сөздер есімді сөз тіркесінің басыңқысы болып жиі кездеседі. Олар мынадай есімдер:

1. Зат есімдер. Меңгеру амалы арқылы құрылатын зат есімдерді сөз тіркестері өлшеулі синтаксистік аяда көрінеді. Бұл сөз тіркестерінде бағыныңқы компонент барыс септік формасында меңгеріліп зат пен заттың арасындағы қатыстық байланысты білдіреді. Мысалы: *Сыныққа сылтау* (Қазақ әдебиеті, 2003), *Мырзашөлге сапар* (Қазақ әдебиеті, 2004), *АҚШ-тан Ақтөбеге* (Жас Алаш, 2004), *«Жас тұлпардан», «Желтоқсанға» дейін* (Қазақ әдебиеті, 2002), *Қазақтарға мың алғыс. Қазақтарға мың алғыс* (Қазақ әдебиеті, 2003) т.б.

2. Сын есімдер. Газет бетіндегі тақырыптарда сын есім сөз тіркесінің басыңқы сыңарында кездеседі. Мысалы: *Адамдарға сенгішпін* (Жас Алаш, 2004), *Атымен жаңа* (Жас Алаш, 2003) т.б.

3. Сан есімдер. Сан есімдермен есімдер жоғарыдағыдай есімді сөз тіркесінің меңгерушісі (басыңқы) болып өте аз кездеседі. Мысалы: *Түркістанға 10 жыл* (Түркістан, 2004), *Азияда бірінші* (Жас Алаш, 2004) т.б.

Меңгеріле байланысқан етістікті сөз тіркестері

Етістікті сөз тіркесінде етістік негізгі, шешуші қызмет атқарады. Өйткені етістік табиғатында өзінің лексика-грамматикалық мағынасына сөз табы ретіндегі жалпы категориялық қасиетіне орай басқа сөздерді жетегіне алып, маңайына үйіріп тұратын сөз табы. Сондықтан да ол бағыныңқылық қызмет емес, негізінен, басыңқылық қызмет атқарады да, сөз тіркесін құрауға

ұйытқы болады. Мұндай басыңқылық қасиет сөз таптарының кейбіреулеріне ғана болмаса, барлығына бірдей тән емес. Мәселен, сын есімдер мен сан есімдер өздерінің табиғаты жағынан, зат есімді сындық, сапалық, сандық, мөлшерлік белгілері мен қасиеттері жағынан айқындайтын сөздер, сондықтан да олар зат есімнің жетегінде айтышып, сөз тіркесінің бағыныңқы сыңарында жұмсалады да, ал зат есімдер негізгі, ұйытқы сыңар ретінде басыңқы сыңар қызметінде қолданылады. Сондай-ақ үстеулер қимылға тән сапаның сапасын білдіретіндіктен, еліктеуіш сөздер – етістіктерді мәнерлі түрде еліктеу жағынан сипаттайтын болғандықтан, сөз тіркестерінің басыңқы сыңарларында жұмсалуды бейім тұратын сөздер. Бірақ бұдан зат есім мен етістіктен басқа сөздер тобы мен сөз таптары сөз тіркесінің басыңқы сыңарында мүлдем қолданылмайды деген қорытынды шықпаса керек. Ретіне қарай олар да басыңқы сыңар қызметінде жұмсалады: *бізден жоғары, сізден төмен, олардан ілгері* үстеулі сөз тіркестері, *іске епті, Құралайдан сымбатты* сын есімді сөз тіркестері, *сізден оқыған, ауылдан келген* есімшелі сөз тіркестері. Алайда үстеу мен сын есімнің, сондай-ақ есімшенің басыңқы сыңар қызметінде жұмсалуы олардың негізгі қасиеті мен белгісі емес, қосалқы, қосымша қасиеті, сондықтан да бұлар сөз тіркесін жасауға негіз, ұйытқы болатын сөз табы не сөз тобы ретінде айтарлықтай көрініс таба алмайды.

Түркі тілдерінің бір саласы, қазақ тіл білімінде сөз тіркесін басыңқы сыңардың мағыналық қасиетіне қарай топтастыруда кейбір ерекшеліктер байқалады. Мәселен, К. Аханов пен М. Серғалиев есімді, етістікті сөз тіркестерінің үстіне «үстеулі сөз тіркестерін» қосса, ал Т. Сайрамбаев, М. Балақаевтың «Ортақ меңгеру» деген пікірін негізге алып, есімді, етістікті сөз тіркестерінің қатарына «ортақ басыңқы сөз тіркестерін» қосқанды құптайды. М. Балақаевтың пікірінше, «ортақ меңгеру» түптеп келгенде, есіммен көмекші етістіктің табыс септікті сөзді меңгерген түріне тән. Бұл орынды да, өйткені меңгерудің мұндай түрінде табыс септікті сөзді есім де емес, көмекші етістік те емес, тек екеуінің ортақтасқан тобы ғана меңгере алады: *оларды қонақ етті, өткендерді ойға алды, оларды «жатақ» дейді, қайтқанын мақұл көрді* т.б. Ал меңгерудің басқа түрлерінде, сондай-ақ қабыса, матаса, байланысқан сөз тіркестерінде мұндай ерекшелік байқала бермейді. Салыстырып көрелік: *іске епті болатын іске епті, ұжымға мүше еді ұжымға мүше, одан көрікті болатын одан көрікті, білімді жігіт еді білімді жігіт, ауылдың сұлуы еді ауылдың сұлуы* т.б. Осы аталған сөз тіркестерінің басыңқы сыңарларының құрамынан көмекші етістікті алып тастағаннан сөз тіркесінің тұрқы бұзылмайды, басқаша айтқанда, сөз тіркесінің меңгеру, қабысу, матасу деген түрлері сол калпында қала береді, тек шақтық қасиеті жағынан ғана өзгеріске түседі. Мәселен, *ұжымға мүше еді* өткен шақты, *ұжымға мүше* осы шақты, *ұжымға мүше болмақ* келер шақты, сондай-ақ *білімді жігіт еді* өткен шақты, *білімді жігіт* осы шақты білдіреді. Демек, бұл табыс жалғаулы сөзді меңгеріп тұрған есім мен көмекші етістіктің ортақтасқан тобынан бас қаларының ортақ басыңқы сөз тіркестерін құруға

ауыз толтырып айтарлықтай емес екендігін көрсетеді. Шындығында, мұндай сөз тіркестерінің сөз тіркесі болып құрылуына кемекші етістіктердің қатысы жоқ десе де болады, өйткені аталған сөз тіркестерін жоғарыдағыдай көмекші етістіктерді қатыстырмайақ бірыңғай таза есімді сөз тіркесі түрінде де қолдануға болады. Бұл мұндай сөз тіркестерінің жасалуына түйдекті тіркес құрамындағы кемекші етістіктер емес, есімдер, яғни олардың лексикаграмматикалық мағынасы, сөз табы ретіндегі категориялық мағынасы тікелей әсер етті деген сөз. Бірақ осыған қарамастан, басыңқы сыңары есім мен көмекші етістіктің ортақтасқан тобы болып келетін *білімді жігіт еді, маған дос болатын* сияқты сөз тіркестерін шартты түрде «ортақ басыңқы сөз тіркестері» деп тануға болатын тәрізді. Өйткені мұндай типті сөз тіркестері мақсатқа орай тілімізде кеңінен қолданылады.

«Сөз тіркесінің құрылымдық типологиясын жасауда зат есім мен етістіктің алатын орны ерекше. Өйткені сөз тіркесінің құрылымдық ерекшеліктері осы өзекті екі сөз табына негізделеді» (М. Балақаев). Алайда зат есім мен етістіктер бағыныңқылық қызметте жұмсалатын сөздермен қалай болса солай, ретсіз тіркесе бермейді. Олардың тіркесуінде белгілі бір заңдылықтар болады. Ол, біріншіден, сөздердің грамматикалық сипаты мен олардың сәйкестілігі арқылы, екіншіден, мағына жақындықтары мен үйлесімділігіне орай, үшіншіден, грамматикалық сипаты мен мағынасы жағынан орайлас жатқан сөздердің белгілі бір дәнекерлер, тәсілдер арқылы байланысқа ену заңдылығы болып табылады. Сөйлем құрамына енген сөздердің қайсысы болмасын осы аталған заңдылықтар негізінде ғана өзара тіркеске түсе алады. Мәселен, біз әңгіме етіп отырған етістік іс-әрекетті білдіретін сөз табы ретінде өзінің лексикаграмматикалық мағынасына, жалпы категориялық мағынасына орай сөздердің барлық түрлерімен емес, олардың ішінен зат есімдермен, үстеулермен, көсемшелермен, елікгеу сөздермен т.б. ғана тіркеседі, өйткені бұлар мағынасы жағынан жақын жатқан, теңін тапқан сөздер. Мағынасы жағынан орайласып, теңін тауып тіркесу сөз тіркесі үшін аса қажетті белгі, бірақ оларды байланысқа түсіретін белгілі амал, тәсілдер бар (М.Қ.Мамаева, М.С.Жолшаева және т.б. 2011: 3).

Етістіктер мағынасы жағынан орайлас жатқан сөздермен әр түрлі тәсілдер арқылы байланысқа түседі де, соның негізінде сөз тіркесінің белгілі бір байланысу формасы (типi) жасалады, нақтылай айтқанда, меңгеру, қабысу.

Табыс септігінің пысықтауыш қызметін атқарудан біртіндеп арылып, бірыңғай тура толықтауыш қызметін атқаруға көшуі, соған орай оның сабақты етістіктермен тіркесетіндей болып жүйеленуі етістіктердің меңгеруін қалыптастырды.

Етістіктермен меңгеріле байланысты, әр түрлі қарым-қатынаста жұмсалатын сөздер – есімдер.

Есімдер етістікке қатысты болып меңгеріле байланысу үшін табыс, барыс, жатыс, шығыс, көмектес жалғауларының бірінде айтылады. Бұл

жалғаулар – есімді етістіктермен ұластырушы ғана емес, сөздердің синтаксистік қызметтерін саралайтын да тұлғалар меңгерудің етістікті сөз тіркесін құрауда мәні ерекше.

Қозғалыс әрекетінің бағыт, бағдары мен тірелер орнын білдіретін етістіктер барыс жалғаулы сөздерді жетегіне алып, меңгеріле байланысқан сөз тіркестерін құрайды. Мұндай сөз тіркестері тіркес құрамындағы сөздердің мағыналық ерекшеліктеріне қарай толықтауыштық және пысықтауыштық қатынаста жұмсалады. Толықтауыштық қатынаста жұмсалатын сөз тіркестерімен салыстырғанда пысықтауыштық қатынаста қолданылатын сөз тіркестері тілімізде жиі қолданылады, соған орай мағыналық жағынан алуан түрлі болып келеді.

Объектілік қатынаста жұмсалатын барыс жалғаулы сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңарлары толықтауыш қызметін атқаратын сөздер болып келеді. Сондықтан да толықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңарларында, негізінен, адам тақырыптары не солардың орнына жүретін есімдіктер болып келеді де, басыңқы сыңарлары осылармен мағыналық жағынан орайлас жатқан қозғалыс мәнді етістіктер болады. Мұндай қатынаста жұмсалатын сөз тіркестерінің мағыналары, негізінен, мынадай:

1. Қозғалыс әрекетінің кімге, неге бағытталғандығын білдіреді. Мысалы, *баласына келді, әкесіне барды, Абайең алдымен әжесіне келді* (Әуезов). Мұндай сөз тіркесі құрамындағы барыс септігі қозғалыс әрекетінің тірелер орнын атап көрсетеді.

2. Қозғалыс әрекетінің бағыт, бағдарын білдіретін етістіктердің бірқатары барыс жалғаулы сөздермен тіркесіп, аттану, жорыққа шығу, тартысу мағынасында қолданылады. Мысалы: *жорыққа аттану, соғысқа бару, күреске тусу. Жорыққа аттандырған барымтаға түсетін құмалақ бұларға да түсер еді* (Әуезов).

3. Қозғалысқа түскен заттың адресатын білдіреді. Мысалы: *Жолдас Муратбаевтың атына арнаулы телеграмма жіберілді* (С.Қ.).

4. *Соқтығу, тию, сүріну, сүйену, жамбастау, жантаяу* тәрізді қозғалыс мәнді етістіктер барыс жалғаулы сөздермен тіркесіп, қақтығыс пен сүйкеніске түскен заттарды атап көрсетеді. Мысалы: *кәрілерге соқтықты, тас итке тиді, ағашқа сүрінді*.

5. Пысықтауыштық қатынаста жұмсалатын барыс жалғаулы сөз тіркестері тілімізде аса жиі кездеседі. Мұндай қатынаста келетін сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңарларында зат есім, есімдік, түйық етістік, көмекші есімдер қолданылады. Мысалы: *Аздан соң құз басына ереуілдеген жаяулар шықты да, ойдағы жиынға қарады* (Әуезов).

Пысықтауыштық қатынаста жұмсалатын барыс жалғаулы сөз тіркестері мынадай мағыналарда жұмсалады:

1. Көлемдік. Мұндай мағынаны білдіретін сөз тіркестері *жер, көл, аспан, жол, үй, қасы, жаны* тәрізді *көлемдік* ұғымы бар сөздердің қозғалыс мәнді етістіктермен тіркесуі арқылы жасалады. Мысалы: *сол жерге бару, көлге келу, аспанға ушу, уйге жету, Баласы атын байлап қасына келгенде, жаңа байқады* (Әуезов).

2. Мезгілдік. Мезгілдік мағынаны білдіретін сөз тіркестері уақытты, мезгілді, шақты меңзейтін есімдердің қозғалыс өрекетін білдіретін есімдермен тіркесуі арқылы жасалады. Мысалы: *ертеңіне келу, сағат беске бару, түске жету, Күттіре-күттіре ертеңіне келгені* (Шашкин).

Мақсаттық. Мақсаттық мағынаны білдіретін сөз тіркестері у және *мақ* тұлғалы қимыл есімдердің, кейде зат есімдердің қозғалыс мәнді етістіктермен тіркесуі арқылы жасалады. *Оқуға бару, көмекке келу, қаралуға кету. Жылы киім жоқ, ауылда қалғанжігіттер жаяу-жалпылай көмекке жүзгіріп кетінті* (Нұрпейісов) [73].

Аталған септік жалғаулардың синтаксистік қызметі, негізінде, етістіктердің лексикалық мағыналарымен байланысты болады да, сөз тіркесінің бағыныңқы сыңарына септік жалғауы басыңқы сөздердің ыңғайына қарай жалғанады.

Газет бетіндегі тақырыптарда меңгеріле байланысқан етістікті сөз тіркестері көп кездеспейді. Ал біздің қолымыздағы тілдік материалдардан біз тек көп кездестіретініміз көмектес септігі болды. Дегенмен де басқа септік жалғаулы тіркестер де бірен-саран ұшырасады. Мысалы: *Ақынмен кездесу* (Қазақ әдебиеті, 2003), *Тағдырмен кездесу* (Егемен қазақстан, 2004), *Елшімен кездесу* (Егемен Қазақстан, 2004), т.б.

Газет беттеріндегі тақырыптарда кездесетін меңгеріле байланысқан есімді сөз тіркестері бағыныңқы сөздің тұлғасына қарай былай бөлінеді:

1. барыс жалғаулы сөз тіркестері;
2. шығыс жалғаулы сөз тіркестері;
3. жатыс жалғаулы сөз тіркестері.

Барыс жалғаулы сөз тіркестері.

Демократияға қадам (Ана тілі, 2005), *Достыққа дәнекер* (Ана тілі, 2004), *Ұлылыққа тағзым* (Қазақ әдебиеті, 2005).

Табыс жалғаулы сөз тіркестері: Бізде қонақта (Ана тілі, 2005).

Шығыс жалғаулы сөз тіркестері: Шығыс септігінің қалыптасу тарихы жайында түркі тілінде әр түрлі көзқарастар бар. Алайда шығыс септігін жатыс септігінің негізінде қалыптасты дейтін пікір басым.

Шығыс жалғаулы сөз тіркестерінің басыңқы сыңарларында етістіктер де, есімдер де жұмсалады, бірақ етістіктердің қолданылуы есімдермен салыстырғанда әлдеқайда мол. Бұл ерекшелік меңгерудің ең алдымен етістіктерге жөн екендігін қуаттайды. Демек, сөздер бірімен-бірі ретсіз тіркесе

бермейді, олар тек мағыналық тұрғыдан жақын, орайлас болғанда ғана тіркеседі. Мәселен, *безу* деген етістік тек шығыс жалғаулы сөздерді меңгерсе (*дуниеден, емірден безу*), *жақындау* етістігі тек барыс жалғаулы сөздерді меңгереді (*қалаға, елге жақындау*). Бірақ бұған қарап шығыс жалғаулы сөздерді меңгеретін етістіктер өзге септік жалғаулы сөздерді меңгермейді деген қорытынды шығаруға болмайды. Мәселен, қозғалыс әрекетін білдіретін *кет, шық, тус, қайт* т.б. етістіктерді алатын болсақ, бұлар шығыс жалғауынан тыс барыс және көмектес жалғаулы сөздерді де меңгереді. Бұл қасиет етістіктердің мағыналық жағынан алуан түрлілігімен тікелей байланысты. *Жүзден жүйрік* (Айқын апта, 2004), *Ақ жолдан айнымай...* (Ана тілі, 2005), *Өткеннен өнеге* (Қазақ әдебиеті, 2006).

Қорыта айтқанда меңгеріле байланысқан есімді сөз тіркестерінің табыс, көмектес жалғаулы түрі газет беттеріндегі тақырыптарда кездеспеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. В.С. Аванесов. Форма тестовых заданий. Москва. Центр тестирования, 2005. Стр.10;
2. Білім беру – Уикипедия.ru.wikipedia.org/wiki
3. Е.Күзекова, Г.С.Пазылова, Е.Қ.Әбдірәсілов. Қазақ тілі тестілеу теориясы мен практикасы. Б.13;
3. Б.Құсбекова. Орысша-қазақша терминологиялық анықтамалық сөздік. Алматы, 2010. Б.262
4. М.Қ.Мамаева, М.С.Жолшаева және т.б. Тіл-құрал. А2 базалық деңгей. ҚР БҒМ Астана «АқарманМЕДИА», 2011. Б.39.;

KIBRIS KURT BABA (KUTUP BABA) YATIRI VE ANADOLU TÜRK HALK İNANMALARINDA YENİ BULGULAR

KURT BABA (KUTUP BABA)'S GRAVE IN CYPRUS AND NEW FINDINGS ABOUT TURKISH FOLK BELIEFS OF ANATOLIA

УСЫПАЛЬНИЦА КУРТ БАБА (КУТУБ БАБА) КИПРА И НОВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ В ВЕРЕ ТУРЦИИ

Dr. Yaşar KALAFAT*

Özet

İnceleme metninde, Kıbrıs'ta yatmakta olan Kurt Baba (Kutup Baba) yatırını halk inanmaları bakımından ele alınmış, şahsın dönemi ve mezarının fizikî konumuna dair bilgi verilerek, kısa bir tanımlama yapıldıktan sonra; halk inanmalarında kurt kültüne dair bazı açıklamalar yapılarak inceleme konusu olan Kurt Baba (Kutup Baba) ile bu bulguların karşılaştırılmalarına geçilmiştir. Böylece tasavvufta yer alan kutup ve mitolojik boyutu da bulunan atalar kültünün bir uzantısı durumunda olan baba kültü üzerinde, yerel bulgulardan hareketle durulmuştur.

Sonuç olarak, Kurt Baba (Kutup Baba) etrafında Kıbrıs'ta oluşmuş halk inanmalarının Türk kültür coğrafyasının sair yerlerinde yaşamakta olan aynı konulu inançlarla farklılık içermediği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Kudret helvası, kurt payı, Kurt Baba/Kutup Baba, Kurt Boğan, Kuduz Ocağı

Abstarct

In the text of examination, Kurt Baba's grave in Cyprus is evaluted in terms of the folk beliefs. After giving information about Kurt Baba's era and the location of his grave and making a short description, some comments are made about the wolf cult in folk beliefs. The subject of the examination, Kurt Baba (Kutup Baba) and comparisions of these findings are introduced. So pole, in mysticism, and, the extension of the cult of ancestors that has a mythological dimension, father cult are stressed in the light of local findings.

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE

Finally, it's been concluded that folk beliefs emerged around Kurt Baba (Kutup Baba) in Cyprus don't have any difference with the beliefs with the same subject in the other places of Turkish cultural area.

Key Words: Manna, wolf's share, Kurt Baba/Kutup Baba, aconite, rabies...

*“Dağlarda tek tek ateşler yanıyordu.
Ve yıldızlar öyle ışıltılı, öyle ferahtılar ki
Sayak kalpaklı adam,
Nasıl ve ne zaman geleceğini bilmeden,
Güzel, rahat günlere inanıyordu
Ve gülen bıyıklarıyla duruyordu ki mavzerinin yanında,
Birden bire beş adım sağında O'nu gördü.
Paşalar O'nun arkasındaydılar.
O, saati sordu.
Paşalar “Üç” dediler.
Sarışın bir kurda benziyordu.
Ve mavi gözleri çakmak çakmaklı.
Yürüdü uçurumun kenarına kadar,
Eğildi durdu.
Bıraksalar,
İnce uzun bacakları üzerinde yaylanarak,
Ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak,
Kocatepe'den Afyon Ovası'na atlayacaktı”.*

N. H. Ran

Giriş

Türk kültür coğrafyasında kurt içerikli çalışmalar sürdükçe, kurtun farklı özellikleri ile ilgili derlenilen bilgiler de artmakta ve böylece kurt kültüründeki verileri daha sağlıklı anlamlandırmak da mümkün olabilmektedir. Bu konuda alandan derlenilen bilgiler ve takip edilebilen ilgili edebiyatla, her yeni dönemde bu konuda mitolojik katmanları biraz daha derinleştirmek, Türk kültür coğrafyası kesimleri arasında, kurt içerikli inanç ortallıklarının yeni zenginliklerine şahit olmak mümkün olmaktadır.

Bu çalışmamızda; Anadolu Türk kültür tarihinin Kayaniler gibi oldukça eski dönemlerinde kurtla ilgili inançlar, bir kısmı müzeler ve bir kısmı hala tarihi eserler üzerinde bulunan Kurt Simgeler, Bu simgelerin el sanatlarına yansımaları, halk tasavvurundaki kurt imacının sözlü kültür verileriyle netleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu gibi hususlardan hareketle Kıbrıs'ta yatmakta olan Kurt Baba/Kutup Baba üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ata kültüründen hareketle Kurt

Baba/Kutup Baba'nın konumu incelenmektedir. Böylece kurt merkezli bir ayıştan yola çıkılarak Kıbrıs türk halk kültürünün bazı kodlar ve kültürlerden hareketle Türk kltr coğrafyasındaki yerine vurgu yapılmaktadır.

Metin

Anadolu Türk tarihindeki ilk kurt tespiti onların Türklükleri nispetinde Kayanîlerle ilgili olmalı. Bu teşhis Anadolu Türklüğü için kurt bağlantılı yeni tarihî bilgiler edinilinceye kadar geçerli olabilir. Bize göre Kurt'un Türk kültür tarihine girişi Türk kozmogonisinin konusudur. ("Türk soyluların millet simgesi olan Kurt her dönemde kullanılmıştır. Bu simgenin en eski kullanımını Kayâni veya Med İmparatorluğunun kuruluş yıllarına kadar götürmek mümkün olmaktadır. İlk Kayanî Kralı kabul edilen Key Kubatd'ın bu lakap veya isminin anlamı Kurt demektir. Ayrıca Türk soylulara mahsus ay ve yıldız sembelleri, Beyaz Piramitler'de de vardır." Teşhisi, Anadolu Türk kültür tarihi bakımından ilginç olmalı. Kil tablet üzerine nakşedilmiş British Museum'da bulunan tarihi taplonun altında "Kurt ile bir Turanî" açıklaması bulunmaktadır.¹

Biz böyle bir tabloyu Proto Bulgar Türk coğrafyasında kaya üstü resimlerden resmetmiştik.²Çıldır-Ardahan Kurtkale'de Taş üzerine işlenmiş kurt silüyeti vardır.³Kars dokumaları üzerinde kurt başı motifi ile birlikte Oğuz damgaları vardır.⁴Bizim arşivimize üzerine kurt resimleri işlenilmiş Kıbrıs yapımı yastıklar vardır.

Orta Anadolu'da Kurt'un kutsal kabul edildiği haller de vardır. Kurda Allah tarafından gökten her öğün bir kuş gönderildiğine inanılır. Yitik evcil hayvanlar bulununcaya kadar kurdun ağzının imam tarafından ilgili dualar okunarak çakı bıçağı kullanılarak bağlanması kayıp hayvanlar çiftliklerine dönünce açılması şeklindeki yaygın uygulama ⁵ Orta Anadolu'da da vardır.⁶ Kurtların Allah tarafından Kudret helvası ile beslenmesi inancı da bilinmektedir.⁷ Orta Anadolu

¹ Mehmet Bayraktar, **Bilinmeyen Bir Türk Ulusu Kayanîler**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, s. 130

² Mehmet Bayraktar, **Bilinmeyen Bir Türk Ulusu Kayanîler**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, s. 130; Yaşar Kalafat, "Bulgaristan'da Türk Halk Folkloru Sempozyumu ve Bulgaristan Gezi Notları", **Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı**, Ankara 2002 s. 153-184.

³ Kaynak kişi: Ali Murat Aktemur, "Çıldır Kaleleri", www.yasarkalafat.info

⁴ Osman Mert, "Kars Dokumaları Üzerinde yer alan Kültürel ve Epiğrafik Öğeler", **Uluslararası Kaşgar'dan Endülü's'e Türk İslam Şehirleri Sempozyumları, Gazi Kars Şehrengizi Bildiri Kitabı**, 29-31 Ekim 2011 s. 285-302.

⁵ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İrfanında Kurt**, Ankara, 2008, Berikan, s. 45-55; İsmail Uçakcı, **Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara Ticaret Odası yayını, Ankara, 2003, s. 99.

⁶ İsmail Uçakcı, **a. g. e.**, s. 99.

⁷ Yaşar Kalafat, "Yozgat Örnekleri İle Anadolu İnanç Coğrafyasında Kurt-Kudret Helvası", **Bozok**, S.8-9, Mayıs 2011, s. 8-13.

halk inanmalarında **Kudret Helvası** açlığı giderici, şifa verici ve güçlendirici olarak bilinen özel bir besindir. Bazı yörelerde 7 günde bir özel olarak kurtlar için gökten gönderildiğine inanılır.⁸ Ağır kış şartlarında hayırseverlerin “**kurdun payı**” olarak uygun yerlere yiyecek bırakmaları da aynı inancın bir parçası olmalı. Kurt adının bazı hallerde canavar olarak geçmesinin yanı sıra halk inançlarında kurdun “**kutsal hayvan**” olarak algılanmasının izahı bu ilişkilendirmede aranabilir. Halk tefekküründe tabiat Arzullah’tır. Bu noktada Allah bütün sahipsiz bilinenlerinde sahibidir. Halk inanmalarından yola çıkılarak duruma bakılınca kurdun veya bazı kurtların adeta manevi itibar bakımından farklı olabileceği kanaati doğmaktadır. Bazı Allah adamlarının isim veya lakaplarının bu arada Kıbrıs’taki **Kurt Baba**’nın Kurt ismini alışı bu şekilde açıklanabilir mi?

Kurdun mutlak olana yakarışında özel dili ulumak olmalı⁹ Kurt hatta Boz Kurt Hz. Yusuf ile o kuyuda iken uluyarak anlaşılabilmektedir.¹⁰ İnsanattan Salur Kazan Dede Korkut Destanı’nda hayvanattan Kurtla konuşurken;

Karanlık akşam olunca günü doğan
Kar ile yağmur yağınca er gibi duran
Kara koç atlar gördüğünde kışnettiren
Kızıl deve gördüğünde bağrıştıran
Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçılaman
Arkasını vurup berk ağılın ardın söken

.....
Yurdumun haberini biliyor musun söyle

Karabaşım kurban olsun kurdum sana” demekle başının kurdun karşısında kara olduğunu ve kurda kurban edebileceğini açıklamaktadır.

Kurt’a Türk halk tefekkürü simgesel bir anlam yüklemiştir. Bunu daha ziyade doğal olarak sözlü kültür verilerinden hareketle tanımlayıp, izleyebiliyoruz. Bu simgenin içeriği farklı, Türk toplumlarında ve farklı dönemlerde farklılık göstermekten ziyade, halkın farklı kültür seviye ve zihniyet değişikliği ile izah etmek mümkündür. Kurt, kırsalda canavar olarak bilinse de Anadolu’da da Kıbrıs’ta da “sessizliğin ve atağın sembolidir.(..) Cesaretin, soğukkanlılığın, kurnazlığın, düşmanın zayıf tarafını bilmenin, haberleşmenin, sabrın ve ihtiyatın sembolüdür.”¹¹Börü, kurt bahadırın müspet sıfatlarından birisidir.¹² Kurdun bu özelliğini, onun yer aldığı bütün Türk destanlarında görmek mümkündür.

Alpamış Destanında kurt’u kurt-totem bağlantısı bakımından etimolojik olarak inceleyen bir çalışmada ise, “Alpamış Destanındaki ‘**Baysun**’ kelimesi eski Türk

⁸ Burhanettin Baykurt, **Ankara Akıncı Ovası Tarihi ve Kültürü**, Ankara, 2003, s. 166.

⁹ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İrfanında Kurt**, Berikan, Ankara, 2008, s. 113–129.

¹⁰ Coşkun Mutlu, **Yusuf İle Zileyha (Sen Ettin Aklımı Zail)**, Ankara, 2012 s. 131–136.

¹¹ İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980.

¹² Mehmet Çeribaş, “Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltanay Destanı”, **Türk Edebiyat Araştırmaları**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Ankara, 2011.

kavimlerinden biri olan Usun mitolojisi vasıtasıyla kurt yavrusu Aşına ile efsanesine dayanır. Etimolojik açıdan bu kelimenin tarihini şöyle açıklayabiliriz ‘Aşına-Usun-(bay) Usun-Bayan’, Özbek halkının terkiibini oluşturan Uysunlar da Usun kabilesinin evlatlarıdır ve köken itibarıyla kurt hakkındaki totemistik mitin müellifleri olan aşına kabilesiyle akrabadırlar.” Denilmektedir.¹³ Kurdun mitolojik boyutuna etimolojiden hareketle uzanan bu çalışma, çalışmamızdaki Kurt Baba’nın, ecdat-totem ilişkisine ışık tutacaktır.

Atalar miti ve göç mitleri itibarıyla¹⁴ (Kurt Babalara bu arada Kıbrıs’taki **Kurt Baba/Kutup Baba**’ya bakılabilir. Kutup, dinî terminolojide, dinî-manevi otorite hiyerarşisinde, zirvede bir statüdür. Döneminin kutbu olmak, dönemindeki doruktaki kimse olmak demektir. Bu bir anlamda yaşayan yol göstericilerin en yükseği demektir. Kurt Baba, zamanla yükselip kutup statüsü mü edinmiştir. Halk muhayyilesi, yol gösterici anlamındaki her iki kelimeyi birleştirip eş anlamda mı kabul etmiştir? Yoksa kutup ismi, halk söyleminde kurt mu oluvermiştir? Bu soruların cevabını, bizim yüzeysel gözlemimizden sonra, Harid Fedai tarafından ulaşması sağlanan Tuncer Bağışkan’ın ve Mahmut İslamoğlu’nun çalışmalarından öğrenebiliyoruz.

Kurt/Kutup Baba Türbesi, Lefkoşa’da Asmalı ile Kurt Baba Sokaklarının kesiştiği köşede tek mekânlı bir yapıdır. Yakın zamana kadar “**Üçler**” ve “**Kutup Baba**” olarak bilinirdi Zamanla Kutup Baba halk ağzında Kurt Baba dönüştü ve öyle bilinmeğe başladı. “Türbedeki üç mezarın Lefkoşe’nin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi sırasında sokak savaşlarında burada şehit düşen Bektaşî Şeyhlerinden ‘Kutup Baba’ ile iki müridine ait olduğuna inanılmaktadır.”¹⁵

“Yapının kuzeyindeki kapıdan, demir parmaklıkları bulunan basık kemerli üç pencere ile aydınlanan türbeye girilmektedir. Doğu-batı yönünde uzanan ve üzerleri ahşap sanduka örtülü olan bu mezarlar orijinal özelliklerini yitirmişlerdir. (...) Yakın geçmişimizde türbenin Kurt Baba Sokağı’na bakan pencerelerinin demir parmaklıklarına adak amacıyla yeşil çaput parçaları bağlanmakta ve mum yakılmaktaydı.”¹⁶ Mahmut İslamoğlu’nun Kurt Baba ile ilgili bir tespitine göre, Yatırın kabrine çok yakın bir yerde içki servisi de yapan bir kebabçı vardır. Kurt Baba birkaç defa kebabçının rüyasına girerek kendisini içki servisi yapmaması konusunda uyarır. Bunu fazla önemsemeyen kebabçı geceleri bütün tabaklarının

¹³ Eunkyung Oh; Mamatgul Joreyev, “Alpamış Destanında Baysın Kelimesinden Görünen Kurt Totemi”, **Türkiyat Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 11, Güz 2011, s. 151–157.

¹⁴ F. Sema Barutcu Özönder, “Türkler Ne zaman Bir Millet idi? **Kök Araştırmalar**, Cilt 1, S. 2, Güz 1999, s.65–92; Bülent Bayram “Oğuz Epik Anlatıları ve Çuvaş Alp Hikâyelerinde Kutsal Kurt ve Tepegöz”, **Türk Dünyası İncelemeleriDergisi**, Yaz, 2006.

¹⁵ Mustafa Haşim Altan, “Kültür Mirası Eserlerimiz ve Beklentilerimiz”, **Birlik Gazetesi**, 30 Kasım 1988 zikreden Tuncer Bağışkan, **Kıbrıs’ta Osmanlı Türk Eserleri**, 2005, s. 294–295.

¹⁶ Tuncer Bağışkan, **Kıbrıs’ta Osmanlı Türk Eserleri**, 2005, s. 294–295.

sistemli bir şekilde kırıldıklarını görür ve içki servisi yapmamak için tövbe edip içki satmayı terk eder.¹⁷

Kıbrıs'ta ismi “baba” lı olan tek yatır şüphesin Kutup Baba değildir. **Kara Baba**, onun adını taşıyan Kara Baba Sokağı ve Kara Baba Çeşmesi ve benzerleri de vardır¹⁸. Kurt Baba ile ilgilanlatılarda yer alan “rüya motifi”, rüyada uyarılma yöntemi, adak bezi asma ve mum yakma geleneği de keza Türk kültürlü halkların halk inançlarındandır.

Halk inanç muhayyilesi Kurt Baba'lara da manevi hiyerarşide bir sıralama yapmıştır. Sivas'tan yapılmış bir tespitte Cem anında cemaati rahatsız eden kurdu dede saz çalarak gitmeğe ikna eder. Amasya'daki Kurtboğan namıyla bilinen yatır, ziyaretçileri rahatsız eden kurdu mezarından çıkardığı eliyle boğar, Güney Azerbaycan'daki bir özlü söze göre, “Kurttan kurtulduk gulyabaniye tuş olduk” denilmektedir. Halk inançlarında ulu canlar kurt donuna girebilirlerken, farklı örneklerde kurtları uyarabilmektedirler. **Gulyabani** gibi bazı kara iyeler kurttan daha amansız olabilmektedirler. Bu arada “**Kurtboğan**” ismi Doğu Türkistan, Uygur Türk kültür coğrafyasında çok yaygın kullanılan insan isimlerindendir.¹⁹ Nahçıvan Türk kültür coğrafyasından derlenilmiş bir rivayete göre; Nuh Tufanı'ndan hılas Olup/kurtulup kuruya/karaya çıkılması esnasında, Nuh'un Yasef'ten olan nevesi/torunu Türk gemiye bir gurdun/kurdun yakınlaştığını/ yaklaştığını görür ve orada hayatın olduğunu anlar ve sevinir. Türk, Boz Kurdu güdür/takip edip onun gemideki hayvanların kokusunu alıp yemek için geldiğini düşünür, kurt gemiden suyun derin olmayan kısmını takip ederek ayrılıp karaya çıkar, bir yol bulduğunu anlayan Türk sevinir²⁰. Teyidi yapılamamış olan bu tespit de yazara göre, “kurt ongunun da hilaskar ve mifik obraz olmasını özünde aksettirir.”²¹

Kurda canavar da denilebilmesine rağmen onun yabaniliğinde de bir asaletin saklılığına inanılır. Rodop bölgesi Tatar Türklerinde **Kaşgırcı** dolaştırılır. İçi doldurulmuş Kaşgır/Kurt postu oluşturan alaylarla nağmeler okunarak kapı kapı gezdirilip, dolaşılacak kapılardan bahşişler alınır. Bu uygulama, biraz yağmur alaylarını andırır. **Kaşgır**'a sopalarla vurulur gibi yapılır ve yaptıkları fenalıklar dile getirilir. Bu gelenek yaşatılırken;

“Qaşgırcı keldi kapığa, burnunu dayadı yapığa
Berin şunun bahşışını, ketsin başka dayığa
Haydi, gaçın qızganlar, sizge de yarçıq tayar! Paaaaa!
Ala dağda buldum izini, gevede çığardım eki gözünü

¹⁷ Mahmut İslamoğlu, Kıbrıs Türk Kültür ve Sanatı, Araştırma-İnceleme Yazıları Tebliğler, s. 148, zikreden Tuncer Bağışkan, **Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri**, 2005, s. 294–295.

¹⁸ Hizber Hikmetağalar, **Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar**, s. 27–35.

¹⁹ Yaşar Kalafat, **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2**, Berikan, Ankara, 2009, s. 38–55.

²⁰ Esger Qedimov, “Şumerlerin ‘Bilqamış’, Destanı ve Azerbaycan Türklerinin Folkloru (Ders Vesaiiti)”, Bakı, 2011, s. 49.

²¹ Esger Qedimov, **a.g.e.**

Seni gidi kızıl közlü, seni gidi kâfir nankör! Paaaaa!” gibi nameler okunur.”²²

Sözlü kültür türlerinden seçilmiş bazı örnekler aralarında çelişki varmış gibi görünse de, kurdun zekice, planlı, sabırlı, zamanlı, kararlı, temkinli, hazırlıklı olmağı simgelediğini gösterir. “Kurt puslu/Dumanlı havayı sever”, “Kurt kocasa da avını avlar”, “Hırsızların piri kurttur”, “Kurt, kendi işimi kendim gördüğüm için boynun kalındır, demiş”, “Kurt olmasa çoban seçilmez”, “Sürüden ayrılanı kurt kapar”, “Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz”, “Kurt ölür unutulur fakat kurtluğu unutulmaz”, “Kurtla görüşürsen köpeğini yanından ayırma”, “Kurdun kurda zararı dokunmaz”, “Kurdu kurt ile kuşu kuş ile avlarlar”, “Kurtla ortak olan tilkinin hissesi, ya tırnaktır ya bağırır”²³

Türk sözlü kültüründe kurtla ilgili tespitler başlı başına bir alandır.²⁴ “Kurdun eniği kurt olur, kurttan köpek olmaz”. “Kurt kocayınca köpeklerin maskarası olur”. “Kurdun kocasına koyun güttürürler, adamın kocasına çocuk baktırırlar”. “Kuzuya giden kurdu görür”. “Kurttan korkan çoban olmaz”. “Ölmüş eşek kurttan korkmaz”. “Kurt kulağından tutulmaz”. “Gönülsüz it, sürüye getirir kurt”. “Çoban eksik koyunların hesabını kurda yükler”. Atasözleri farklı kelimelerle de anlatılmış olsalar, Kıbrıs Türk sözlü kültüründe düşünce şekli olarak karşılıkları bulunan sözlerdir.²⁵

Kurtla ilgili halk sağaltmacılığındaki bilgiler diğer hayvanlarla ilgili olanlarla kıyaslanmayacak kadar çoktur. Bu inanç içerikli uygulamalar hem halk tababetinin insanlar için olan kesimi için ve hem de hayvanlar için halk baytarlığı/veterinerliği için geçerlidir.²⁶ Bu konuda yapılmış bir kısım yeni tespitleri de karşılaştırarak irdelemek konuya açıklık getirebilir. Aksamaları ile diğer canlılara şifa verdiğine inanılan bir varlık hayırlı bir varlıktır. Onun ismi ile ulu zatların anılması doğal karşılanmalı.

Anadolu büyülerinde kurt kanı kullanılır. Hakkâri Türkmenlerinde ve anadili Kürtçe olan Türklerde, **Bağlı Damat**’ın bağının çözülmesi için çiftlerin birleşmeleri kurt postu üzerinde yapılır. Toros Türkmenlerinde **kurt kanı** bağlı erkeğin ve eşinin cinsel organına sürülür. Gaziantep-Nizip ve Bilecik’te bağlı çiftlerin bağının çözülmesi için **Kurt Baba Tepesi**’ne çıkılır ve orada bir gece kalınır.²⁷

²² Emel Alev, “Ayvan Aleminde Gaşgır”, **Kalgay**, S. 66, Ekim-Kasım-Aralık 2012, s. 27.

²³ Burhanettin Baykurt, **Ankara Akıncı Ovası Tarihi ve Kültürü**, Ankara, 2003, s. 166.

²⁴ Yaşar Kalafat, “Sözlü Edebiyatımızda Bursa Yöresi Örnekleri İle Kurt I”, **Bursa II. Halk Kültürü Sempozyumu**, Cilt II, Bursa, 2005, s. 415–423.

²⁵ Burhanettin Baykurt, **a. g. e.**, s. 167.

²⁶ Yaşar Kalafat, “**Kurt** İle İlgili Türkeçarelerde/Halk Tababetinde İnanç ve Uygulamalar”, **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Uludağ Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi**, (20–24 Mayıs 2008) C.I-II, s. 1532–1538.

²⁷ Uğuroğlu Barlas, **Anadolu Dügünlerinde Büyüsel inanmalar**, Halk Eğitim Yayınları, Karabük, 1974. s. 53, 87, 95.

Koyunları sürekli bırakan/düşük yapan çobanlar koyun ağılına **kurt ölüsü** gömerek bu hastalığın önünün alınacağına inanırlar. Keza kurdun ciğeri kurutulup koyunlara yedirilerek keleş hastalığının tedavisinde kullanılır.²⁸ Bu tespitten hareketle Kurt Ongunun halk inançlarında tabu olma özelliğini sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Bir diğer tespite göre, kurt eskiden peygamber Efendimizin çoban köpeği imiş. Bir gün kuzulardan birisini yiyince, “artık rızkını dağlarda ara” diyerek, Hz. Muhammed (s.a.v.) onu dağa götürüp azıtmışlar.²⁹ Kurdun Hz. Ali’nin(r.a.) köpeği olduğu şeklinde anlatılar da vardır.³⁰ Anlatılardaki bu manevi itibar kaç hayvana nasip olmuştur. Öyle olunca da Kurt ismi ulu zatlara bir şekilde isim olması doğaldır.

Halk tefekküründe kurdun yerini belirleme adına onunla ilgili özlü sözlerden hareketle bazı irdelemeler yapılabilir. Özlü sözler, onun simgesel kullanımına açıklık getirebilirler. Kurt rızkını aramak için bir gecede 7 dağ gezermiş”, “Kurt yavru olduğu mevkiinin hayvanlarına zarar vermez”, “Kurdun intikamı yavrularına zarar verilmesi halinde çok çetin olurmuş.” “Hangi dağın Kurdu öldü” mitolojik bulgu arama adına, gibi sözler üzerinde durulabilir. Her dağın bir kurdu olduğu, o kurdun o dağdan sorumlu ve o dağın yetkilisi olduğu ve çevre halkının adeta ongunu olduğu, orman yangını gibi hallerde dağ en son o kurdun terk ettiği gibi inançlar vardır.³¹ Bu inançla bir kurdun gecede 7 dağ dolaşması ve “Kurt köyünü değiştirir huyunu değiştirmez” sözü arasındaki anlam-uyum bağlantısı aranabilir. Bir yere giderken kurt görmenin uğur sayılmasının yanı sıra kurt izine basmanın ise sakıncalı oluşu arasındaki bağıntı da irdelenebilir. At izine basmak uğur alametidir. Buradan hareketle izi takip edilen kurt anlayışı ile tekin olmayan kurt anlayışı tabu anlayışı kapsamında düşünülebilir. Kurdun izi, izlenilerek selamete çıkıldığı inancının varlığı bilinmektedir.³² Ayrıca; Kurt köpekten burnunu o da kurttan gözünü, Kurt köpekten belini, oda kurttan boynunu istemiş, şeklinde inançlar vardır. Köpek kurdun gelişini kokusundan o da köpeğin iyisini havlayışından anlarmış. Kurt dişinin zehirli olduğuna dair inançlar bize Güney Azerbaycan’daki **Kurt Baba/Kuduz Ocağını** hatırlattı. Kurt ısırıldığı insan ve hayvanı kudurturken, kuduran canlının şifası da Kurt Baba kutsal mekânında idi.

Sözlü kültürün diğer türlerinde de Kıbrıs ve Anadolu Türklerinde doğal bir aynılık vardır. Kurt insan ismi Türk kültür coğrafyasının her kesiminde

²⁸ Burhanettin Baykurt, **a. g. e.,**s. 167.

²⁹ Burhanettin Baykurt, **a. g. e.,**s. 167.

³⁰ Yaşar Kalafat, “Osmanlı’dan Günümüze Sivas Alevlerinde ‘Kurt’ Kültü”, **Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri** (21–25 Mayıs 2007), Sivas Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Sivas 2007, s.67–77.

³¹ Yaşar Kalafat, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 8. 2009.

³² Ergin Ayan, “Tarihi Kaynaklar Işığında Börte Çine ve Alan Kuva Efsaneleri 1”, **Orkun Dergisi**, S. 85, Mart 2005, s. 34–36.

gözlenebilirken³³ bu adlandırma bilinen ilk döneme kadar uzanabiliyordu. Kurt adı Azerbaycan Cem Cemaatı'ndan **Çamur Han**'ın oğlu **Kurt Han**'da görülebilen³⁴ Sarıkamış'ın şirin nahiyesi **Karakurt**, Şehit Halil Karakurt'a da soyadı olmuştur.³⁵ Kıbrıs Kurt Baba Türbesi'nin önünden geçen sokak, Kurt Baba Sokağı ve köşe de **Kurt Baba köşesi**'dir*.

Sonuç

Kıbrıs'ta yatmakta olan Kurt Baba, esas ismi itibariyle Kutup Baba'dır. Baba ve Dede ön eki, Türk kültürlü halkların inanç kültüründe derin ve geniş bir yer tutar. Kutup Baba etrafında oluşan halk inanmaları Türk kültür coğrafyasının ortak inançlarındandır. Bu tespiti mitolojik verilerden de onaylatarak yaşayan halk inançlarıyla örnekleyebiliyoruz.

KAYNAKLAR:

- Ali Murat Aktemur, “Çıldır Kaleleri”, www.yasarkalafat.info
- Emel Alev, “Ayvan Âleminde Gaşgır”, **Kalgay**, S. 66, Ekim-Kasım-Aralık 2012
- Mustafa Haşim Altan, “Kültür Mirası Eserlerimiz ve Beklentilerimiz”, **Birlik Gazetesi**, 30 Kasım 1988 zikreden
- Ergin Ayan, “Tarihi Kaynaklar Işığında Börte Çine ve Alan Kuva Efsaneleri 1”, **Orkun Dergisi**, S. 85, Mart 2005, s. 34–36.
- Tuncer Bağışkan, **Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri**, 2005, s. 294–295.
- Hasen Mahmut oğlu Bayati, **Cami-Cem Ayin**, Bakı, 2011,
- Mehmet Bayraktar, **Bilinmeyen Bir Türk Ulusu Kayanîler**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, s. 130
- Bülent Bayram “Oğuz Epik Anlatıları ve Çuvaş Alp Hikâyelerinde Kutsal Kurt ve Tepegöz”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Yaz, 2006.
- Burhanettin Baykurt, **Ankara Akıncı Ovası Tarihi ve Kültürü**, Ankara, 2003, s. 166.
- Uğur Barlas, **Anadolu Düğünlerinde Büyüsel inanmalar**, Halk Eğitim Yayınları, Karabük, 1974.
- Mehmet Çeribaş, “Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltanay Destanı”, **Türk Edebiyat Araştırmaları**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Ankara, 2011

³³ Yaşar Kalafat, “Dedem Korkut Kültür Elleri Adlanma”, **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ak Çağ, Ankara 2008, s.520–541.

³⁴ Hasen Mahmut oğlu Bayati, **Cami-Cem Ayin**, Bakı, 2011, s. 32.

³⁵ Gürsoy Solmaz, “Cumhuriyetin 1. Yıl Kutlamalarına Giderken Şehit Edilen Halil Karakurt Bey, **Serhat Kültür**, Ekim 2003, s. 17.

*Kaynak kişi: Harid Fedai, Araştırmacı, Yazar, Edebiyatçı.

- Mahmut İslamoğlu, Kıbrıs Türk Kültür ve Sanatı, Araştırma-İnceleme Yazıları Tebliğler, s. 148, zikreden Tuncer Bağışkan, **Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri**, 2005, s. 294–295.
- İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980.
- Yaşar Kalafat, “Bulgaristan’da Türk Halk Folkloru Sempozyumu ve Bulgaristan Gezi Notları”, **Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı**, Ankara 2002 s. 153–184.
- Yaşar Kalafat, “Yozgat Örnekleri İle Anadolu İnanç Coğrafyasında Kurt-Kudret Helvası”, **Bozok**, S.8–9, Mayıs 2011, s. 8–13.
- Yaşar Kalafat, **Türk Halk İrfanında Kurt**, Berikan, Ankara, 2008, s. 113–129.
- Yaşar Kalafat, “Sözlü Edebiyatımızda Bursa Yöresi Örnekleri İle Kurt I”, **Bursa II. Halk Kültürü Sempozyumu**, Cilt II, Bursa, 2005, s. 415–423.
- Yaşar Kalafat, “Kurt İle İlgili Türçeşarelerde/Halk Tababetinde İnanç ve Uygulamalar”, **1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Uludağ Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi**, (20–24 Mayıs 2008) C.I-II, s. 1532–1538.
- Yaşar Kalafat, “Osmanlı’dan Günümüze Sivas Alevilerinde ‘Kurt’ Kültü”, **Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri** (21–25 Mayıs 2007), Sivas Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Sivas 2007, s.67–77.
- Yaşar Kalafat, “Dedem Korkut Kültür Elleri Adlanma”, **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ak Çağ, Ankara 2008, s.520–541.
- Yaşar Kalafat, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 8. 2009.
- Osman Mert, “Kars Dokumaları Üzerinde yer alan Kültürel ve Epiğrafik Ögeler”, **Uluslararası Kaşgar’dan Endülüs’e Türk İslam Şehirleri Sempozyumları, Gazi Kars Şehrengizi Bildiri Kitabı**, 29–31 Ekim 2011 s. 285–302.
- Coşkun Mutlu, **Yusuf İle Züleyha (Sen Ettin Aklımı Zail)**, Ankara, 2012 s. 131–136..
- Eunkyung Oh; Mamatgul Joreyev, “Alpamış Destanında Baysın Kelimesinden Görünen Kurt Totemi”, **Türkiyat Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 11, Güz 2011, s. 151–157.
- F. Sema Barutcu Özönder, “Türkler Ne zaman Bir Millet idi? **Kök Araştırmalar**, Cilt 1, S. 2, Güz 1999, s.65–
- Esger Qedimov, “**Şumerlerin ‘Bilqamış’, Destanı ve Azerbaycan Türklerinin Folkloru** (Ders Vesaiiiti), Bakı, 2011, s. 49.
- Gürsoy Solmaz, “Cumhuriyetin 1. Yıl Kutlamalarına Giderken Şehit Edilen Halil Karakurt Bey, **Serhat Kültür**, Ekim 2003, s. 17.
- İsmail Uçakçı, **Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara Ticaret Odası yayını, Ankara, 2003, s. 99.
- **Kaynak kişi:** Harid Fedai, Araştırmacı, Yazar, Edebiyatçı.

AZƏRBAYCANDA MUSIQİLİ TEATRIN TƏŞƏKKÜLÜNDƏ XANƏNDƏLƏRİN ROLÜ

AZERBAIJAN'DA MÜZİKLİ TİYATRONUN OLUŞUMUNDA HANENDELERİN ROLÜ

THE ROLE OF SINGERS IN THE DEVELOPMENT OF THE MUSICAL THEATRE IN AZERBAIJAN

РОЛЬ ХАНЕНДЕ В СТАНОВЛЕНИИ МУЗЫКАЛЬНОГО ТЕАТРА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Vüsalə Elmanqızı ƏSGƏROVA*

Xülasə

Məqalə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında xanəndələrinin rolunun xarakterizə olunmasına həsr olunmuşdur. Xanəndələr şifahi ənənəli professional musiqinin ifaçıları və yaradıcılarıdır. Xalq arasında çox geniş şöhrət tapmış xanəndəlik sənəti bir neçə istiqamətdə - konsert və opera ifaçılığı istiqamətində inkişaf edərək, Azərbaycanda musiqili teatrın formalaşmasına təkan vermişdir. Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi irimiqyaslı beynəlxalq layihələr xanəndəlik sənətinin yüksəlişinə yol açır.

Açar Sözlər: xanəndə, opera tamaşaları, muğam, konsert ifaçılığı, musiqili teatr.

Özet

Makale, Azərbaycan musiqi kultürünün gelişiminde hanendelerin rolünün karakterize olunmasına ayrılmıştır. Hanendeler, sözlü gelenekli profesyonel musikinin icracıları ve yaratıcılarıdır. Halk arasında çok geniş ün yapmış hanendelik sanatı bir süredir kendi yolunda, konser ve opera icracılığı alanında gelişerek, Azerbaycan'da müzikli tiyatronun teşekkülünde önemli olmuştur. Haydar Aliyev

* Azərbaycan Milli Konservatoriyasının dissertantı. Bakı/AZERBAIJAN

Vakfı'nın hayata geçirdiği geniş uluslararası öngörüler ve örnekler hanendelik sanatının yükselmesine yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hanende, opera gösterileri, mugam, konser icracılığı, müzikli tiyatro

Summary

The article is devoted to the role in the development of Azerbaijani musical art khsnrnde – singers of mugam. Khanende - artists and creators of the rich heritage of professional music of oral tradition. Arts singers widely popular among the people, developed in several directions as concert and opera performance, thereby contributing to the formation of musical theater in Azerbaijan. Development art singers contribute to large-scale international projects implemented by the Heydar Aliyev Foundation .

Key Words: singers, opera productions, mugam, concert performance, musical theatre.

Резюме

Статья посвящена характеристике роли в развитии азербайджанского музыкального искусства ханенде – певцов-мугаматистов. Ханенде - исполнители и создатели богатого наследия профессиональной музыки устной традиции. Искусство ханенде широко популярно в народе, развивается в нескольких направлениях, как концертное и оперное исполнительство, тем самым способствуя формированию музыкального театра в Азербайджане. Развитию искусство ханенде способствуют крупномасштабные международные проекты, реализованные Фондом Гейдара Алиева.

Ключевые слова: ханенде, оперные постановки, мугам, концертное исполнительство, музыкальный театр.

Azərbaycanda musiqili teatrın yaranması və inkişafı XX əsrə təsadüf edir. Bu mərhələyə qədər qədim tarixə malik Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti böyük təkamül və yüksəliş dövrü keçmişdir. Azərbaycan musiqisinin əsrlər boyu şifahi ənənələr əsasında yaranıb inkişaf edən musiqi mədəniyyəti daxilində musiqili teatrın bünövrəsi hazırlanmışdır.

Bir tərəfdən, Azərbaycan aşığılarının dastan yaradıcılığı, “Şəbeh” dini tamaşaları və ənənəvi mərasimlərlə bağlı meydan tamaşaları teatr sənətinin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməklə, musiqili teatrın da ilkin təzahürləri olmuşdur.

Digər tərəfdən, Azərbaycanda klassik poeziyanın və şifahi ənənəli

professional musiqinin – muğam sənətinin inkişafı musiqi incəsənətinin, muğam ifaçılarının yaradıcılığının çiçəklənməsinə təkan vermişdir.

Üçüncü bir tərəfdən isə XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslər, milli şüurun yüksəlişi, ölkənin mədəni həyatının, milli maarifçilik hərəkatının coşqun inkişafı incəsənətin yeni formalarını meydana gətirmişdir.

Bütün bunlar XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda musiqili teatrın yaranmasına, bəstəkar yaradıcılığında opera və musiqili komediya janrlarının inkişafına təkan verdi. Bu gün yüksək inkişaf etmiş zəngin musiqi mədəniyyətimizin köklərinin nə qədər dərin və bəhrəli olduğunu görürük.

Məhz bu köklər üzərində 1908-ci ildə bütün Şərq mədəniyyətində yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoyan Üzeyir Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun” operası ilk Azərbaycan operası kimi musiqi tarixində yeni səhifə açdı. Bunun ardınca yeni operaların, musiqili komediyaların yaranması ilə Azərbaycan professional bəstəkarlıq məktəbinin bünövrəsi qoyuldu, milli ifaçılıq məktəbləri təşəkkül tapdı. Bu gün dünya musiqi mədəniyyətində özünəməxsus yeri olan Azərbaycan musiqisinin nailiyyətləri olduqca böyükdür. Bu nailiyyətlərdə Azərbaycan musiqili teatrının yaranmasında mühüm rolu olmuş muğam ifaçılarının fəaliyyəti əvəzolunmazdır.

İlk Azərbaycan operasının muğam ənənələrinə əsaslanması - muğam operası kimi yeni bir janrın təşəkkül tapmasını şərtləndirdiyi kimi, muğam ifaçılarının – xanəndə ifaçılığı və tarzənlərin bu prosesdə iştirakı qarşılıqlı olaraq, xanəndəlik sənətində yeni fəaliyyət sahəsinin meydana gəlməsinə və opera ifaçılığı sənətində də yeni ifaçılıq üslubunun yaranmasına təkan verdi.

Bu gün də Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin iki paralel istiqamətdə - şifahi (xalq musiqisi, aşiq və muğam sənəti) və yazılı (bəstəkar yaradıcılığı) ənənələr əsasında inkişafının uğurla davam etdiyini qeyd etməliyik. Bu iki istiqamət ifaçılıq sahələrində, o cümlədən, opera ifaçılığında da özünü göstərir. Şifahi ənənəli musiqi irsinin daşıyıcıları olan xanəndələrin opera teatrının solistləri kimi fəaliyyəti bunu sübut edir.

Bir əsrdən artıq tarixi olan Azərbaycan musiqili teatrının nadir sənət əsərləri - Ü.Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərim”, Z.Hacıbəylinin “Aşiq Qərib”, M.Maqomayevin “Şah İsmayıl” muğam operaları bu gün də öz səhnə ömrünü yaşayır, opera teatrının daimi repertuarının əsasını təşkil edir. Bu operaların səhnə quruluşlarını əks etdirən tamaşaları tanınmış xanəndələrin yaradıcılıq nailiyyətləri olaraq, yeni ifaçılar nəslinin yetişməsinə təkan verir. Opera səhnəsi görkəmli ifaçılarla yanaşı, həmçinin, gənc xanəndələrin adları ilə zənginləşir. Eyni zamanda, bəstəkarların yaradıcılıq axtarışlarının bəhrəsi kimi meydana gələn müxtəlif janrlı opera tamaşalarında (muğam və klassik tipli operalarda) xanəndələrin iştirakı ifaçılıq ənənələrinin formalaşdığını təsdiq edir.

Əlbəttə ki, bütün bu proseslərin tarixi və nəzəri baxımdan, qarşılıqlı surətdə tədqiqi musiqişünaslığın aktual məsələlərindən hesab olunur.

Müasir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən musiqi mədəniyyəti ilə bağlı böyük layihələrdə xanəndələrin önəmli rolunun olması, onların həm konsert ifaçısı, həm də opera artisti, həm də pedaqoq kimi çoxcəhətli fəaliyyət göstərməsi, istər muğam sənətinin, istərsə də opera sənətinin zənginləşməsinə xidmət edir.

Azərbaycan dövlətinin dəstəyi ilə, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın bilavasitə rəhbərliyi və təşkilatçılığı ilə keçirilən tədbirlər nəticəsində 2003-cü ildə Azərbaycan muğamı, 2009-cu ildə aşıq sənəti, 2012-ci ildə tar ifaçılıq sənəti YUNESKO-nun Ümumdünya mədəni irs siyahısına salınmışdır. Bu əlamətdar hadisələr Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin, eyni zamanda, bu təməl üzərində yetişmiş Azərbaycan bəstəkarlarının zəngin yaradıcılıq irsinin, ifaçılıq ənənələrinin qorunmasına, inkişafına və dünyada təbliğinə yol açır.

Heydər Əliyev Fondu tərəfindən təşkil olunan beynəlxalq musiqi festivallarında, o cümlədən, mütəmadi olaraq keçirilən Üzeyir Hacıbəyli adına Beynəlxalq Musiqi Festivalında, “Muğam Aləmi” Beynəlxalq Muğam Festivalında xanəndələrin iştirakı ilə muğam konsertlərinin keçirilməsi ilə yanaşı, Azərbaycan operalarının daimi proqrama salınması əlamətdardır. Azərbaycan muğam operaları məhz muğam və bəstəkar yaradıcılığının vəhdətindən yaranan sənət nümunələri kimi Azərbaycan xanəndələrinin ifasında dünya dinləyicisinə təqdim olunur.

Azərbaycan musiqili teatrının banisi Ü.Hacıbəylinin musiqili-səhnə əsərlərinin və bütövlükdə Azərbaycan operasının təbliği və dünyada tanınması baxımından Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən layihələr də qeyd olunmalıdır. Bunlardan “Üzeyir dünyası” layihəsi çərçivəsində dahi bəstəkarın bütün əsərlərinin not və səsyaazılarının nəşrləri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda, “Muğam ensiklopediyası”, “Azərbaycan muğamı” kimi kitab, CD və DVD albomları əhatə edən nəşrlərin meydana gəlməsi diqqətəlayiqdir. Bu nəşrlərdə xanəndələrin yaradıcılığı haqqında məlumatlarla yanaşı, onların səsyaazıları, həmçinin muğam operalarının səsyaazıları öz əksini tapmışdır.

Müasir dövrdə muğam sənətinə artan marağın nəticəsi olaraq muğam ifaçılarının yaradıcılığı ilə bağlı mövzuların işlənilməsi aktuallıq kəsb etmişdir. Musiqişünaslıqda muğam sənətinin nəzəri əsaslarının və bəstəkar yaradıcılığının araşdırılmasına daha çox diqqət yetirilir, muğam ifaçılarının yaradıcılığı bir qədər arxa planda qalır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, muğam bir yaradıcılıq prosesi olaraq ifaçılıq problemlərini də özündə əks etdirir. Bu baxımdan xanəndələrin ifaçılıq- yaradıcılıq üslubu ilə bağlı cəhətlər bəstəkarların yaratdıqları muğam operalarında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu tip operalarda ifaçılıq problemlərinin öyrənilməsinə önə çəkir.

Bütün bunlar Azərbaycan xanəndələrinin yaradıcılığının, onların Azərbaycan musiqili teatrının yaranmasında rolunun, muğam operalarında formalaşmış ifaçılıq xüsusiyyətlərinin, xanəndəlik sənətinin inkişafında muğam operası ənənələrinin, həmçinin, muğam və bəstəkar yaradıcılığının qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqi məsələlərini aktuallaşdırır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Hacıbəyov Ü.Ə. “Leyli və Məcnun”dan “Koroğlu”ya qədər. Əsərləri II cild. Bakı, Azərb.EA-nın nəşri, 1965, s.274-278.
2. Hacıbəyov Ü. Azərbaycan musiqi həyatına bir nəzər. Əsərləri. II cild. Bakı, 1965. s.215-225.
3. Zöhrabov R. Muğam. B.: 1991, 219 s.
4. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri. B.: 1968. 228 s.
5. Абасова Э.Узеир Гаджибеков. Б.: 1975. 142 s.

SOKÜM YAŞAYAN İNSAN HAZİNESİ (YİH) KAVRAMI IŞIĞINDA TÜRKİYE’NİN YAŞAYAN İNSAN HAZİNELERİ

LIVING HUMAN TREASURES OF TURKEY IN THE LIGHT OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE LIVING HUMAN TREASURES CONCEPT

ЖИВУЩИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ СОКРОВИЩЕ ТУРЦИИ В ПОНЯТИИ ЖИВУЩИХ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ СОКРОВИЩ

Nail TAN*

Özet

UNESCO, 2003 yılında toplanan 32. Genel Konferans’a, bilim dünyasında halk kültürü/geleneksel kültür/sözlü kültür olarak bilinen somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasıyla ilgili sözleşmeyi kabul etmiştir. TBMM, 2006 yılında bu sözleşmeyi onaylamış, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda oluşturulan bir kurul marifetiyle uygulamaya koymuştur.

Sözleşmeyi kabul eden her ülke öncelikle iki envanter hazırlamak zorundadır. 1. SOKÜM Millî Envanteri, 2. SOKÜM Yaşayan İnsan Hazinesi Millî Envanteri.

UNESCO’nun Yaşayan İnsan Hazinesi Yönergesi doğrultusunda SOKÜM’ü koruyan, yaşatan kişi veya gruplara bu unvan verilmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda oluşturulan kurulun belirlediği ve bakan onayıyla kesinleşen Yaşayan İnsan Hazinesi unvanları, 2008 yılından itibaren verilme-ye başlanmıştır. Bugüne kadar yirmi kişiye bu unvan verilmiştir. Zengin Türk halk kültürü karşısında bu sayı yetersizdir.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM), Yaşayan İnsan Hazinesi, Yaşayan İnsan Hazinesi Yönergesi.

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme E. Genel Müdürü, Halk Bilimci. Ankara/TÜRKİYE

Abstract

UNESCO adopted the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage on the 32nd General Conference in 2003. The member states which ratified the Convention in their parliament began to apply it. Turkish Grand National Assembly ratified the Convention in 2006. Intangible Cultural Heritage Experts Commission, founded by the Ministry of Culture and Tourism, has taken decisions on the implementation of the Convention.

According to the Convention, every nation should form two types of Inventory primarily: 1. Intangible Cultural Heritage National Inventory. 2. Intangible Cultural Heritage Living Human Treasures National Inventory.

The person or groups, known as masters in their own region and who experience and transfer elements of intangible cultural heritage to new generations, are announced as Living Human Treasures by Experts Commission. UNESCO Headquarters's Instruction of Living Human Treasures are applied on this issue. The features of these person or groups that will be announced are in the Instruction.

Since 2008, with the decision of the Commission founded by the Ministry of Culture and Tourism and with the approval of the Minister, twenty people have been announced as Living Human Treasures. This number isn't enough to represent the rich Turkish folk culture.

Key Words: *UNESCO, Intangible Cultural Heritage, Living Human Treasures, Living Human Treasures Instruction.*

UNESCO ve SOKÜM

4 Kasım 1946 tarihinde kurulan, genel merkezi Paris'te bulunan Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO)'na günümüzde T. C. dâhil 192 devlet asıl üye, 6 devlet de gözlemci üyedir.

UNESCO Genel Kurulu/Konferansı, bugüne kadar kültürlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda; somut kültürel mirasla ilgili iki ve somut olmayan diye nitelenen halk kültürüyle ilgili miras hakkında da iki olmak üzere dört sözleşmeyi kabul etmiş ve üye ülkelerden sözleşmeleri parlamentolarından geçirenler uygulamaya başlamışlardır.

UNESCO, önce 32. Genel Konferans'ta 17 Ekim 2003 tarihinde; yazılı metinlerde folklor/halk kültürü/sözlü kültür/sözlü gelenek/geleneksel kültür/halk sanatları/el sanatları vb. terimlerle ifade edilen, bugün Türkiye'de *Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM)* terimiyle bilinen kültür varlıklarının korunması ve yaşatılması konusunda *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*'ni kabul etti. Daha sonra ise 33. Genel Konferans'ta 20 Ekim 2005 tarihinde *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (KİFAÇ)* oylanarak karar altına alındı. SOKÜM Sözleşmesi, TBMM'ce 20 Nisan 2006 tarihinde onaylandı.

Kanun gibi uygulanması gereken metin hâline geldi. Sözleşme gereğince, Kültür ve Turizm Bakanlığında yedi kişilik bir uzmanlar kurulu oluşturuldu. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğünce kurulan bu kurulun aldığı kararlar Bakan onayıyla uygulamaya konulmaktadır.

UNESCO SOKÜM Sözleşmesi'ne göre, halk kültürünün koruma altına alınan ve yaşatılması gerektiği vurgulanan kültürel unsurları beş bölümde toplanmıştır (Oğuz, 2009: 58):

1. Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar
2. Gösteri sanatları
3. Toplumsal uygulamalar, ritüeller, şöenler
4. Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar
5. El sanatları geleneği

“Somut olmayan kültürel mirasın korunması” ifadesinden, sözleşmedeki açıklamalara göre şu anlaşılmalıdır: “Koruma terimi, somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini güvence altına alma anlamına gelir; buna kimlik saptaması, belgeleme, araştırma, koruma, geliştirme, güçlendirme ve özellikle okul içi veya dışı eğitim aracılığıyla nesilden nesile/kuşaktan kuşağa aktarma olduğu kadar, bu kültürel mirasın değişik yanlarının canlandırılması dâhildir” (Oğuz, 2009: 58)

Sözleşmeyi kabul eden ülkeler, öncelikle iki temel çalışmayı yapmak zorundadırlar:

1. SOKÜM Millî Envanteri
2. SOKÜM Yaşayan İnsan Hazinesi Millî Envanteri

SOKÜM Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) Kavramı

UNESCO Genel Konferansı'nın 1989 yılında aldığı *Popüler ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararı* uyarınca Güney Kore Cumhuriyeti'nin, geleneksel kültürün yeni nesillere aktarılmasında usta insanların rolünün önemini vurgulayan yaklaşımı üzerine *Yaşayan İnsan Hazinesi Sistemi* ortaya çıkmıştır. UNESCO Genel Müdürlüğü SOKÜM Şubesi, bu sistemin temel ilkelerini, YİH ölçütlerini belirlemiş ve *Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal/Millî Sistemlerinin Kurulması Hakkında Yönerge*'yi kabul ederek, SOKÜM Sözleşmesi'ni benimseyen ülkelere dağıtmıştır (Oğuz, 2009: 153-164).

Söz konusu Yönerge'de YİH kavramı şöyle tanımlanmaktadır: “*Yaşayan İnsan Hazinesi, SOKÜM unsurlarını yeniden yaratmak veya yorumlamak açısından gerekli bilgi ve becerilere yüksek düzeyde sahip kişilerdir.*” (Oğuz, 2009: 155; KTB AEGM, 2011: 6). Bu tanımda grup kelimesi eksiktir. YİH Yönergesi'nin diğer bölümlerinde kişi veya gruplar ifadesi kullanılmaktadır.

Yönerge, her üye devlete, daha doğrusu SOKÜM Sözleşmesi'ni parlamentolarından geçirmiş devletleri, halklarının kültürel özelliklerine göre YİH kavramını

yeniden tanımlayıp adlandırma konusunda serbest bırakmıştır. Nitekim, Fransa’da YİH terimi, “*Sanat Ustası*”, Güney Kore’de “*Yaşayan Millî Hazine*” karşılıklarıyla benimsenmiştir. Türkiye’de, UNESCO’nun görüşü doğrultusunda YİH terimi kullanılmaktadır.

SOKÜM Sözleşmesi’ni kabul eden ülkelerde Millî YİH Sistemlerinin kurulmasının amacı; yüksek düzeydeki SOKÜM unsurlarını icra, yaşatma, canlandırma konularında gerekli bilgilere sahip yetenekleri korumaktır (Oğuz, 2009: 155). Bu amaç doğrultusunda, her ülke SOKÜM’ünü koruyan ve yeni nesillere aktarılmasında önemli rol oynayan kişi ve grupları belirleyen Millî YİH Envanterlerini hazırlamaktadır. Bu envanterden önce SOKÜM Millî Envanterinin hazırlanmış ve yayımlanmış olması (İnternet’te yayımlanması kabul edilmektedir.) gerekmektedir. Çünkü, Millî SOKÜM Envanterinde yer almayan kültürel bir unsurla ilgili YİH ilan etmek mümkün değildir. YİH ile SOKÜM Millî Envanteri arasında böyle sıkı bir bağ vardır. Diğer yandan, ülkeler YİH Millî Envanterlerini hazırlarken, İnsanlığın SOKÜM Temsilî Listesi’ne aldıkları kültürel unsurlarla ilgili YİH unvanı verilebilecek kişi veya grupların önceliğinin bulunduğu bilincinde olacaklardır.

UNESCO YİH Yönergesi’ni taradığımızda, bu unvanın verileceği kişi veya gruplarda şu özelliklerin arandığı görülmektedir:

- a. Yaşıyor; bilgi ve yeteneğini sürdürüyor, geliştiriyor olması
- b. İcra ettiği dalın kaybolma riskinin bulunması
- c. Resmî ve resmî olmayan (usta çırak yöntemi gibi) eğitim programlarıyla bilgi ve yeteneğini yeni nesillere aktarmadaki başarısı
- ç. Bilgi ve yeteneğini kendisine saklamayıp çevresine yayması
- d. Sanatını, geleneği temsil niteliğine sahip olması
- e. Halk tarafınca yeterince tanınması, köklü bir gelenekten gelmesi
- f. Bilgi ve yeteneğinde mükemmelliğe, yüksek sanat düzeyine erişmesi
- g. Mesleğine, sanatına ömrünü adanmış olması
- ğ. SOKÜM’le ilgili derleme, araştırma, arşivleme ve yayın çalışmalarına katkı sağlıyor olması.

SOKÜM Sözleşmesi’ni kabul eden devletlerde kurulan Uzmanlar Kurulları, YİH ilan edilecek kişi ve gruplarla ilgili kararları almakla yetkilidir. SOKÜM Uzmanlar Kurulu, kişisel başvuruları veya uzman önerilerini dikkate alarak karar vermektedir. YİH ölçütlerinden bir bölümünden uzaklaşan kişi ve gruplardan, aynı kurulun kararıyla unvan geri alınabilmektedir. YİH unvanı verilecek kişilere sağlanacak maddi ve manevi haklar, ödüller devletlerin takdirine bırakılmıştır. İsteyen devlet maaş veya toplu para ödeyebilir.

Türkiye’de YİH unvanının verilmesi konusunda karar alma yetkisine, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğüne kurulan yedi uzmandan oluşan UNESCO SOKÜM Uzmanlar Kurulu sahiptir. Kurulun aldığı kararlar Bakan onayıyla kesinleşmekte, düzenlenen bir törenle YİH ilan edilen kişile-

re belgeleri verilmektedir. Bugün için Türkiye’de YİH ilan edilenlere başka hak ve ödüller düşünülmemektedir. Kurula YİH önerileri, kurul üyeleri ile illerdeki SOKÜM Kurullarından gelmektedir.

Ülkemizde YİH ilan edilme süreci anlattığım gibi işlemektedir. Paris’teki UNESCO Genel Merkezinin unvanı onaylaması gibi bir durum yoktur. YİH Neşet Ertaş’ın ölümünden sonra ((2012), bazı basın organlarında “*UNESCO’nun değerini bildiği, Türkiye’nin gereği gibi önem vermediği*” ifadelerine rastladık. Olayın iç yüzünü bilmeyenler, bu unvanın Paris’teki UNESCO Genel Merkezince verildiğini sanıyorlardı. *Tük Dili* dergisinde Ertaş hakkında yazdığımız makalede, bu yanlış algıyı düzelterek gerçeği açıklamak mecburiyetinde kaldık (Tan, 2012: 87-88).

Türkiye’de SOKÜM YİH Millî Envanteri’nde yer almış; geleneğin ustaları, aktarım istasyonları olarak niteleyebileceğimiz değerli şahsiyetler, 2014 yılı itibarıyla şunlardır (KTB AEGM: 2012: 6-19:

2008 Yılında YİH İlan Edilenler:

Taceddin DİKER (Karagöz Ustası, d. 1923)

Orhan KURT (Karagöz Ustası, d. 1930)

Metin ÖZLEN (Karagöz Ustası, d. 1940)

Mehmet GİRGİÇ (Keçe Ustası, d. 1953)

Hayri DEV (Çam Dödüğü Yapım Ustası ve İcracısı, d. 1933)

Sıtkı OLÇAR (Çini Ustası, 1948-2010)

Âşık Şeref TAŞLIOVA (Âşık, Halk Hikâyecisi, d. 1938)

2009 Yılında YİH İlan Edilenler:

Yaşar GÜÇ (Dilli-Dilsiz, Hortlatma Kaval Yapım Ustası ve İcracısı, d. 1968)

Emine KARADAYI (Dokumacık ve Doğal Boyacılık Ustası, d. 1965)

Veli AYKUT (Zâkir, halk şairi, d. 1962)

Bekir TEKELİ (Bağlama Yapım Ustası, 1932-2013)

Prof. Uğur DERMAN (Klasik Kitap Sanatları Sanatçısı, d. 1935)

Hasan ÇELEBİ (Hattat, d. 1937)

Mehmet GÜRİSOY (Çini Ustası, d. 1950)

Fuat BAŞAR (Ebru Sanatçısı, d. 1953)

Neşet ERTAŞ (Abdallık Geleneği Temsilcisi, Halk Şairi, 1938-2012)

2012 Yılında YİH İlan Edilenler:

Cemil KIZILKAYA (Bez Baskı, Yazmacılık Ustası, d. 1949)

İrfan ŞAHİN (Deri Kışpet Ustası, d. 1942)

Mahmut SÜR (Nazar Boncuğu Ustası, d. 1962)

Tahsin KALENDER (Taş Oyma Ustası, d. 1941)

Görüldüğü gibi listede henüz 20 SOKÜM aktarıcısı, ustası yer almaktadır. Türkiye için bu sayı çok azdır. Özellikle el sanatları alanında YİH ölçütlerine sahip birçok ustamızın bulunduğu inanıyorum. Gazi Ü Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Eğitimi Bölümünce 13-15 Ekim 2011 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen Uluslararası Geleneksel El Sanatı Ustaları Sempozyumu’nda bu görüşümüzü doğrulayan pek çok ustayla tanıştık. Sempozyumun kitabı AKDITYK AKM Başkanlığınca yayımlandı (AKM, 2013). Her el sanatı dalından en az iki ustanın bu listede yer almasında, söz konusu sanatın yaşaması, teşviki açısından büyük yarar vardır. Kadın ustaların azlığı ise ayrı bir sorundur. Kadın el sanatları konumundaki dallarda (oyacılık, bez dokumacılığı, örücülük, halıcılık, kilimcilik vb.) geleneği yaşatan kadın ustalarımızın da değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan; tezhip, minyatür alanında üstün yetenekli kadınlarımızın bulunduğunu hatırlamalıyız. İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri bünyesinde kurulan ve Ankara’daki kurula veri aktaran SOKÜM Kurullarının; hemşerilik kaygısını ön planda tutmadan, YİH Yönergesi’ni dikkatle okuyarak aranan özelliklere sahip geleneğin aktarıcılarını, ustalarını belirleyerek gerekli bilgi ve belgeleri hazırlayarak üst kurula göndermeleri hâlinde süreç sağlıklı bir şekilde işleyecektir.

Sonuç

UNESCO SOKÜM Sözleşmesi’ni imzalayıp parlamentolarından geçiren her devlet, ilk iş olarak Uzmanlar Kurulunu/Komisyonunu oluşturup iki envanter hazırlamak zorundadır: 1. SOKÜM Millî Envanteri, 2. SOKÜM YİH Millî Envanteri. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, sözleşme 2006 yılında TBMM’ce onaylanınca SOKÜM Uzmanlar Kurulunu oluşturup iki envanteri de illerde kurulan alt kurullardan gelen dosyalar doğrultusunda hazırlayıp yayımlamıştır. Birinci envanter, İnternet ortamında yayımlanmıştır. SOKÜM Millî Envanteri’nin kitap hâlinde yayımlanması hazırlıklarında son aşamaya gelinmiştir. Bu envanter, sanal ortamda sürekli güncellenecek, yeni SOKÜM unsurları eklenecek veya değerini yitirenler çıkarılabilecektir.

YİH Millî Envanteri de aynı şekilde geliştirilerek sürdürülecektir. Yeni YİH’ler eklenecek eskilerden bu özelliğini yitirenler envanterden çıkarılacaktır.

Türkiye’nin yaklaşık yüz kadar YİH’nin bulunduğu inanıyoruz. İşin içine siyaset, hemşerilik anlayışı girmezse bu unvan hak eden kişi veya gruplara kolaylıkla verilebilir. Aksi takdirde; “devlet sanatçısı”, “fahri doktor” unvanı gibi yozlaştırılırsa, verilmesinden vazgeçilebilir. Bugüne kadar, bu unvanın sadece hak edenlere verilmiş olması endişelerimizi azaltmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

Atatürk Kültür Merkezi/AKM (2013), *Uluslararası Geleneksel El Sanatı Ustaları Sempozyumu/Bildiriler*, bs. hzl. Şebnem Ercebeci Çınar, Ankara, 1116 s., AKM Yayınları: 434.

KTB Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü/AEGM (2011), *Türkiye Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmaları*, (hzl. Şengül Gitmez, Serkan Emir Erkmen, Seda Aydınllı), Ankara, 40 s.

KTB Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü/AEGM (2012), *Intangible Cultural Heritage Studies in Turkey*, (hzl. Ahu Uçar Sever, Hasan Erkal, Umut Aksungur), Ankara, 32 s.

Oğuz, M. Öcal (2009), *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*, Ankara, 204 s., Geleneksel Yayınları:10.

Tan, Nail (2012), “Yitirdiklerimiz: Neşet Ertaş”, *Türk Dili*, S 730, 10/2012, s. 84-88.

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ЫМ-ИШАРАТТАР

KÜLTÜRLER ARASI İŞARET DİLİ

INTERCULTURAL SIGN LANGUAGE

Doç. Dr. Magcan Saule MAGCANKIZI*

Özet

Kültürler arası işaret, dünyadaki milletlerin kendi içerisinde birbiriyle işaret aracılığıyla anlaşması, münasebet kurması anlamına gelmektedir. Temel işaret bilimi içerisinde işaretlerin yeri ayrı bir öneme sahiptir. Dünyadaki birçok millete ait işaret dilinin yeterince araştırıldığını söyleyebiliriz. Bu doğrultuda bunların fonksiyon ve sınıflandırılması da yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşaret dili, kültürler arası, dünya milletleri, işaret dilinin fonksiyonları, işaret dilinin sınıflandırılması

Abstract

Intercultural sign means that the nations of the world both understand each other and have relations via signs. Signs have an important position in the main science of sign. The sign language of many nations of the world have been researched sufficiently. Their functions have been determined and they have been classified in this direction.

Key Words: Sign language, intercultural, nations of the world, functions of sign language, classification of sign language.

Қазақстан қоғамы үшін әлеуметтік-экономикалық, саяси-мәдени өзгерістер мен бәсеке үдерісінде адам ресурсын сапалы дамытудың маңызы өте зор. Оны орындау үшін нарықтық экономикаға негізделген бәсекеге лайықты жаңа заманда жаңаша ойлайтын жеке тұлғаны дайындау шарт.

* Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi/KAZAKİSTAN

Қазақстан Республикасының Президенті – елбасы Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары туралы: «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек», - деп атап көрсетеді (1).

Тілсіз қарым-қатынасқа деген қызығушылық ежелгі дәуірден бастау алған. Ұлы грек философы Платон дене қимылдарын қолдануды жоғары бағалаған. Атақты шешен Цицерон басқа шешендерге: «Барлық жан қимылы ишаралармен үстемеленуі тиіс», - деп кеңес береді (2).

Тілсіз қарым-қатынасты зерттейтін сала – паралингвистика (гр. «рага» - жанында, қасында деген мағынаны білдіреді). Яғни ол хабарланатын ойдың, пікірдің вербалды (сөзбен білдіру) тәсілдерімен қоса, сөйлеу үстінде қолданылатын вербалды емес (тілсіз) амалдармен берілуін және сөйлеу кезінде қолданылатын вербалды емес, тәсілдердің жиынтығын зерттейді. Бұл терминді алғаш ұсынған америкалық ғалымы А.Хилл болса, жаңа ғылым саласының зерттеу аясын белгілеген зерттеуші Дж.Трейгер (3).

Паралингвистика сөйленіс кезіндегі, оның ішінде ауызша қатынас кезінде қатарласа жүретін дыбыстық кодтармен шұғылданады. Бұл дыбыстық кодтар – информацияның белгілі бір мән-мағынамен баюын, бағалаушылық және мағыналық түрлі реңктердің болуын, сонымен бірге олардың тілдік қатынас кезінде өмір сүруін қамтамасыз ететін мағыналық, дыбыстық кодтар (4).

Сөйлеу кезінде паралингвистикалық тәсілдер үш түрлі қызмет атқаруы мүмкін: қосымша ақпарат береді, айтылмаған сөз орнына қолданылады, сөзбен бірге, аралас қолданылады.

Қандай да бір ақпараттарды арнайы белгілер жүйесі арқылы бере аламыз. Коммуникативтік процесте қолданылатын бірнеше белгілер жүйесі бар, соған сәйкес қылып қарым-қатынас үдерісінің топтастырылу-уын жасауға болады. Егер коммуникацияны бөліп қарастырсақ, олардың белгілік жүйелердің әртүрлісін қолдануына байланысты вербалды және вербалды емес деп бөлуге болады.

Соның ішінде бейвербалды қарым-қатынас – бұл сөздер мен басқа да тілдік бірліктерге сүйенбейтін ым-ишара тілі. Адамды оның вербалды емес сигналдар жүйесі: ым-ишара, жесттер, позалар, сөйлеу, жазу ерекшеліктерін бақылау, талдау және зерттеу. Осы сигналдарды оның мінезімен байланыстыру. Адамдар арасындағы контакт тіл мен сөйлеу арқылы жүзеге асады. Сөйлеу коммуникациясының негізгі тәсілі болып табылады. Ол адам санасын белгілік жүйелер арқылы объективтеу ретінде қарастырылуы мүмкін.

Австралиялық ғалым А.Пиздың пікірінше, адамдар арасындағы қарым-қатынастың 7% вербалды (сөздер, сөйлемдер); 38% вокалды (интонация, дауыс ырғағы, дауыс немесе дыбыс әуезділігі, екпіні мен қарқыны, т.б.) және

55% бейвербалды элементтер арқылы жүзеге асатыны көрінеді (5). Көптеген ұлттар мен халықтардың тіліндегі бейвербалды элементтер жүйелі әрі кешенді түрде зерттелген. Қазақ тіл білімінде М.Мұқанов, С.Татубаев, А.Сейсенова, Қ.Қажығалиева, С.Мағжан, С.Бейсенбаевалар ым және ишараттарды әртүрлі қырынан фрагментарлы түрде зерттеген. Бейвербалды амалдардың негізгі типтері: кинесика, просодика, такесика, проксемика. Қазақ халқының тұрмыс-салтында да осы аталған бейвербалды амалдардың барлық түрі орын алған.

Кинесика – адамдардың эмоциялық рефлексстерін бейнелейтін дене мүшелерінің қимыл-әрекеті. Кинесикаға қимыл, ым-ишара, қозғалыс, кейіп, жүріс-тұрыс жатады.

А) Жүріс-тұрыс. Бұл адамның қозғалыс стилі. Жүріс-тұрысқа қадамның ырғағы, ритмі, қозғалыс барысындағы дене амплитудасы жатады. Жүріс арқылы адамның көңіл-күйін, мінезін, жас ерекшелігін білуге болады. *Мәселен: 1) Оң қолын төсіне (кеудесіне) қою – үлкенді сыйлаудың, құрметтеудің және сәлемдесудің белгісі; 2) Қол жаю – құран оқып болған кезде жасайтын ишарат немесе керісінше, қолды теріс жаю - қарғыс айту, қазақ халқының салт-дәстүрі бойынша теріс бата беру; 3) Екі бүйірін таяну – салт бойынша қазақ әйелдері баласы (ұлы, қызы) я болмаса ері қайтыс болғанда осылайша жоқтайды. «Бүйіріңді таянба» деген тиым қазақ халқында осыдан қалыптасқан; 4) Иілу – сәлем беру.*

Б) Дене қалпы. Адамның денесі 1000 түрлі қалып-күйде қозғалуы мүмкін. Дене қалпын бейвербалды амалдардың бір түрі ретінде психолог А.Шефлен көрсеткен болатын. *Мәселен 1) Қос қолды кеудеге қою – сәлемдесу; 2) Желке қасу – қолдан келер қайрат, амалы жоқ жігерсіздікті, әрекетсіздікті танытады; 3) Желкеге қолын қою – айыпталу, тұтқын болудың айғағы; 4) Басын төмен салу – ұялу, қымсыну, қысылу.*

В) Қимыл-әрекет. Қимыл-әрекет тілі – қарым-қатынасқа түсудің ең көне түрі. Әр дәуірде әр халық түсінісу үшін белгілі бір арнайы амал-әрекеттер жиынтығын қолданған. Қимыл-әрекеттің саны ең негізгі мәселелердің бірі. Бұл этностық, ұлттық болмысқа байланысты болады. *Мәселен, 1) жағын таяну – торығу, қамығу, мұңаю белгісі. «Жағыңды таянба» деген тиым қазақ халқында осыдан қалыптасқан; 2) Басын изеу – келісу, мақұлдау.*

Г) Мимика. Түрлі сезімдерді білдіретін бет бұлшықеттерінің қозғалысы. Бет-әлпет мимикасы негізгі алты түрлі эмоцияны білдіреді: ашу, қуаныш, қайғы, қорқыныш, таң қалу, жиіркену. *Мәселен, 1) қасын керу – таңданысты білдіру; 2) Мұрнын тыржитыу – мазақ қылу, жаратпау; 3) Қабағын шыту – біреуге күш көрсету, ренжу, қатты ашулану, көңілі толмау.*

Ғ) Визуалды контакт – қарым-қатынастың негізгі элементі. Трансмиссорға карап тұру тек қызығушылықтың белгісі емес, сонымен қатар рецепиентке акпаратқа назар аударуға көмектеседі. *Мәселен, 1) Көзін қадау (оқты көзін қадау)- жиіркенуді, жек көруді аңарту; 2) Көзімен адыраы*

(бажырая) қарау – шектен шыққан ашуды білдіру; 3) Ала көзімен қарау – көңілі толмау, жек көру; 4) Көзін төңкере қарау – сұхбаттасына қылымсу, еркелеу; 5) Көзін қысу – ниеттестікті білдіру;

Просодикаға тембр, дыбыс ырғағы, тон сияқты амалдарды жатқызамыз. Коммуниканттардың дауыс екпінін, тонын, жиілігін, ырғағын байқау олардың ойы мен сезімдерінен хабардар болу үшін маңызды. *Мәселен, 1) Ішін тарту – мәз-мейрам болып қатты қуану немесе таңырқау, таңдану, шошыну; 2) Таңдайын қағу – біреудің ісін жақтыртпау, кінәлау.*

Такесика – коммуниканттардың арасындағы қарым-қатынас кезіндегі дене мүшелерінің түйісуін қарастырады. Оған қол беріп амандасу, арқа қағу, сүю сияқты амалдар жатады. *Мәселен, 1) Құшақтасу – біреумен кездесуге қатты қуану, сүйіспеншілік белгісі. Салттық ишарат бойынша, жақыны, туысы қайтыс болған адамды жұбату, көңіл айту мақсатымен жасалады; 2) Арқасынан қағу – мақұлдау, қоштасу немесе еркелету; 3) Төс қағыстыру – амандасу; 4) Бетінен сүю – еркелету, жақсы көруді білдіру. 5) Бауырына басу (алу) – амандасудың белгісі немесе жақсы көру, еркелету.*

Проксемика – адамдардың коммуникация процесіндегі ара қашықтықты (*дистанция*) және коммуникацияға түсушілердің бір-біріне қатысты кеңістіктегі бағдарын (*ориентация*) қарастырады. *Мәселен, 1) Бұрыла қарау – қасындағы адамның сөзін тыңдауға, әңгімелесуге дайын, пейілді екендігін білдіру; 2) Шалқайып отыру – бәрінің айтылып болғанын, әңгіменің таусылғанын білдіру.*

Мәдениетаралық ым-ишарат - бұл әртүрлі халықтардың өзара бір-бірімен ым-ишаралар арқылы тілдесуі, қарым-қатынас жасауы. Негізгі кинесикалық құралдардың ішінде ишараттардың алатын орны айрықша. Түрлі ұлттар мен халықтардың ишараттар жүйесі мейлінше жақсы зерттелген. Соған орай олардың функционалдық классификациясы жасалған. Айталық, осындай классификация жасалған функционалдық ишараттар түріне сәлемдесу, қоштасу, шақыру, келісу, жоққа шығару, таң қалу, т.б. жатқызылып жүр.

Дүниежүзінде ең басты ым-ишаралар арқылы болатын қарым-қатынастар бір-бірінен өзгешеленбейді. Адамдар бақытты болған кездерінде күледі, ал қайғырған кезде, олар қамығады, ашулы кезде, күйінеді.

1-сурет. *Иықты қысу. Иықты көтеру.*

Иықты көтеру - бұл әмбебап ым-ишарат болып есептеледі. Ол адамның қарым-қатынас кезіндегі екінші бір адамды түсінбеуі немесе бір нәрсені білмегенін білдіретін ым-ишараттың түрі. Бұл комплексті ым-ишарат үш компоненттен тұрады. Олар: кең түрде ашылған алақан, иықтың көтерілуі және көтерілген қас.

2-сурет. *Барлығы өз орнында.*

О Кей немесе саусақтар арқылы жасалатын шеңбер. Бұл ым-ишарат XIX ғасыр басында Америкада танымал болған. Алғашқыда бұл ымды журналистер сөздерді қысқарту мақсатында қолданған. Бұл ым-ишараттың келіп шығу тарихына байланысты әртүрлі пікірлер бар. «ОК» дің мағынасы барлық ағылшын тілдес халықтарда танымал, сонымен бірге Еуропа және

Азия елдеріне де танымал. Мысалы, Франция елінде ол **нөл немесе ештеңе**, ал Жапонияда **ақша** деген мағынада қолданады. Бұл ым-ишарат қазақ жастары арасына да кең таралған. Бірақ «О Кей» ым-ишараты қазақ халқына жат болып саналады. Десе де қазіргі кезде жастар арасында көп қолданылып жүр. «О Кей» менде бәрі жақсы, бәрі дұрыс, проблема жоқ деген мағынада жастар арасында қолданылып жүрген ым-ишарат.

3-сурет. Бас бармағын көрсету. Бәрі жақсы, бәрекелді.

Бас бармағын көрсету ым-ишараты Америка, Англия, Австралия, Жаңа Зеландия елдерінде үш түрлі мағынада қолданылады. Адамдар көбінесе жолаушы көлігін тоқтататын кезде бас бармағын көтереді екен. Екінші мағынасы барлығы орнында және бас бармағын кенет көтерген кезде біреуді қорлау мағынасында пайдаланып жүрген ым-ишарат. Кейбір мемлекеттерде, мысалға, Грек елінде бұл ым-ишарат аузыңды жап деген мағынада қолданылады. Соның үшін де Америка елінің азаматын Грек елінде такси ұстап тұрған күйінде елестету қиын. Біздің елімізде бас бармағын көрсету ым-ишараты барлығы дұрыс, жақсы немесе бәрекелді деген мағынаны білдіретіні белгілі. Ал бас бармақтың төмен қарай көрсетілуі - жағдайы жақсы емес, көңіл-күйдің жоқ екендігін аңғартатын ым-ишарат болып табылады.

4-сурет. Критикалық баға беру кезіндегі дене қалыбы.

Бұл суреттегі ым-ишаралар жиынтығы адамның біреуге сынамалы баға беру кезін білдіреді. Маған сіздің айтқаныңыз ұнамайды, немесе мен сізбен келіспеймін деген мағынада қолданылады.

5-сурет. Жас баланың өтірік айтқан кезі

6-сурет. Жасөспірімнің өтірік айтқан кезі. 7-сурет. Жасы үлкен кісінің өтірік айтқан кезі.

Жас баланың өтірік айтқанын білу адамдарға қиындық туғызмайды. Олар өтірік айтысымен бір немесе екі қолымен ауызын жабатын ым-ишаратын қолданады екен (5-сурет). Адамзат бұл ым-ишаратты өмірінің соңына дейін пайдаланады. Бірақ олардың жасына байланысты бұл ым-ишарат біраз тез орындалады. Ал өтірік айтқанда жасалатын ым-ишарат жас ерекшелігіне қарай өзгеріп отырады. Оны 6 және 7-суреттерден байқауға болады. Сондықтан бұдан кейбір ым-ишараттардың тұрақты емес, уақытқа, жас ерекшелігіне байланысты өзгереді деген қорытынды шығаруға болады.

2. Әлемдегі халықтардың сәлемдесу кезіндегі ым-ишараттары

"Әр елдің салты басқа, иттері қара қасқа" дегендей, әлем елдерінде сәлемдесу рәсімдері әртүрлі.

Кейбір елдер әдеттегі қол алысумен қатар, үлкен сәлемдесу салтанатын өткізеді. **Жаңа Зеландияға** сапар шеккен жандар маори халқының "хонги" сәлемдесу рәсіміне куә болады. Бұл сәлемдесудің сан ғасырлық тарихы бар. Бір-бірін көрген жандар сәлемдескен кезде мұрындарын тигізіп амандасады. Мұрынмен үйкелесу арқылы олар "ха" рәсімін жүргізеді. "Ха" рәсімі – Тәңірге құлшылық ету. Жаңа Зеландияға келген кез келген жан ұлысына және жынысына қарамастан, сәлемдескен кезде мұрнымен үйкелесу керек. Бұл заңға тіпті Уильям ханзаданың өзі бағынған.

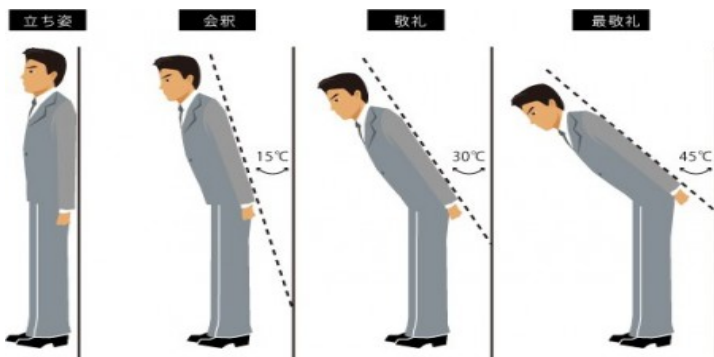
8-сурет. Сәлемдесу түрі

Тибет. Көптеген елдерде тіл шығару әдепсіздік болып танылса, кейбір жерде тілін шығарған жан жазаға тартылады. Тіл шығару тибет халқына жат емес, себебі олар бір-бірін көргенде, тілдерін шығарады. Бұл рәсім IX ғасырда бастау алған. Сол замандағы Тибет елінің көсемі Ландарманың тілі қара болған деседі. Тибет халқы өзгелерге өздерінің жауыз емес екендерін көрсету мақсатында бір-бірін көрген кезде тілдерін шығара бастайды. Бұл дәстүр өз жалғасын әлі күнге дейін табуда. Ал қазақ халқында тіл шығару біреуді мазақтағанды білдіреді. Немесе бір пікірді қате айтқанда тіл шығару ым-ишаратын қолданады.

Моңғолия. Бейтаныс жанды үйіне қонаққа шақырған кезде моңғолдар оған "хада" деп аталатын жібек не мақта-маталы жолақ береді. Әдетте оның түсі ақ. Кейде көк я жасыл түсті болады. Хада ұсынылған кезде келген қонақ оны екі қолмен алып, *басты изеуі* тиіс. Хада ұсыну мен алу рәсімі – үлкен құрметтің белгісі. Байқағанымыздай, *бас изеу* ишараты қазақ халқындағыдай сәлемдесуді білдіріп тұрған жоқ.

Жапон халқы сәлемдесу рәсіміне аса мән береді. Бір-бірін көрген кезде олар *иіледі*. Жастар өзара *бастарын изеу* амандасады. Ал татамиде тізерлеп отырып, жерге қарай иілу керек. Жапония - керемет дәстүрлер елі. Сол дәстүрлердің ең танымалы - иіліп сәлем беру. Иілудің жапондықтардың өмірінде алатын орны соншалықты, олар тіпті телефонмен сөйлескенде иілуді ұмытпайды екен.

Иілу – мың қырлы өнер. Қаншалықты қатты еңкейіп иілу керектігі түрлі жағдайларда түрліше болады. Иілудің түріне сәлем берген кісінің қоғамдағы орны, ортасында құрметтілігі әсер етеді. Сәлем алғанның да қоғамдық жағдайы иілудің түрін белгілейді. Иілу арқылы тек сәлем беріп, қоштасып қана емес, сондай-ақ рақмет, құттықтау айтады, тілек білдіреді, кешірім сұрайды.

9-сурет. Иілудің бірнеше түрлері

1. *Бас изеу, 5 градус.* Басты бір реет изеу арқылы достармен амандасады. Сондай-ақ қоғамдағы орны жоғарырақ кісі басқаларға баз изеу арқылы амандасып, қош айтысады.

2. **Сәлемдесу - эсяку, 15 градус.** Бұлай қоғамдағы жағдайы бірдей кісілер амандасады. Олар жақсытаныс болғанмен, жай бас изей салмайды.

3. **Құрметпе ниілу - кэйрэй, 30 градус.** Бұл иілу түрі, жасы не жағдайы жоғары кісімен амандасқанда қолданылады. Мысалға бастықпен не ұстазбен құрмет көрсету үшін, 30 градустан да төменіісе болады.

4. **Ең жоғарғы құрмет иілуі - сайкэйрэй, 45 градус.** Бұнда иілу түрі кешірім сұрау үшін, не патшаға қолданылады. Алайда мұндай иілу түрін жиі қолдана бермейді.

Егер біркүні жолыңыз Жапонияға тартып, осы кереметелге аттансаңыз, жапондықтар сізді шетелдік деп, иілгеніңізді күтпейді. Алайда дәст үрмен жақсытанысе кеніңіздік өрсетсеңіз, оларды қкөңілінен шығатыныңыз рас. Адамның қоғамдық дәрежесінанықтау киын болса, 30 градусқа иіліңіз. Бұл сіздің тарапыңыздан құрметтік өрсетеді. Иілуіңіз табиғи көрініп, ойнақы болмау керек. Алдүкен, мейрамхана, қонақ үй сынды жерлердегі қызмет көрсететін кісілер ге иілу міндетті емес, олар бұл қызметтері үшінақша алады. Алайда тәрбиеніңізді көрсетіп, бас изесеңіз болады.

Қазақ халқында **бас изеу – келісу, мақұлдау – кінәсін мойындау, жақтау, ұнату, жарату, т.б.** мағыналарында жұмсалатын ишарат.

Кенияға сапар шеккен жандар масаи тайпасын кездестіреді. Масаи тайпасының халқы бір-бірін көргенде, билей бастайды. Би арқылы олар бір-бірімен амандасады. Сәлемдесу биі "адаму" деп аталады, яғни "секіру биі". Билеген кезде шеңбер жасап, ырғалып, секіре бастайды.

Гренландия сияқты арктикалық аймақтардағы эскимостар не инуиттердің "куник" деп аталатын сәлемдесу рәсімдері бар. Бұл дәстүр отбасы мүшелері мен ғашық жандар арасында кеңінен таралған. Жүздескен жандардың бірі мұрнының ұшы мен жоғарғы ернін екінші жанның қолына я бетіне тигізіп, терең дем алады.

Қытай халқының дәстүрлі сәлемдесуі "коутоу" деп аталады. Сәлемдескен кезде қолдарды бүгіп, иілу қажет. Әйел азаматтардың сәлемдесу рәсімі "ваньфу" деп аталады. Олар қолдарын біріктіріп, оны денесінің бойымен төмен қарай сырғытады. "Коутоу" дәстүрі аңызға айналған Хуан-ди патшаның билік еткен тұсында бастау алған еді. Сол заманда бұл дәстүр патшалармен амандасқан кезде және неке қию, үйлену сияқты салттарда қолданылған.

Тай елінің амандасу рәсімі "вай" деп аталады. Бір-бірлерін көрген жандар алақандарын біріктіріп, бастарына қояды. Содан кейін иіліп, "савадди" деп айтады. Ежелден келе жатқан "вай" сәлемдесу дәстүрі әлі күнге дейін күллі Таиланд елі бойынша өз мәртебесін жоғалтпаған.

Филиппин елінде сәлемдесу рәсімі жас ерекшеліктеріне байланысты әрқилы. Мысалы, жас жігіт үлкен кісіні көрген кезде ол басын изеп, оң қолымен үлкен кісінің оң қолын ұстайды. Кейін саусағының ұшын оның

маңдайына тигізеді де, "мано по" деп айтады. "Мано" - қол, "по" – құрмет деген мағына береді.

Қарым-қатынаста ым-ишаралардың халықаралық және баршаға түсінікті түрлері де баршылық. Мысалы, адам өзгенің өзіне назар аударуын немесе оның қойған сұрағына жауап беруін өтінуді білдіретін ым-ишара – қолын көтеру болып табылады. Алайда бұл көптеген ым-ишаралар барлық халықта бірдей түсінікті, бірдей мағынада қолданылады деген сөз емес. Бір халықтың қарым-қатынасында қолданылатын бейвербалды амалдар, басқа бір халықта түсініксіз болып келуі де мүмкін. Амандасу кезінде адамдар бір-бірімен қол алысып амандасады. Бұл – баршаға бірдей түсінікті ым-ишара.

А. Пиз бір халықтың коммуникациясында қолданылатын белгілі бір кинема санау ұғымын білдірсе, басқа бір халықта дәрекі қимылды немесе мүлдем басқа мағынада қолданылатын бейвербалды амалды аңғартатындығы туралы жазады [2]. Осы пікірге сүйене отырып, қандай да бір халықтың қарым-қатынасындағы сан санау мен санды көрсетуде қолданылатын бейвербалды амалдар екінші бір халықтың қарым-қатынасында вербалды амалдың орнын ауыстыра алатын немесе соған қосымша мағына үстеп, оны толықтырып тұратын ым-ишарат ретінде жұмсалуды мүмкін. Дегенмен мағына жағынан сәйкес келмеуі әбден ықтимал. Бұған мысал ретінде мынаны келтіре кетейік. Мысалы, неміс халқының қарым-қатынасындағы сан көрсетуде қолданылатын *бас бармақты* көрсету қимылы 1 деген санды бейнелесе, гректерде *аузыңды жап* деген мағынаны аңғартады. Осыған орай белгілі бір халықтың коммуникациясында қолданылатын бейвербалды амал, екінші бір халықтың қарым-қатынасында мүлдем басқа мағынаға ие болады, сонымен бірге мағынасы жағынан мүлдем сәйкеспейді деген қорытынды жасауға болады. Бірақ бізді әртүрлі халықтар қарым-қатынасында қолданылатын ым-ишараттардың ерекшеліктері мен ұқсастықтары емес, түрлі халықтардың сан санау мен санды көрсетуде қолданатын бейвербалды амалдары қызықтырып отыр.

ТМД елдерінің біраз бөлігінде қандай да бір затты санау барысында саусақтарын алақанға бүгіп санақ жүргізеді, ал немістер мұндай жағдайда, керісінше, саусақтарын жазып санайды.

Мысалы, – *Енді сізді «ағай» дегенін қойды ма?*

– *Қойды, – дедім мен күліп.*

– *Бір, деп Майра сол қолының шынашағын бүкті. «Сіз» дегенін қойды ма?*

– *Қойды. Бірақ бірнеше рет репутация жасауға тура келді. Ұмытып кетіп қайта-қайта «сіз» дей береді.*

– *Әйтеуір сізді «сен» деуге тілі келді ғой.*

– *Келді.*

– Екі, деп Майра **аты жоқ саусағын бүкті** (Ә. Нұршайықов, Махаббат, қызық мол жылдар).

И.А. Стернин сан санауда немесе көрсетуде 1-ден 10-ға дейінгі санды оң және сол қол саусақтарының көмегімен көрсетуге болатындығы жайлы айта келе, адамдардың 10-нан басқа санды саусақтарын бүгіп-жазу арқылы көрсете алмайтындығын жазады (3, 29 б). Ал күнделікті өмір тәжірибесінен біз 10, 20, 30 т.б. оң және сол қол саусақтарының көмегімен саусақты ашып-жұмып неше түрлі санды көрсетуге болатынын көруімізге болады. Бірақ та 10-нан жоғары санды көрсету қимылы кемде-кем қолданылады.

Немістерде *бас бармақ* бір санын білдіреді, ал 2 санын *бас бармақ пен сұқ саусақ* арқылы көрсетеді. Ал қалған сандарды көрсетуде неміс санақтарында қазақ, орыс, өзбек т.б. халықтарының сан санауды, көрсетуді білдіретін ым-ишараттарынан ерекшелігі жоқ десек те болады. Француздарда *сұқ саусақ* 2 деген санды білдіреді. Себебі 1 деген санды *бас бармағын* жоғары көтеру арқылы көрсетеді. Сол себепті де *бас бармақтан* кейін орналасқан *сұқ саусақ* 2 деген санның мағынасын білдіреді. Италиян халықтарында да дәл солай. *Бас бармақты* жоғары көтеру қимылынан біз неміс пен француз халықтарының қарым-қатынасында 1 санын көрсетуде ұқсас ым-ишаратты қолданатындығын көруімізге болады. Ал аталған екі халықтың қарым-қатынасында 2 санын бейнелеп көрсетуде ұқсастық жоқ.

Қытайда 5-ке дейінгі санды оң қолының саусақтарын жазып санау арқылы жүргізеді. Санауды *сұқ саусақтан* бастайды. Қазақ, орыс, өзбек халықтарының сан санау мен санды көрсетуіндегі ым-ишарасынан айырмашылығы аздау. Яғни соған ұқсас болып келеді, олардың қол қимылынан санды көрсетіп тұрғанын байқау қиын емес. Ал басқа сандарды көрсетуде қай санды немесе нені көрсетіп тұрғанын түсіну оңай емес, себебі басқа халықтардың санауына қарағанда ерекшелігі көп. Екі қолының *сұқ саусақтарын* (X тәрізді) айқастырып көрсету 10 санын білдіреді, сонымен қатар *жұдырығын түйю* кинемасы арқылы да 10 деген есептік сан есімді білдіре алады. Алты санын көрсету үшін оң қолдың үш саусағын бүгіп, *бас бармақ пен шынашағын* көлденеңінен жазған қалыпта ұстайды. Оң қолдың *бас бармақ, сұқ және ортан саусақтарын* біріктіріп, тігінен ұстап тұрып көрсету амалы қытай халқының қарым-қатынасында 7 санының ым түрінде көрсетілуі болып табылады. Оңтүстік Қытайда *бас бармағын* тік көтеріп, ал *сұқ саусағын* алдыға созып, қалған саусақтарын алақанға бүгіп алу кинемасы 7 санын аңғартады. Дәл осы кинема Солтүстік Қытай тұрғындарының бейвербалды қарым-қатынасында 8 санын білдіреді. Қытай халқының күнделікті қарым-қатынасында диалект ым-ишараттардың кездесетіндігіне сандық мағынаны білдіретін қимыл-дарға қарап отырып, көз жеткізе түсеміз. 9 санын көрсетуде қолды тік қалыпта ұстап, *сұқ саусақты* жартылай бүгіп, қалған саусақтарды алақанға жинап, *бас бармақпен ортан саусақтың* үстінен басып тұрады.

Аталмыш халықтың бейвербалды коммуникациясында 11 санын оң немесе сол қолдың сұқ саусағын тік қалыпта жоғары көтеріп (бұл ым-ишарат қай қолдың сұқ саусағын жоғары көтеріп көрсетуіне байланысты), екінші қолдың (бұл да оң немесе сол қол болуы мүмкін, яғни қай қолдың саусақтарын алақанға бүгуіне байланысты) саусақтарын алақанға бүгіп (қазақ халқының қарым-қатынасындағы жұдырық түю кинемасына ұқсас) тұрып көрсете алады. Ал 12 санын дәл осындай қимылдар жасау арқылы көрсете алады. Тек бір ғана айырмашылығы, 11 санын көрсетуде сұқ саусағын тік қалыпта ұстап көрсететін болса, 12 санын бейнелеуде сұқ және ортан саусақтарды жоғары қарай тік қалыпта ұстап көрсетеді. Бұл қимылды да екі қол мен екі қол саусақтарының көмегі арқылы бере алады. Яғни оң қол саусақтарын түйіп, сол қолдың сұқ және ортан саусақтарынан басқасын бүгіп, аталған екі саусақты жоғары көтеріп көрсетеді.

Қытай халқының бейвербалды қарым-қатынасында санды бейнелеуде басқа халықтарға қарағанда айтарлықтай ерекшелік бар екенін байқаймыз. Аталмыш қол қимылдары қытай халқының қарым-қатынасында санауда және санды көрсетуде де қолданыла береді. Жапон қарым-қатынасында санауда нөл санын сұқ саусағы мен бас бармағын дөңгелек тәрізді етіп бейнелеп көрсете алады. Ал 1-ден 5-ке дейінгі сандарды алақанын адресатқа бағыттап, бір қолының саусақтарын бүгу арқылы көрсетеді. 6-дан 9-ға дейінгі сандарды екі қолымен, яғни бір қолының алақанына екінші қолының саусақтарын қою арқылы, яғни 5+1 дегенді ашылған алақанға екінші қолдың сұқ саусағын қояды, бұл – 6 дегенді білдіреді.

Американдықтар мен ағылшындықтар санауында сұқ саусақ 1 деген санды, ал ортан саусақ 2 дегенді аңғартса, бас бармақ 5 санын білдіреді. V деген белгі көп елдерде 2 деген санды бейнелейді. Ауған, иран, түрік халықтарының бейвербалды қарым-қатынасында қазақ, орыс, сонымен қатар бұрынғы ТМД халықтарының қарым-қатынасында санауда қолданылатын ым-ишараларды пайдаланады екен. Олардың санауда қолданатын бейвербалды амалдары ТМД елдерінің коммуникациясындағы амалдармен ұқсас. Саусақтарын (оң немесе сол қол саусақтарын) жоғары көтеріп (тік қалыпта ұстап) көрсету – 2 санын бейнелеу болып табылады. Мысалы, *Бір жолы ол бас бармағы мен сұқ саусағын дөңгелегіп көзіне апарды да, **екі саусағын көрсетті***. Онысы – «*тостаған көз Майра бүгін екі рет келіп кетті*» дегені болатын (Ә. Нұршайықов, Махаббат, қызық мол жылдар). Бұл мысалдан екі саусағын тік қалыпта ұстап көрсету қимылын көріп отырмыз. Бұл қимылды көрсетуде сұқ және ортан саусақтарды тік қалыпта ұстап, бас бармағымен төртінші саусақ пен шынашақты басып тұрады. Қазақ, орыс, өзбек, түрік, иран халықтарының қарым-қатынастарында санды, санауды көрсетуде аталмыш ым-ишара жиі қолданылады. Сонымен қатар бұл бейвербалды амал аталған халықтардың коммуникациясында 2 санын білдіреді.

Ал 3 санын 2 санын көрсетудегіден сәл ғана айырмашылығы бар. Онда адресант 3 саусағын тік қалыпта ұстап, бас бармағымен шынашағын басып ұстап тұрады. 2 санын көрсетуде төртінші саусақ пен шынашақты басып тұрады. Яғни, 3 санын былайша көрсетеді: бас бармағы мен шынашағынан басқа саусақтарын тік қалыпта ұстап, ал бас бармағымен шынашағын басып, алақанға бүгіп ұстап тұрады. Мысалы, – *Дәл, дәл. Кейде мына үшеудің өзі де боп кетеді, ah! – деп бармағы мен шынашағын басып тұрып, қалған үш саусағын шошайтады. Міне, көп ақша қайда жатыр?!(Ә. Нұршайықов, Махаббат, қызық мол жылдар).*

Каталондықтардың күнделікті қарым-қатынасында санау барысында саусақтарын алақанға бүгіп емес, жазып санайды. Бір санын сұқ саусақ арқылы білдіре алады. Яғни, 10-ға дейінгі санды көрсетуде қазақ, сонымен қатар ТМД халықтарының қарым-қатынасында санау мен санды көрсету мағынасында қолданылатын қол қимылдарынан айырмашылығы жоқ. Ал 10-нан жоғары санды бейнелеуде екі қолдың бес саусағын адресатқа бағыттап жазып, содан кейін оң қолын төмен түсіріп, сол қолын санды көрсеткен қалпында қалдырып 1, 2, 3 немесе 4 деген санды саусағын жазу арқылы көрсетеді. Мысалы, 11 деген санды көрсету үшін оң және сол қол саусақтарын жазып, 1 рет ашып-жұмып, сосын сол қолының сұқ саусағын тік қалыпта (бір санын бейнелегендей) жоғары ұстап көрсетеді. Ал 11-ден кейінгі сандарды 1-ден 10-ға дейінгі сандарды көрсеткен тәрізді жеткізе алады.

Бұл қол қимылдары арқылы каталондықтар 20-ға дейінгі сандарды көрсете алады. Яғни 20 санын алақанды адресатқа қарай бағыттап, екі қол саусақтарын ашып-жұму арқылы бейнелейді. Одан жоғары сандарды саусақты ашып-жұму арқылы көрсету қолданылмайды екен. ТМД халықтарының қарым-қатынасында бір нәрсені санауда қол саусақтарын алақанға бүгіп санайтын болса, санды (заттың немесе уақыттың неше екендігін) көрсетуде саусақтарын тік қалыпта ұстап, жоғары көтеріп көрсетеді.

Күнделікті қарым-қатынаста әр халықтың қолданысында кездесетін бейвербалды амалдардың бір-бірінен айырмашылығы болуымен бірге ұқсас, яғни мағыналас келетін ым-ишаралар да кездесіп жатады. Мұндай ұқсастықтар мен ерекшеліктерді қол қимылы арқылы беріліп, сан санау мен санды көрсетуде қолданылатын ым-ишаралардан да көруге болады. Осы пікірге дәлел ретінде жоғарыда саралап өткен тұжырымдар мен мысалдарды келтіруге болады.

Адамдар қарым-қатынастың тілдік формаларымен қатар қолданылатын коммуникацияның бейвербалды компоненттері қоғамдық-мәдени нормалар мен шарттылықтарды белгілі жүйеде келтіруге көмектесетін, аса қажет құбылыстар қатарын құрайды. Олар әр халықтың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін танытатын этникалық сипатта халықтың рухани салт-дәстүрді сақтауға үлес қоса отырып, бүкіл дүниежүзінде мәдениетаралық қарым-

қатынастарды дамытуға адамдардың бір-бірін дұрыс түсініп, қабылдауына ықпалын тигізері даусыз. Қоғамда мәдениетаралық ым-ишараттардың алатын орны ерекше. Олар кейбір халықтарда бір мағынаны білдіретін болса, кейбір халықтарда басқа мағынаны білдіретіні белгілі. Және де әрбір халықтарда бірдей мағынаны білдіретін ым-ишараттар да жоқ емес. Қоғамда адамдар ақпарат беру кезінде тек ғана вербалды түрде емес, түрлі бейвербалды амалдарды қосып сөйлейді. Сондықтан әртүрлі мәдениетаралық ым-ишараттарды ажырата білу маңызды деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан - 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті – елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жыл.
2. Момынова Б., Бейсембаева С. Қазақ тіліндегі ым мен ишараттың қазақша-орысша түсіндірме сөздігі. Алматы, 2003.
3. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, 2012.
4. Мағжан С. Қазақ тіліндегі бейвербалды элементтердің көп мағыналылығы // Канд.дисс.автореф. Алматы, 2007.
5. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестах, 2003.
6. Крейдлин Г. Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык. Москва 2004.
7. Қойшығұлова Д.М. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ dickosh@mail.ru.
8. Бектаев Қ. Үлкен қазақша-орысша, орысша-қазақша сөздік – Алматы: Қазына, 1999.

ÂŞIK ALİ ÇATAK
MINSTREL ALİ ÇATAK
“АШЫК АЛИ ЧАТАК “

Hayrettin İVGİN*

Özet

Âşık Ali Çatak, Kayseri ilinin Develi ilçesinde (eski adı Everek) 1924 yılında doğdu. 21 Haziran 1996 tarihinde İstanbul’da vefat etti. Mezarı Develi’dedir.

Halk şiirine küçük yaşta ilgi duyan Âşık Ali Çatak’ın yayımlanmış “Derdin Derdim Anadolu” ve “Erciyes’ten Anadolu’ma” adlı iki şiir kitabı, “Develili Âşık Seyranî” adlı bir araştırma kitabı bulunmaktadır.

Mahalli basında ve yaygın dergi ve gazetelerde yüzlerce şiiri yayımlanmıştır. Âşık Çatak mahlasını kullanan âşık, “Seyranî Delisi” olarak biliniyordu.

Makale; Âşık Ali Çatak’ın kısa hayatı, şiirleri, araştırma ve şiir kitapları ile hakkında yazılmış yazılardan söz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Âşık Ali Çatak, Develi, Seyranî, halk şiiri

Abstract

Minstrel Ali Çatak was born in Develi town (old name Everek) of Kayseri city in 1924. He died on 21 June 1996 in Istanbul. His grave is in Develi.

There are two published poetry books named “Derdin Derdim Anadolu” and “Erciyes’ten Anadolu’ma” and one research book named “Develili Âşık Seyranî” of minstrel Ali Çatak who had an interest in folk poetry from early ages.

Hundreds of his poems were published in local press and common magazines and newspapers. The minstrel using the pseudonym Minstrel Çatak was known as “Seyranî Delisi”.

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar. (hayrettinivgin@gmail.com). Ankara/TÜRKİYE

The paper is about Minstrel Ali Çatak's short life, poems, research and poetry books and articles about him.

Key Words: Minstrel Ali Çatak, Develi, Seyranî, folk poetry.

Âşık Ali Çatak, *Kayseri* ilinin *Develi* ilçesinin (eski adı Everek) *Fenese Mahallesi*'nde 1924 yılında doğdu. *Derviş Hocalar* sülâlesinden *Derviş Çavuş*'un oğludur. Göz rengi mavi olduğu için *Gök Ali* = *Gögali* diye hemşehrileri çağırırmaktaydı ve Develililer ona bu lakabı vermişlerdi.

İlkokulu *Develi*'de bitirdi. Bir süre ortaokulda okudu ama yarım bıraktı. Çocukluğu 16 yaşına kadar *Develi*'de geçti.

13 Mart 1939 tarihinde gece saat iki sıralarında, -belki de rüyasında- kendisine “Ali! Ali! Ali!” diye seslenme duyar. Uykusundan uyanır ve evin bahçesine çıkar. Etrafta kimsecikler yoktur ama yerin altından uğultulu sesler gelir, yer birkaç dakika sallanır. Belli ki deprem olmaktadır. Herkes evinden dışarı çıkar. *Develi*'de yıkılan, dökülen bir yer yoktur. Sonradan anlaşılır ki o gece *Erzincan*, deprem sebebiyle yerle bir olur. Ama depremin etkileri *Erciyes* ve çevresinde de güçlü bir şekilde hissedilir. Hatta bazı köylerde yıkıntılar ve çökmeler olur. Bu köylerden birisi *Develi*'ye bağlı *Soysallıköy*üdür. Çevre köylerden ve *Develi*'den kurtarma çalışmaları için o köye gelirler. Gök Ali, o zaman 15 yaşındaydı. O da *Soysallı*'ya gider. Enkaz altından kurtarma çalışmalarını başkalarıyla birlikte yaparken bir kız çocuğunun cesedi ile karşılaşır. Bu durum onun, hayatı boyunca etkileneceği ve unutamayacağı bir olay olur. Yıllarca o felaketi ve acı durumu unutamaz. Hattâ âşıklığa ve şiir söylemeye başlamasını da bu gördüğü elim manzaraya bağlar. İlk şiirini de o zaman söyler.

HAK YOLCUSU

*Doğunca ölünce biz çırılçıplak
Dile lisan verdi etti intibak
Kul sıfatı ile oldum iltihak
Ecel kambur oldu gezdi dalımda*

*Bir gece uykudan çağırdı pîrim
Bana aşkı verdi Mevlâ'yı Kerim
Yandı ateşlere aniden serim
Bir kurban misali gezdim yolunda*

*Adadım uğruna verdiği canı
Münezzehtir onun yoktur mekânı
Vasfını acizim yücedir şanı
Bin bir ismi vardır elifyanında*

*Bana nimet verdi dedim bismillah
Birliđe şahadet ederim Allah
Görünce âlemi dedim maşallah
Lezzeti var şeker şerbet balında*

*Hüsni rızan için gösterdim gayret
Şu fani insana ederim hayret
Müminin durağı sonunda ahret
Gözüm yoktur boş dünyanın malında*

*Âşık Çatak sen de yatan sallara
Eşin dostun omuzlarlar dallara
Götürürler dönülmeyen yollara
Kimse baki değil baki kalımda*

Gerçi, küçük yaştan beri yaşlılardan dinlediği şiirler ve anlatılar onun ruhunda derin etkiler bırakmıştır. Halk şairlerine büyük hayranlık duymaya başlamıştır. Özellikle Evrekli (Develili) Seyranî'nin şiirlerini dinledikçe çok etkilenmiştir. Onun şairlik alt yapısını Seyranî oluşturmuştur. Gerek yazarak gerekse irticalen söylediği şiirler, dinleyen Develililer tarafından ilgi ile karşılanır. Artık o “Gök Ali” değil “Âşık Ali” olmuştur.

1940 yılının başlarında Ankara'ya gelir Develi'de inşaat işlerinde çalışıyordu bu kez yine Ankara'da bu işlerde çalışır. Mesleği artık inşaat kalfalığı olmuştur. Ankara'ya gelişle birlikte şiirleri de Ankara'da mahalli dergi ve gazetelerde yayımlanmaya başlamıştır. 1948 yılına kadar Ankara'nın çeşitli semtlerinde inşaat işlerinde çalışır. Bu arada evlenir. İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerini ve sıkıntılarını herkes gibi yaşar. 1948 yılında askere gider. Askerlik dönüşü eşinden boşanır. 1954 yılında ikinci evliliğini yapar. Bu evliliğinden bir kız ve bir erkek evladı olur. Ama 1974 yılında eşi vefat eder. Bir daha evlenmez. 50 yaşındadır ve iki çocuk babasıdır. Bütün gücünü ve emeğini çocuklarının yetişmesi için harcar.

Âşık Ali Çatak, Ankara'da bulunduğu sürede; şairler arasında, bilim ve sanat camiasında tanınır ve bilinir. Çeşitli mahalli gazete, dergi ve antolojilerde çıkan ve elindeki henüz yayımlanmamış şiirlerini bir araya getirerek “Erciyes'ten Anadolu'ya” adıyla 1974 yılında Ankara'da yayımlar.

Artık âşıklar ve şairler camiasında bilinen ve tanınan birisidir. Âşık Ali Çatak, memleketi Develi ve hemşehrileriyle irtibatını hiç kesmemiştir. Yetiştği yörenin kültürüne ve değerlerine bigâne kalmamış, hatta araştırmış ve derlemiştir. Özellikle Develili Âşık Seyranî, Develili Derviş Osman konusunda derleme çalışmaları yapmıştır. Bu yaptığı araştırma ve derleme çalışmalarını Kayseri'de çıkan *Erciyes* dergisinde yayımlamıştır. Özellikle Seyranî ile ilgili nerede bir kaynak, cönk, yayım varsa hepsini kendi tekniğiyle ve kendi sitemiyle toplamıştır. Hatta derleme ve çalışmalarını 1992 yılında *Bütün Yönleriyle Seyranî* adlı bir kitapta toplayarak İstanbul'da yayımlanmıştır. Bu kitaba Saray Halı AŞ. sponsor olmuştur. Sözü bura-sında şunu söylemek isterim. Bu kitap; işi bilen uzman birisi tarafından gözden

geçirilerek, imlâ yanlışları ve bilgi kaynakları da düzeltilerek âşığımızın adıyla yeniden yayımlanmalıdır. Çünkü Seyranî konusunda en doğru ve sahih bilgiler bu kitaptadır.

Seyranî konusunda yaptığı bunca çalışmaları sebebiyle kendisine *Seyranî Delisi* lâkabı da takılmıştır. Ona bu lâkabı rahmetli edebiyatçı-yazar *Ahmet Kabaklı* ile birlikte, Kültür ve Turizm Bakanlığının HAGEM eski Genel Müdürü araştırmacı, yazar *Nail Tan* takmıştır.

Sayın Nail Tan; Ali Çatak'ın kaleme aldığı *Bütün Yönleriyle Seyranî* adlı kitabı yazdığı 537. sayfasında bulunan 15. 04. 1992 tarihli notta bunu ifade etmiştir. Bu lâkap kısa sürede yankı bulmuş Âşık Ali Çatak, *Seyranî Delisi Âşık Çatak* olarak bilinmeye ve adlandırılmaya başlanmıştır.

Âşık Çatak, kitabının nasıl hazırlandığını “Takdim” bölümünde anlatıyor. 1978 yılında Ankara'daki dairesini yok pahasına sattığını, parayı Develi'ye götürerek bir *Seyranî Seminer ve Şenlikleri Tertip Komitesi* kurulmasına kaynak olarak verdiğini, ilk iş olarak *Seyranî Saz Korosu* kurduğunu, 1979 yılında ilk defa Seyranî Seminer ve Şenlikleri'nin Develi'de düzenlendiğini anlatıyor. Bu tarihî seminer ve şenliklerde zamanın Kaymakamı *İbrahim Kaynak*, Develi Belediye Başkanı *Ebubekir Develioğlu*, Develi Lisesi Müdürü *Salih Karakabeli*, Halk Eğitim Müdürü *Musa Bulut*, Milli Eğitim Müdürü *Ömer Doğan* ve *Âşık Ali Çatak*'tan oluşan “Tertip Komitesi”nin; etkinliği 20 Haziran 1979 tarihinde gerçekleştirdiğini de bu bölümden öğreniyoruz. Bu etkinliğin, Seyranî konusunda yapılan çalışmalara hız veren bir başlangıç olduğunu kabul edebiliriz. Ama Develi'deki bu etkinlik 1983 yılına kadar yapılmadı. Ancak 1982 yılında Develi'de öğretmenlerin katılımıyla küçük bir anma toplantısı düzenlendi. 1983 yılında bu seminer ve şenlikler, Ali Çatak'ın girişimi ve çabalarıyla yeniden başladı. II. Seyranî Seminer ve Şenliği 14-15 Mayıs 1983 yılında gerçekleştirildi. Bu etkinlikler, Ali Çatak'ın gayret ve girişimleriyle 1990 yılına kadar devam ettirildi. Ali Çatak, ölümüne kadar (1996) bu etkinliklerin hiç birinde görev ve yer almadı. Hattâ Develi'nin mahalli gazetesine, Kayseri basınına, *Seyranî'ye Veda* başlığı ile bir demeç verdi ve bundan böyle Seyranî ile ilgili hiçbir çalışmada yer almayacağını duyurdu. *Bütün Yönleriyle Seyranî* kitabını da 1992 yılında yayımladı.

Develili hemşehrilerine ilgisizlikleri yüzünden kırıncı, her defasında bunu dile getiriyordu. Varını, yoğunu Seyranî uğruna harcamıştı. Hayatının son yıllarını Develi Saray Halı Fabrikası'nın misafirhanesinde küçük bir odada geçiriyordu. Ankara'ya geldiğinde kendi evi olmadığı için kâh kızında, kâh akrabalarının yanında kalıyordu. Ölümüne yakın tarihlerde İstanbul'da uzun süre hastanede yatmıştı. Çok kilo kaybetmişti, akciğerleri harap olmuştu. Hastanede kalırken onunla mektuplaşmıştık. Ben Nisan 1996 ayı içinde ona bir mektup yazmıştım. O mektubu, bir şiirle cevaplandırdı. 24 Nisan 1996 tarihinde bana yazdığı mektup şiiri aşağıya alıyorum. Gerçekten de Ali Çatak bu mektup-şiirden iki ay sonra 21 Haziran 1996 tarihinde bu dünyadan göçtü. Mektup-şiir benim arşivimde bulunmaktadır.

BAŞKANIM

- Hayrettin İVGİN'e-

*Aldım mektubunu açtım okudum
Hastanın gönlünü alan başkanım
İnceden eğirdim sıktan dokudum
Beni ilhamlara salan başkanım*

*Kültür çevresinden ismimi silin
Ben tükendim bittim böylece bilin
Hayranı olmuştum sazdaki telin
Gönül seyrangâhım tal'an başkanım*

*Beyhude yerlere kendimi yordum
Gönül pazarımı dertlere kurdum
Her kimi gördümse devasın sordum
Çıkmadı yardımcı olan başkanım*

*Çile kazanında kaynadım piştim
Kader yazısında dertleri seçtim
Kendi elim ile mezarım eştim
Anladım ki dünya yalan başkanım*

*Âşık Çatak işin kaldı Allah'a
Harcadın ömrünü tükendi aha
Yazılan çekilir bil ki ervah'a
Gelsin cenazemi kılan başkanın*

30 Mart 1985 tarihinde TÜRK-İŞ Genel Merkezi konferans salonunda Âşık Ali Çatak ile Âşık Kemal Bülbül'ün her ikisine birlikte bir jübile düzenlendi. *Folklor Araştırmaları Kurumu*'nun düzenlendiği bu jübilenin Tertip Komitesinde ben de vardım. Ayrıca bu jübilede Ali Çatak ile ilgili bir konuşma bile yapmıştım. Her iki âşığa da plaketter ve çeşitli hediyeler verilmişti.

Bu jübileyi şu sebeple, özellikle söylüyorum. Âşık Ali Çatak ikinci şiir kitabını bu jübile vesilesiyle Ankara'da yayımladı. Düzenlemesini Abdullah Satoğlu'nun yaptığı bu kitabın adı *Derdin Derdim Anadolu* adını taşıyordu. Bu kitapta 68 şiiri yer alıyordu. Ayrıca bu kitapta; *Âşık Efkârî (Adem Şentürk)*, *Âşık Hasreti (Sadi Değer)* ve *Âşık Kul Abdullah* ile yaptığı üç atışması da bulunmaktadır. Bu kitabın sonunda Âşık Ali Çatak'ın haberleşme adresini, "Seyranî Halk Kütüphanesi Develi/Kayseri" olarak vermesi, onun son yıllarında belli bir ikâmetinin olmadığını göstermektedir.

Burada şunu da söylemeden geçemeyeceğim. 1984 yılında Develi'de 4. Seyranî Seminer ve Şenlikleri yapılmıştı. Bu etkinlik içerisinde 64 sayfalık *Develili Âşık Seyranî / Hayatı ve Şiirleri* adıyla bir kitapçık yayımlanmıştı. Bu kitapçık; "4.

Seyranî Tertip Komitesi Yayınları: 1” sıra numarasını taşıyordu. Bu kitapçığı kimin hazırladığı, kapağa yazılmamıştı ama Kayseri’de Gündem Basımevi’nde çoğaltılan bu kitapçığı Âşık Ali Çatak hazırlamıştı. Kitapçıkta yayımdan önce hazırlayan olarak adı bulunduğu halde, kendisini kıskananlar tarafından tam baskıya gireceği zaman adının çıkarıldığını üzüntüyle anlatırdı. Gerçi kitapçığın 12. sayfasında “Seyranî”nin hayatına ait bilgiler Develili Âşık Ali Çatak’ın kaynaklarından alınmıştır” notu vardır ama kapakta adının olmaması onun için her zaman üzüntü kaynağı olmuştur. Ben bunu kimin yaptığını sorduğumda; “Kim olacak! Kültür fareleri yaptı” derdi. Kendisinden; Seyranî, İncili Çavuş vb. çalışmalarından yararlananların adını dahi kaynaklarda belirtmemelerine çok kızardı. Böyle vefasızlık yapanları da “kültür fareleri” olarak nitelendirirdi.

Âşık Ali Çatak’ın çevresiyle ilgili araştırması ve derleme çalışmaları Seyranî ile sınırlı değildir. *Develili Derviş Osman*’ın hayatı ve şiirleriyle ilgili derlemeleri de bulunuyordu. Ayrıca Tomarza ilçesinin Travşin köyünden olan İncili Çavuş (Firüzağa) konusunda da çalışıyordu. Hattâ, İncili Çavuş ile ilgili 100’e yakın fıkrayı mahallinden topladığını söylerdi. Develi bölgesindeki evliya mezarlarını araştırıyor, bazı halk inançlarıyla ilgili derlemeler yapıyordu. Sultan Sazlığı’nın tanıtılması ve korunmasıyla ilgili olarak büyük çabalar sarf ediyordu. Ali Çatak’ın yaptığı derleme ve araştırma çalışmaları kimdedir ve ne haldedir bilemiyoruz.

Âşık Ali Çatak, güçlü bir Türk milliyetçisi ve Anadolu hayranıydı. *Derdim Derdim Anadolu* adlı şiiri Dr. Recai Özdil tarafından bestelenmiştir. Bu şiir onun ne denli bir vatan ve Anadolu sevgisi taşıdığını gösteriyor.

DERDİN DERMİM ANADOLU

Güfte: ALİ ÇATAK

Beste ve Nota: RECAİ ÖZDİL

*Vatan aşkına tutulan
Var mı ki bundan kurtulan
Bir canım var olsun kurban
Derdin derdim Anadolu*

*Aşkın ile doldum taşım
Köyün kentin hep dolaşım
Çilen gördüm yaşlar saçım
Derdin derdim Anadolu*

*Şifalı suların akar
Yaylan sümbül kekik kokar
Dünya hayran sana bakar
Derdin derdim Anadolu*

*Cennet gibi biçimdesin
Niye böyle göçümdesin
Uzak değil içimdesin
Derdin derdim Anadolu*

Âşık Çatak sözün kısa
İflah etmez dertle tasa
Geçmez oldu canım yasa
Derdin derdim Anadolu

Âşık Ali Çatak'ın, Seyranî uğruna bütün mal varlığını ve evini sattığını herkes biliyor. Kendisi de ömrünün son yıllarında yazdığı bir şiirle bunu doğruluyor.

BU UĞURDA EVİN SATTI

*Bu uğurda evin sattı
Geceyi gündüze kattı
Haksız görse hemen çattı
Çatak diye birisi var*

*Saray diye halısı var
Âşıklara kelisi var
Seyranî sen rahat uyu
Ali gibi delisi var*

*Gezdi eserin topladı
Nice kapılar yokladı
Ne bulduyusa sakladı
Şiirlerin serisi var*

*Yurdu gezdi uçtan uca
Buldu aruz bazı hece
Daha neler vardır nice
Bundan sonra gerisi var*

*Kalenderî semaî demiş
Söz söylemiş altın, gümüş
Pîri ona bade vermiş
Onda sözün halisi var*

Âşık Çatak yanıp bitti
O dünyadan göçüp gitti
Korkarım ki vaden yetti
Ölü değil dirisi var

Âşık Çatak, *Seyranî Delisi* lâkabını o kadar benimsedi ki şiirlerinde bile çekinmeden açıkca bunu dile getiriyordu.

SEYRANÎ DELİSİ

*Âşıkların Ali'siyim
Develi'nin gülü geldi
Seyranî'nin delisiyim
Bana onun dili geldi*

*Develi'ye Ali geldi
Develi'nin gülü geldi
Sanmayın ki deli geldi
Erciyes'in seli geldi*

*Âşık Çatak deli dolu
Arar durur doğru yolu
Selçukluya uzar kolu
Dev Ali'miz veli geldi*

Âşık Ali Çatak, inançlı ve imanlı bir kişiydi. Bu şiirlerine de yansiyordu. Onun 1984 yılında 60 yaşındayken yazdığı şiir bunu doğruluyor. O, her zaman ölüme hazır olan bir kişiydi.

AĞLARIM

*Göç ederken, bir gün handan
Rab'bim ayırma, imandan
Hesap sorduğun divandan
Suçlu çıkarsam ağlarım*

*Mevlâm sana şükür olsun
Akıl verdin bir de fikir
Eylerim daima zikir
Borçlu çıkarsam ağlarım*

*Kâh akıllı kâhı deli
Çalamaz oldu aşkın teli
Eser bir gün ecel yeli
Tuşlu çıkarsam ağlarım*

*Rezil etme kınamaya
Ömür verme bunamaya
İsminden ederim haya
Hiçli çıkarsam ağlarım*

*Âşık Çatak çeker acı
Ölüm Haktır başım tacı
Acizim halime acı
Mişli çıkarsam ağlarım*

1992 yılında *Vergi Haftası* sebebiyle yazdığı *Vergini Öde* başlıklı şiiri, o kadar sevildi ve beğenildi ki bugün vergi dairelerinin çoğunda duvarlara çerçeveleenerek asıldı.

VERGİNİ ÖDE

Zamanında kardeş vergini yatır
Devlet imkânına katkını getir
Tez borcunu öde huzurla otur
Vergiye ödemek kutsal görevin

Şükür eyle dostum kârın azına
Helâl yedir oğlun ile kızına
Günahı yazdırma kader yazına
Vergiye ödemek kutsal görevin

Vergi ile olur vatana hizmet
Çalıp çırpıp etme sakın sen zimmet
Çekersin ahrette sonra sen zahmet
Vergiye ödemek kutsal görevin

Vergiye alır devlet yol okul yapar
Sanayiler kurar üretir satar
Mübarek vatana hizmetler katar
Vergiye ödemek kutsal görevin

Kara günde devlet yanında olur
Her türlü derdine çareler bulur
Kurtuluş yok devlet borcunu alır
Vergiye ödemek kutsal görevin

Hastane, tersane, uçağın yapar
Vermezsen vergiyi bu devlet batır
Zayıf yanını bulur düşmanlar yutar
Vergiye ödemek kutsal görevin

Âşık Çatak daim doğruyu söyler
Terazi* dostumuzu yormayın der
Vergiye yatırmaya gayret et der
Vergiye ödemek kutsal görevin

23 Mart 1992 / Develi

** Ali Terazi: Develi Vergi Dairesi Müdürü.*

Âşık Ali Çatak'ın; Kütüphane, Erciyes Dağı, Mustafa Kemal, Türk Bayrağı, Yunus Emre, Hürriyet, Develi, Dünya, Bahar, Öğretmen, Okumak, Kitap, Eğitim, Cumhuriyet, Köroğlu, Kooperatif, Allah Sevgisi, Çanakkale Şehitleri, Seyranî, Âşık Veysel gibi değerlerimize şiirleri bulunmaktadır. Bu yazımda yayımladığımız şiirler; Ali Çatak için verdiğimiz genel kaynaklar içinde yer alan 10. ve 11. sıradaki kitaplarda mevcuttur.

Onun 4 Nisan 1982 günü Milli Kütüphane'de yapılan Kütüphaneler Haftası dolayısıyla söylediği şiir şöyledir.

KÜTÜPHANE

Gönül pazarında bitmez hazine
İlimin beşiği, bil kütüphane
Çağırır bizleri bakar yüzüne
Ne ararsan verir gel kütüphane

Eserleri saklar gelecek nesle
Sadece sen ona sevgiyi besle
Yaklaşırsan azim, en iyi hisle
Her lisan konuşan dil kütüphane

Akıl mantığının âdil mizanı
Öğretir âlemi, doğru nizamı
Alam dersin eğer Hak'tan rızanı
Muhabbet bağında gül kütüphane

Bütün bilgileri toplayan kaynak
Kutsal vazifedir onu korumak
Mümkündür müşkülde aradı'n bulmak
Emek, bilgi, yazı, el kütüphane

Araştıran arı, kitaplar çiçek
Bize hakikati öğretir, gerçek
Her sırrı zamana saklayan petek
Dilinden bilime bal kütüphane

Âşık Çatak bakar, iç çeker, ağlar
Okuyanı zevkle kendine bağlar
Geçse uzun yıllar, asırlar, çağlar
Çağlayan bir kaynak, sel kütüphane

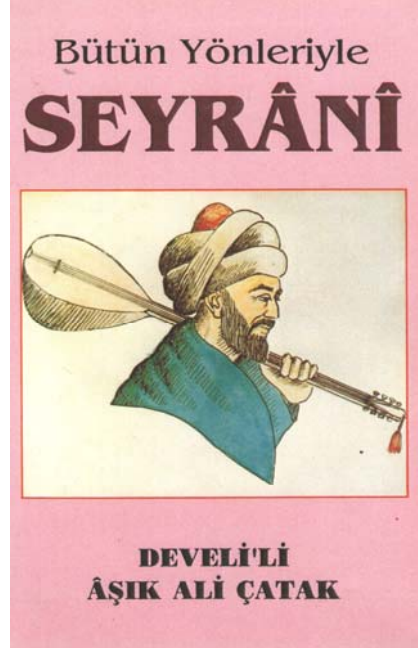
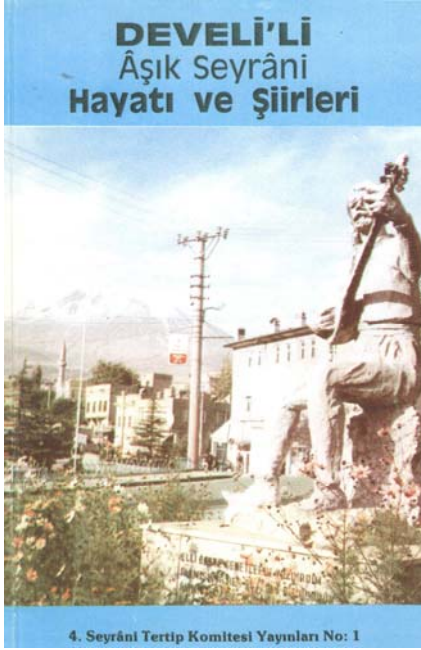
DERDİN DİRDİM ANADOLU

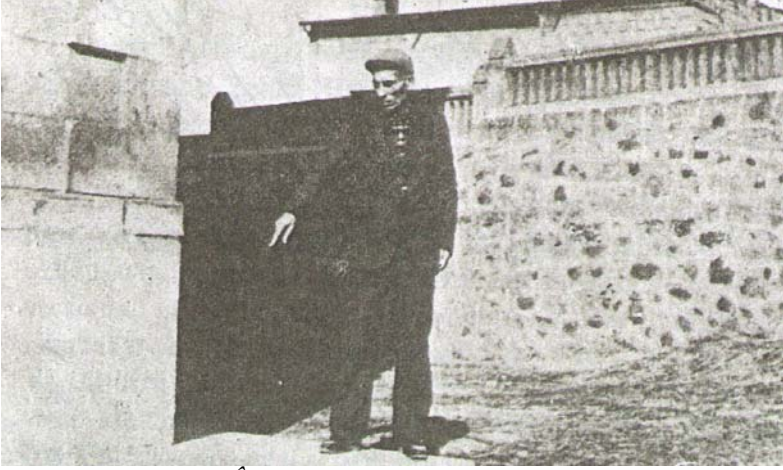
Develi'li Aşık Ali Çatak

Âşık Ali ÇATAK

Âşık Ali Çatak'ın kurduğu "Seyrani Saz Grubu"

Âşık Çatak, Develi'de Âşık Seyrani'nin gömülü olduğu yeri işaret ediyor.

Âşık Ali Çatak, Seyrani konusuyla ilgili derleme yaptığı bir kadın kaynak kişi ile birlikte.

Soldan Sağa; Behçet Mahir (Rahmetli), Nail Tan, Düldül Mevlüt (Rahmetli), Ali Çatak (Rahmetli) (7 Haziran 1982)

Âşık Ali Çatak (ayakta) ve Dörtdivanlı Düldül Mevlüt, Dörtdivan Sayık Yaylasında (7 Haziran 1982)

Âşık Ali Çatak, 5-7 Haziran 1982 tarihleri arasında Bolu'da düzenlenen Bolu Köroğlu Semineri'ne katılanlar arasında, Oturanlar soldan sağa; Âşık Ali Çatak, İbrahim Aslanoğlu, Nail Tan, Doç. Dr. Yücel Özkaya; ayakta soldan sağa; Belediye Başkanı Hasan Bülbül, Doç. Dr Dursun Yıldırım, Prof. Dr. Faruk Sümer, Prof. Dr. Ahmet E. Uysal, Doç. Dr. Saim Sakaoğlu, Dr. Müjgan Cunbur, Doç. Dr. Fikret Türkmen ve Vali Yrd. Şükrü Bey.

GENEL KAYNAKÇA

1. ALPTEKİN, Ali Berat- Saim SAKAOĞLU, (1986), *Türk Saz Şiiri Antolojisi* (14-21. Yüzyıllar), Ankara: Akçağ Yayınları. s.219
2. ÂŞIK KEMALÎ, (1 Kasım 1966), “Anadolu’nun Dili Ozanlarımız: Develili Âşık Ali Çatak”, *Samsun İlk Adım Gazetesi*, s.11
3. ÇATAK, Ali (Haziran 1981), “Erkiletli Âşık Hasan’ın Destan-ı Kebir’i İlm-i Hikmet Destanı”, *Erciyes Dergisi*, 4 (38), s.13-14
4. ÇATAK, Ali (Mart 1981), “Develili Halk Âşıkı Seyranî’den Derlemeler”, *Erciyes Dergisi*, 3(35), s.10-13
5. ÇATAK, Ali (Mayıs1983), “Seyranî Üzerine Derlemeler ve Toplamalar”, *Erciyes Dergisi*, 6 (65), s.12-17

6. ÇATAK, Ali (Ocak 1981), “Develili Halk Şairlerinden: Âşık Derviş Osman”, *Erciyes Dergisi*, 3(30-31), s.44
7. ÇATAK, Ali (Şubat 1981), “Develili Halk Şairlerinden: Âşık Derviş Osman”, *Erciyes Dergisi*, 3 (32), s.18-20
8. ÇATAK, Ali, “Seyranî’ye”, *Erciyes Dergisi*, Yıl: 2, Sayı:13, Ocak 1979, s.20
9. ÇATAK, Develili Âşık Ali (b.t.y.), *Bütün Yönleriyle Seyranî*, İstanbul: Bayrak Yayımcılık Matbaacılık Matbaası.
10. ÇATAK, Develili Âşık Ali (1974), *Erciyes’ten Anadolu’ma*, Ankara:
11. ÇATAK, Develili Âşık Ali (1985), *Derdin Derdim Anadolu*, (Düzenleyen: Abdullah Satoğlu), (?): Osmanlı Matbaası.
12. *Develili Âşık Seyranî / Hayatı ve Şiirleri* (b.t.y), Kayseri: 4.Seyranî Tertip Komitesi Yayınları No :1, Gündem Basım-Yayım,
13. HALICI, Feyzi (1992), *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri (Güldeste)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: Ankara 1992, s. 111-115
14. İVGİN, Hayrettin (Mayıs 1983), “Seyranî Delisi Âşık Ali Çatak”, *Erciyes Dergisi*, 6 (65), s. 9
15. KALKAN, Emir (1988), *Çağlar Boyunca Kayseri Şairleri*, Kayseri: Kayseri İl Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları: 4, s.140-141
16. ÖZEN, Kutlu (Mayıs 2003), “Âşık Ali Çatak’ın Halk Edebiyatımıza Hizmetleri”, *Erciyes Dergisi*, 26 (305), 12-15
17. SATOĞLU, Abdullah (Nisan 1982), “Develili Âşık Ali Çatak”, *Erciyes Dergisi*, 5 (51), s.9-10
18. ŞENGÜL, Abdullah (Mart 1997), “Bir Delinin Ardından”, *Erciyes Dergisi*, 20 (231), s. 16-17
19. TAN, Nail (Mart 1983), “Âşık Ali Çatak”, *Size Dergisi*, (91), 7-8.
20. YILDIZ, Mustafa Ferit (Mart 2003), “Âşık Ali Çatak’a Vefa”, *Erciyes Dergisi*, 26 (303), s.32

MISDEMEANOR HARASSMENT AND OBSTRUCTION OF THE RIGHT

SAVCILIK, SUİSTİMAL VE HUKUKUN TIKANMASI

ПРЕСЛЕДОВАНИЕ ПРОСТУПКА И ПРЕГРАДА ПРАВА

Atefeh İBRAHİMİ*

Phd. Mahmud MECİDİ – Phd. Muhammed HASANİ

Abstract

In the rights of Iran, harassment lawsuit refers to a conflict that the seizer of immovable property demands for preventing the disturbance of who is intruder against his seizures, seizure of property without the tenant is removed, and denial of the right of litigation includes a demand by a person who claims for liberalize the right of benefit from other property. Disturbances are divided into two groups such as general and private groups. The general disturbance refers to an illegal act or omission, which compromises or disorders a part or the entire life, general healthy or welfare. Private disturbance refers to create an illegal disorder to apply and use of individuals from their properties or some other rights (ex. Right of benefit), that a person may have in relation to that property. In the case of achieving the elements of civil liability arising from the disturbance and denial of the right, the civil responsibility of the defendant, whose right is achieved against the wanted, he is bound to compensate the damage to the defendant and in the event of penal responsibility the disturbance should be punished according to the law.

Key Words: disturbance, denial, right

Özet

İran hukuk mevzuatı yasadışı müsadereyi önlemektedir. Mağdur olanlar haklarını korumak için dava açmak hakkına sahiptirler. Suistimaller ve hukuk bozul-

* Shahrood Branch, Islamic Azad University , Science and Research (senior student of Criminal Law and Criminology)/IRAN

maları genel ve özel olmak üzere iki gruba ayrılır. Genel bozukluklar; yasa dışı eylemler; insan hayatına ve genel sağlığa veya huzura yönelik davranışlardır. Özel bozukluklar; yasa dışı eylemler, insan hayatına ve genel sağlığa veya huzura yönelik davranışlardır. Özel bozukluklar kişiliklerle ilgili olup mülkiyet ve bazı haklardan ve mülkiyetin mağduru olanlar, dava açmak hakkına sahiptir. Tazminat talep etmek veya mağdur edenlerin cezalandırılmasını istemek yasalara göre haktır.

Anahtar Kelimeler: hukuk, inkâr, kargaşa, hak, insan hayatı, yasadışı, eylemler

1-- Introduction

Regulate social relations and land rights and obligations with respect to the need for social order and the preservation of public order and the rights and freedoms is one of the most important goals RightsLegislator on it states that the law of supply and protect it,But legislator on this issue Szfa expression and enforcement of certain rights and duties did not stop until the prediction rules requiring that compel people to Mtabtaz .However, in this regard, civil rights and criminal law according to its own characteristics and goals are different .

Regulate relations between individuals in society, keep it civil rules is the first step goal and guarantee the implementation of compensation due to violation of this branch of law is expected .But most likely cripple civil sanctions and increase the behavior predicted by imperfect laws on the one hand and the extraordinary interest that these laws have been enacted to keep them on the other ,Legislator to intervene directly and predict severe sanctions has prompted the government to impose penalties will beAnd criminal sanctions as a severe violation of trespassing , The legislator 's perspective that reflects the desires and values of the community supported the show .

This difference in the nature , purpose and effects of these reactions legislative tactician on the logically combined , and when it states that impose a variety of sanctions would follow .It seems true that the legislator initiated the first civil rights legislation and by inertia outcome of this legislation fulfills all targets of attempted criminal response to criminalization and regulation .

Therefore, the preservation of the right of ownership and possession of the land and real estate, property values and the general economicThe reason since in any society ,It has always been a great value to any transgressor , often against their criminal enforcement has always been.The invasion seized property and proprietary rights , and can be used in different ways .

Disseise crimes , harassment and obstruction of the right , where the owner or the person without a legal license to possess with intent to harm , or attempt to capture the exclusion of the right to harass or is ,One of the forms of ownership and possession rights abuses detailed than general real property lands are considered .

According to this latest lawmaker action rules to prevent people from trespassing on the land and property of others , and the practice has criminalized. And for the perpetrators of these crimes have imposed certain sanctions that are the subject of this paper is devoted to investigating these crimes .

It is explained that disseise claims include lawsuits and criminal law, three of which three have been predicted .

Disseise claims of harassment and obstruction of the right is essentially a legal matter. And that pursuant to the provisions of this Declaration and Plan provisions apply and how to handle them. Articles 158 to 177 of the Civil Procedure Law Public and Revolutionary Courts Act 1379 is anticipated .

2 - Terminology

2- 1- Harassment

Interruptions in the literal sense someone is teasing tight grip on the so-called laws that capture the action or at least limit the proprietor of the property impossible .

If such a definition is not accurate capture rules , but the rules of this conceptual view, we can infer for the inconvenience . Currency means the harassing litigation is consistent with the definition in Article 79 Procedure Code Act 160 stated .

According to this definition is harassment lawsuit (Litigious which the possessor of immovable property, the person shall apply to prevent nuisance. His possessions , which is troublesome to the seizure of property without the tenant is out.)

2.2 Prevention

Prevent someone from working at the word and the word means to dissuade , hinder , and obstruct the passage of. That it avoids the effect of matters that would bring another lawsuit to prevent the issue of compliance with the definition. The public and revolutionary courts in civil law procedure provided for in Article 159 (Concerning the prohibition of the right is: Ask someone to liberalize the easement or profit in any other property.)

3-2 right

They say the definition of individualism :Power and privilege that a person has against the rest of society .Human rights that are the objects are divided into two categories :Objectively right and the religious right .The power and privilege that the law gives to the people and its resources is granted by law or contract or by custom .

3 - Elements of Composition

According to harass and obstruct the realization of the right to remain legal disseise crimes and other crimes requires three elements: research , legal, moral and material , is described in this section with a review of each of these elements .

3.1 - Legal elements :

Element of these offenses 908 ا.م.ق. They constitute

264 to 268 of the Penal General ingredients as follows (The desecration of houses and Real Estate) Was dedicated to this issue .Therefore, the statutory elements of the offense of Article 264 of the aforementioned law .

On March 15 1312 , Article 265 legislators frequently as (Disseise offenders convicted of Penal expropriation) Accession to the General Penal Code .This article regarding persons who meet disseise or harassment following the implementation of the right to act again disseise the property or use it to harass the property bonds.

It was repeatedly stated in Article 265: (If a person sentenced to death under the expropriation of immovable property or is doomed to eliminate nuisanceAfter re- execution of the sentence of imprisonment for misdemeanors in an attempt to capture or harass a month to six months and a fine of from 300 to 500 riyals , or to one of the two will be punished).

Then repeated on 268 of 13.08.1338 , the disseise crimes , harassment and exclusion of the right of accession to the General Penal Code .

Legal elements of the crime of harassment and obstruction of the right to assume that the legislature intended purpose of this particular crime isAnd former legislator in Article 690 of the Penal Code and Article 908 of the new Penal Code, the offense referred to court after the capture of my current non- premium office and accused of forcible the decree with the force's conviction could According to article 908 of the Penal Code the crime is just criminal complaint also stated owner (In these cases) in the last section of this Article (Article 134 of the Act was suspended so adverb)Disseise harassment and obstruction of the right to property owned by the state or by private individuals or legal prosecution only complaint is the ownerThus, if the plaintiff (former tenant) is not property according to Article 972 of the Penal Code as a new criminal complaint, he is not traceableHowever, if the issue of compliance with the law can be amended to avoid disseise 1352 attempt to capture the proceedings and sentencing to fix or eliminate the nuisance (Obviously, both captured so overcome with rage and occurred in accordance with Article 908 of the Penal Code is the subject of a complaint to the former proprietor can be prosecuted and punished). The importance of capturing and maintaining public order and security situation in our country, the need for civil laws concerning disseise has created the laws of our country emanates from two sources Islamic Law on confiscation of most of the material 308 of the Civil Code of 1307, embodied the rights of other Western countries, mostly in the Penal Code and the Code of Civil Procedure has been updated.

3.2 - The material elements

1 - The material component of the perturbed

Every crime is necessarily a material element .Fulfillment of this obligation can be concluded that the mass of the offense will be subject to external complications .As long as the external effects will, if such act or omission is an offense fails unrealized .So just having an opinion , thought and intent to commit the crime without doing any physical action settlement is not allowed because generally these items alone are not detectable .

Carried on the steps that delinquent for the offense, the offense that the offender intended to commit the offense does start to implement the arrangements it makesAnd finally enforce the criminal offense disseise also reveals one is no exception and should be passed all the stages to be achieved material element of crime .

Crime and nuisance and the prevention of such crimes that are the external expression of positive action areAnd omission does not constitute a material element of the crime .Commits an act referred to in Article 908 of the Penal Code are entitled to seize .

2 - The material elements of the right to prevent

Crystallized material element of a crime is committed by foreigners think the external expression or opinion, commits a material isOr refrain from doing something which is a fact that they 're going Wind crime figures under the title In this section the exclusion of the right to examine materialistic .

Indeed, the apparent shear strength of the material elements of domination and prove the elements of the basic conditions (retrospectively capture) is responsible for the plaintiff'sCaused the plaintiff's claim will be dismissed for lack of proof that the person has the right to prevent the use of specific criteria exist , in which case the judge dealt with practices and detection of the criteria it isThe Supreme Court also heard the testimony of witnesses to be diagnosed and treated accordingly undergraduate studies , and local examination of the accuracy will act rape accused.

There are no specific rules in this regard and the detection result to judicial proceedings is aBasically, it is the norm for the specified evidence and the evidence rule out this diagnosis can not be the norm .

3-3 - Mental element

Occupied primarily moral , not palpable and visible .It is also built with the intention of returning to the incoming tenantAnd deny the spiritual pillar of the capture , will make the difference between possession attorney or trustee or tenant gives the landlord not toAnd dominance appear to possess any protection if we accept such a general sense compliance with the provisions of Article 690 of the Penal Code and the former does not .

So with this explanation , it should be said that the spiritual element of the offense is to prevent abuse of the right intentions and it is committed with the knowledge and will, attempt to capture the hues and specific intent to sue and that isThe traces capture , non- property owning or entitled to nominate themselves or others if they do not achieve the results that exclude these crimes can not be realized .

Taking into account the spiritual element in achieving mass, in some cases due to lack this element , say mass, is not realized .If the perpetrator is believed to own land and attempt to capture the works of , or reason to believe that the owner of the property occupied by him is satisfiedOr if the compulsion to commit , attempt to operate , so if you commit to hold otherwise , but does not attempt to cross into another propertyOr to dedicate a few hours in the garden or farm , to harass , or if the tenant, upon expiration of the lease term, the leased premises shall dischargeIn these cases, taking into account the prevailing circumstances in the absence of a mental element , the person has not committed a crime .

First commit criminal acts must not only be willing , but the result should be a crime , his point isThe expression ((possession or entitled to nominate yourself or someone else)) in the context of Article 690 of the Penal Code of the former can be concluded that the intention of taking sides commit , is needed ,But here it does not matter that the proprietor or exceeded the beneficiary intends to introduce its attempt to capture its effects .But if the beneficiary intends to introduce other , to attempted rape .He is known and traceable prevent spamming .

First, it should be noted that one of the distinguishing disseise civil , criminal , is according to the intention to commit and meet Sue Ann, by judicial proceedings.Judicial authority is to establish whether or not the intention of taking sides committed themselves to meet trouble .If someone mistakenly attempt to seize the property, other than works and prevent the harassment of a criminal offense has been committed , from the perspective judicial Sue intentions but the is not legal responsibility assoil harmful act affected ,Can the court legal briefs submitted and litigation losses could therefore be argued that the crime of forcible seizure , the right to prevent or punish the crimes of willful realization that crime is subject to forcible and blind faith .Subject to the act committed by the illegitimacy itself is knowledge .

The other party must have committed an act of aggression that led to his removal from the property owner should be , she would not hurt .In other words accordance with the provisions of the Civil Code , any owner with respect to his property , has the right to manipulate it any ways, this right does not apply .If someone acts of aggression , with intent to harm the other , going out or prevented from exercising a right or property is a nuisance , then the act committed , or considered committing willful , be punishable as mentioned Qablaprevent nuisance crimes and was sentenced to the crime .Thus allowing the perpetrators of these crimes, there is the use of parole .

4- Civil respond with conviction

4-1 - Fix nuisance and prevents seizing

A recent episode of 908 ا.م.ق. After determining the amount of such penalty has been imposed: (court is required to resolve the case disseise or eliminate the nuisance or prohibiting or restore the status of the former had to.)

As the Court is required to be removed from the body after death sentence to cater to capture or restore the status quo .

4-2 - Demonization works capture

In addition, the court discussed sentencing in the text of Article 908 ا.م.ق. Disseise predictions if committed during the occupation has attempted to construct a building or trees ,In this regard the decision as to whether a criminal court ?And if yes, does it need to be submitted to the action of the plaintiff's complaint or lawsuit also claims that private? Clause 2 of Article 908 ا.م.ق. , Or comment on the construction of buildings or trees or crops and generally doing things that works and remains the property of the proprietor forcible seizure of the court to make decisions has .Note that the above- mentioned states: (...Can claim to demand the expropriation and the removal of trees and tin building works reveal the rape.) Thus , Article 908 ا.م.ق. It is predicted .

5- Criminal response form

5.1 - handle out of sequence

According to the philosophy of legislation enacted this provision , which is to maintain order and security in society, and the protection of individuals has been the legal changes ,It is believe that these goals turn out to be taken to address these crimes , which means there is about these crimes should be dealt with fast .

From a legal possessor of the property to be forcible removed faster than you should possess to be refunded and the other forcibly seized forcible measures at this time does not establish an occupied property in .The legislator therefore believe that the criminal proceedings to be taken out of sequence .Thus, based on an amendment to Article 908 ا.م.ق. Disseise offenses of harassment and obstruction of the right will turn outTherefore the judiciary is obliged to deal quickly and maintain order and security in order to do the deal .

5-2 - ordered to remain suspended operations

As mentioned, sometimes the proprietor forcible seizure while doing action in the future that may not resolve the problem ,Therefore, it is necessary that as soon as the proprietor of measures to prevent ,Note that in this case because the legislature has predicted that the next steps to prevent this issue comes up is given the task of fighting (It should be noted that the command is being discontinued operations and a discussion on the elimination of tenure is different does not mean) In order to strengthen this opinion to be issued by the Legal Department of Fluid 780/7-8/3/1367 number theory , which has decreed: (...Command to stop being aggressive campaign to eliminate tenure sentence means that the sentence is not a

final order , but the court in front of his request is next steps proprietor of the alleged forcibleFor example, planting trees planted trees to prevent but can not take place or the destruction of the wall eventually a court order issued to prevent the announcement.)

5.3 - Arrest issued Supplier

Rewrite Article 134 to Article 264 of the Penal Law former general is ex - legislators noted that if it had not been offended disseise , harass , or impede the passage is to be, or not?Just Legal Department announced its decision to the judiciary in this area (disseise Article 134 of Law is one of the rights of the prosecution case will later complain)

While the former can be passed in the General Penal Code , Article 264 of the cases explicitly mentioned in the text was: (... Subject to criminal prosecution of the offense is affected by the complaint and, if passed, would suspend his prosecution or punishment.) Furthermore, this law was predicted if the number is three or more defendants and strong evidence of the offense , the arrest will be issued .

6 - Conclusion

Prevent nuisance crimes and crimes against property and ownership rights principle that the criminal law has been backed up .Support the capture , meaning that the seizure , the property , but also the community in order to sustain their support , necessary to maintain the existing system and, therefore,Capture of discipline created to support its establishment as the legal owner ,This support has been penal code and therefore,Claimed that the use of personal power to disrupt the position gained , kept , and has forced him to file a complaint .

The fact that claims the right to harass and obstruct justice has always been a number of casesAnd given that the allegations of interference persons connected with immovable property arises because the relationship is constant in the social life of the expectation that the claims in the courts of Maybe one day they do not witnessed posed not reasonable .Dispersion of votes on matters relating to the claims according to the rule of law is weak due to numerousAnd there are various legal procedure , but it should not be a reasonable excuse for non- delivery issueAdopting these two facts should be trying to minimize the statistical litigation in the courts in these cases the correct procedure to be done to achieve the proper it is necessary.

1 - Several laws have been passed in this case as a single, comprehensive yet to comeThere are different rules for different areas because it provides a view of the confusion references are linked to the law .

2 - The number of records in this case is lower than the reasonWith the growth and development of society and culture in the country issuing the certificate Land Registry for an inverse relationship in areas where property has been registeredIs determined by the position and dimensions of the area where capture and minimize inconvenience in the event of such a contentious proposal ,Consider and make

decisions faster than it is done in the case of judges with little problems at the hearing , and the execution are into .

3 - more research is required to address these claimsIn most cases the judge to consider the place in which the property was seized and harassed by local referred for examination and investigation of the act willThus, the specialized branches of courts or tribunals and no referral is necessary because if the other branches of the judicial proceedings in this case is specialized and scientific resources available, trying to read all the go rules .

SOURCES

A. Books

1 - Assyrian mohammad , Criminal Justice (Proceedings) library, a treasure of knowledge , first edition, Tehran 1376

2 – Imami Sayed Hassan , civil rights , Volume I , bookstores Fayed , the sixteenth edition , Tehran 1375

3 - zaraat Abas , Penal Code in order criminal law , first edition, published in Phoenix , Tehran 1384

4 - Sadrzadeh Afshar seyed Mohsen , evidence claim , Publications Academic Publication , Volume I , First Edition, Tehran , 1371

B. Articles And Publications

- Amini Fred Hassan , the law prevents disseise

- Habib zadeh , Mohammad. Jafar. , and Mohsen eyeni. objective Najaf Abad , led punishment of Iran Strengthening the legal and criminal law , Humanities , ش. 5 , pp. 75-94 , 1376

- Shariat , Ahmad , debate around the block disseise

- Alavi , Mohammad reza , disseise proceedings in court , ش. 59 س 10 meeting of the Bar Association Center , Tehran

ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ СӨЗДІҢ БАСЫНАН, ОРТАСЫНАН, СОҢЫНАН ҚОСЫЛАТЫН ДАУЫССЫЗДАР

TÜRK DİLLERİNDEKİ PROTEZ, EPENTEZ, EPİTEZ SESSİZLER

PROSTHETIC, EPENTEZICHESKIE, ACCORDING EPITEZICHESKIEIN TURKIC LANGUAGES

Prof. Dr. Berikbay SAGYNDYKULY*

Özet

Türkçe’de kelimelerin başında protez ünsüz sessizlerin nasıl kullanıldığı herkesce bilinmektedir. Ama kelimelerin ortasında ve kelimenin sonunda nasıl kullanıldığı pek farkında olunmuyordu. Özellikle epentez sessiz ile epitez sessizlerin farkına varılmıyordu. Makale; Türkçe dilbiliminde epentez ve epitez ünsüzlerden söz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, dilbilim, protez ünsüz, epentez ünsüz, epitez ünsüz..

Resume

In Türkology were known about pros the ticconsonant sound sat the beginning of the accession of the word. But was not aware of and epentezi cheskih epitezi cheskih consonants, which are inserted in the middle and at the end of the word. The article discusses epentezi cheskie, epitezi cheski consonant opened in recent years.

Key Words: Türkology, epentez ,epitez, consonant,

* El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Filoloji, Edebiyat Teorisi ve Dünya Dilleri Fakültesi. Kazak Filoloji Bölümü Öğretim Üyesi. Almatı/KAZAKİSTAN

The al-Farabi Kazakh Philology Department Faculty of Philology, Literary Studies and Languages
mrovyh

Түркі тілдері тарихқа белгісіз ежелгі дәуірлерде флексиялық құрылымды басынан өткерген. Мұндай құрылымның басты ерекшелігі– түбірлердің бір ғана дауысты мен бір ғана дауыссыздан тұратындығы. Лингвистикалық әдебиеттерде мұндай морфема «түбіртек» деп аталады. Алайда бұл термин өлі морфтарға ғана байланысты қолданылатындықтан, бір дауысты мен бір дауыссыздан тұратын тілдік бөлшектердің өлі, тірі тілдік элементтерге қатысы бірдей екендігін ескеріп, жаңа термин «архесиллаб» атауын ғылыми айналымға енгізіп отырмыз. Мұны қазақшаға **түбіртек** деп аудардық. Бірнеше түбіртек өзара омонимдес болғандықтан, түбіртекның құрамындағы дауысты да, дауыссыз да қытай тіліндегідей әр түрлі сапада айтылған. Түбіртек мағыналарын ішкі флексия түрлендірген. Белгілі бір дауысты дыбыстың дауыссыз дыбыстың алдында яки соңында келуі, түсіріліп айтылуы, өзара алмасуы, тағы басқа комбинациялық өзгерістері ұғым, түсінікті жеткізуде шешуші роль атқарған. Қай дыбысқа қаншалықты акцент берілуі ішкі флексияны реттеп отырған. Дүние жүзі тілдеріндегі түрлі-түрлі екпін тарихқа белгісіз ежелгі дәуірлердегі акцентологияның қалдықтары. Жеке-жеке дауыссыз дыбыстар заттардың, нәрселердің, кимыл-қозғалыстың, күйдің, сын-сапа, қасиеттердің атауы болған. Ал дауысты дыбыстар әр түрлі семантикалық өзгерістерді, реңктерді жеткізген. Осы баяндалған ерекшеліктер қазіргі түркі тілдерінде өте аз, жартымсыз дәрежеде реликт (қалдық) ретінде сақталған. Флексия құбылысы түркі тілдерінде (тіпті бүкіл алтай тілдерінде) бір буынды түбірден әрі аспағандықтан әрі қарай дамымаған. Үндіевропа, семит т.б. тілдерде ол екі, үш буынды қамтығандықтан қазірге дейін өмір сүріп отыр. Егер шартты түрде дауыстыларды А деп, дауыссыздарды Б деп белгілейтін болсақ, флексиялық кезеңнің алғашқы дәуірінде, қолда бар мәліметтерге қарағанда, буынның құрылымы бар болғаны мынадай болған: АБ, БА.

Сандық өзгеріс әрқашан да сапалық өзгерісті тудырады. Уақыт өте келе аса ежелгі алтай халықтарының /оның ішінде түркі халықтарының/ лексикасы толығып байыды. Мұның өзі грамматикалық құрылымды қайта қалыптастыруды талап етті. Флексия дәуірінің орнына полисинтетика дәуірі келді. Бұл дәуірдің басты ерекшелігі түбіртек варианттары морфема болып тұрақтанады. Мысалға **ан, ун, ин, на, ну, ни** – бір түбіртектің варианттары. Бұл ретте лексикалық мағына **н** дауыссызында тұрады да, дауыстылар оған анықтауыш, пысықтауыш, толықтауыш қызметінде әр түрлі реңк жамайды. Полисинтетика дәуірінде әр реңк, әр қосымша мән лексикалық мағына дәрежесіне жетеді де, **ан, ун, ин, на, ну, ни** формаларын жеке-жеке морфемаларға айналдырады. Лексикалық мағынаны бұрынғыдай жалғыз дауыссыз емес, дауысты мен дауыссыз өзара жымдаса бірлесіп жеткізетін болады. Мысалы, тіліміздегі **от, ат, ақ** түбір морфемалары сияқты.

Полисинтетикалық құрылым дегеніміз түбір тіл болғандықтан, бір түбір морфема мен екінші түбір морфема қабыса тіркеседі. Морфологиялық сипат алған түбіртек варианттарының өзара тіркесуі әр түрлі тілдік құбылыстарды

туғызады. Көп жағдайда қатар келген екі дауыссыз бір-біріне сіңісіп кетеді, немесе бірін екіншісі ығыстырып жібереді. Фонологиялық жүк атқармаған жағдайда дауыстылар айтылмайтын болған. Мұның өзі (қазір мүлдем жойылып бара жатқан) сөз соңындағы **рт, рс, нт, нс** сияқты толып жатқан қос дауыссыздарды өмірге әкеледі. Қазіргі тілдерде түбір сөздердің құрамында екі дауыссыз кездессе, ол – бір кездегі түбіртектің екі вариантының сіңісуі деп түсінген жөн. Мысалға **на** мен **ун** – түбіртек варианттары. Дауыстыға аяқталған және дауыстыдан басталатын осы екі варианттың кірігуі екі түрлі жолмен өтті. Логикалық екпін қай түбіртек вариантына түсуіне қарай: **на + *ун>нун; на* + ун>нан** моделінде қалыптасты. Түбіртек варианттарының екеуіне де логикалық екпін түскен жағдайда эпентезалық (қыстырма, сына) дыбыстарды қажет етті. Өйткені екі дауысты тоғысып, бір-біріне кедергі жасамауы керек болды. **й, у, һ** дауыссыздары (және оның аллофондары) дәл осы міндетті – сыналық міндетті қазіргі заманға дейін атқарып келеді. Бұл ретте шартты формалар ***на + һ + ун** сипатында тіркеседі (Сағындықұлы Б. 1994: 63-68).

Түбір сөздердің қалыптасуында ерекше қызмет атқарған **й, у, һ** сыналық дыбыстардың қазіргі жай-күйіне осы мақалада қысқаша тоқталғалы отырмыз.

Й. Бұл ежелгі дәуірде таза дауысты **и**-ден пайда болған сонор фонема. Аллофондары жоқ, ең тұрақты дыбыс.

Түркологиялық еңбектерде **й** дыбысының эпентезалық қызметіне осы кезге дейін назар аударылмай келеді. Көне түркі жазба ескерткіштерінде бұл дыбыстың сөз ортасында сына, қыстырма бола алатындығы тайға таңба басқандай сайрап тұр. Мысалы, башла-/баста/ етістігіне **у** жұрнағын қосуға тура келгенде **й** сына дыбысы қажет етіледі: **башла + й + у** /бастап/. Сол сияқты **сүле + й + у** /соғысып, ұрысып/, **сы + й + у** /сындырып/ (Айдаров Ғ. 1971:291-301). тағы басқалар.

Етістіктің **-ур / -үр** жұрнағы да дауыссыздан аяқталған түбірлерге тікелей жалғанады да (мысалы, бар, ур, бер + үр, т.б.), дауыстымен аяқталған түбірлерге **й** эпентезасы арқылы қосылады. Мысалы, **кизла + й + үр** /жасырар/, **сөзла + й + үр** (сөйлер), **йе + й + үр** (жер) (Ахмед Йүгінеки 1984:27) т.б. Дауысты дыбыстан аяқталатын түбірге дауыстыдан басталатын қосымша жалғануға тура келгенде осы заманғы тілдер де **й** сына дыбысын қосып алады. Мысалы, жаңа ұйғыр тілінде **йе + й + іш** (жеу), **де + й + іш** (деу, айту) т.б. (Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. 1984:384).Қазақ тіліндегі **де +й + ін, са + й + ын** шылаулары да осы заңдылық негізінде пайда болған.

Сыналық қыстырмалық дыбыс ретінде қызмет ету – **й**-дің табиғатына сай келетін ерекше қасиет. Осыдан да болу керек, сөз құрамындағы белгілі бір дауыссыз дыбыс айтылуда сәл-пәл қиындық тудырды дегенше, немесе ол әлдеқандай себептерден редукция, элизияға ұшырады дегенше, **й** эпентезасы орнына барып тұра қалады. Турасын айтқанда, ол алфавиттегі барлық

дауыссыз дыбыстарды алмастыра алады. Атам заманнан басталған осы үдеріс біздің заманымызға дейін жалғасып келеді. Мысалы, тарихи жазба ескерткіштердегі **сөзле-, өг, код-, қутад-**, есімшенің жұрнағы **-мадын, қанда, қарар, еб** формалары қазіргі қазақ тілінде – «сөйле», «ой», «қой-», «-құтай-», «-майын», «қайда», «қарай-», «үй». Бұл мысалдардан **й-дің з, г, д, т, н, р, б** дыбыстарын ауыстырып тұрғанын көреміз. Бұл шамамен алғанда соңғы мың жылдың көлемінде болған өзгерістер.

Біз бұларды тарихи жазба ескерткіштердің көмегі арқасында анықтап отырмыз. Тарихқа белгісіз дәуірлерде дауыссыздарды алмастырған **й** эпентезасы қазір әбден қалыптасып сіңісіп кетті. Оның сына, қыстырма дыбыс екені аңғарылмайды да. Мысалға «ойын» (ойнау үшін жасалатын әрекеттер, қимылдар) сөзі осы фонетикалық дыбыстық құрамында бағзы заманнан бері келе жатқан сияқты көрінеді. Мұның ежелгі түбірі «от» екенін жаугершілік кезде қалыптасқан «қызын қатын етті, қатынын отын етті» фразеологизмінен анық аңғарамыз. Көне сөз ұйқас ырғағын бұзбас үшін сақталып қалса керек, қазіргі ұғымша, - «қызын қатын етті, қатынын ойын етті». Басқаша айтқанда, әңгіме «қатынды» мазақ, келеке еткендігі туралы болып отыр.

Сондай-ақ **сайра** деген сөздің түбірі «**саб**» (сөз) екендігі, **жайна-** деген сөздің түбірі – «жаз» (жыл мезгілі), **түйне** деген сөздің түбірі «түг» (түйін) екендігі қазіргі қоғам мүшелеріне беймәлім. Осы типтегі толып жатқан түбірлерді этимологиялық зерттеулердің негізінде ғана анықтауға болады.

Жоғарыда келтірілген фактілер мынадай қорытынды жасауымызға мүмкіндік береді: **й-дің** сөз құрамындағы (әсіресе бір буынды түбірлердегі) кез келген дауыссызды алмастыру қасиеті оның сыналық, қыстырмалық табиғатынан пайда болған ерекшелік. Бұл құбылысқа келешекте тиісінше назар аударылуы қажет.

У. Сонор дыбыс. Тарихи даму барысында таза **у** дауыстысынан пайда болған дауыссыз. **й** дыбысы сияқты сонор **у** да ежелгі дәуірден бері протезалық, эпентезалық, эпитезалық қызмет атқарып келеді. Бірақ **у** соноры өз аллофондары – **п, б, в** дыбыстарына өзгеріп, қалыптасып кеткендіктен жай көзге байқала бермейді.

Сыналық қызметі **й** сонорымен бірдей. Айырмашылығы жоғарыда көрсетілгендей, бірнеше формада (**ў, п, б, в**) қолданылатындығында. Мысал келтірілелік. Йасы өзенінің атауы Йасы қаласына ат болып таңылғаны тарихтан белгілі. Осы қаладан шыққан атышулы ғұлама, машһүр машайық Қожа Ахмет атамыз Йасауи лақап есіміне ие болды. **Йасы** атауына дауысты дыбыстан басталатын қосымша (**и**) қосылу қажеттігінен атау құрамында **у** эпентезасы пайда болған: **Йаса+у+й**.

Осы заңдылықтың негізінде көне түркілік көсемшенің -у жұрнағы үстіне ежелгі **-ан** жұрнағы қосылғанда – бірте-бірте **-бан, -пан** тұлғаларына айналып

кеткен: **олуру+у+ан** (отырып), **йату+у+ан** (жатып), **келу+у+ен** (келіп) - **олурыпан, йатыбан, келіпен**. Бағыныңқы сөйлем соңында *йатыбан, келіпен, олурыпан* сияқты сөздерден **-ан** қосымшасы түсіріліп айтыла келе, көсемшенің қазіргі **-ып, -іп**, жұрнағы қалыптасып кетті. Көне түркілік **у** жұрнағы дауыстыдан аяқталған түбірлерге **й** эпентезасы арқылы қосылатынын жоғарыда баяндаған едік. **Башлайу, йейу, дейу** көсемшелері де бағыныңқы сөйлем соңында «башлай», «жей», «дей» түрінде ықшамдалған. Сонда көсемшенің **-ып, -іп, -й**, жұрнақтары деп жүргеніміз – бір кездегі **у** және **й** эпентезалары.

Һ. Бұл дыбыс тарихи даму барысында **х, қ, к, ғ, г** дыбыстарына ауысып кеткендіктен, оның қай жерде, қай ретте, сына, қыстырма болатындығын дәлелдеу өте қиын. Мысалы, көне түркілік **ағыры-** (ауыру) ежелгі заманда **ah+yp** тіркесі арқылы жасалуы әбден ықтимал. Сонда «аһылау, уһілеу» мағынасын беретін «ah» одағай да, «ур-» көмекші етістік [**бас ұр-** моделіне ұқсас]. Көне түркілік **иг** (ауру) **һ** дыбысының бірде **ғ**-ға айналса, бірде **г**-ге айналғанын көрсетеді. «Ah» түбіріндегі **һ** жаңа сөз жасалғанда осы дыбыстың тарихи өзгерістерін айқын сипаттап тұр.

Түркі тілдерінде «қарбыз» - **th** арбыз формасында айтылатын болған. **th** дыбыс тіркесі **т, һ** дауыссыздарына ажырағаннан кейін «қарбыз», «дарбыз» варианттары өмірге келген. Демек, кез келген **х, қ, к, ғ, г** дыбыстарының арғы тегін **һ** дауыссызы деп түсінгеніміз жөн.

Сонымен **й, у** (аллофондары – **п, б, в**), **һ** (аллофондары - **х, қ, к, ғ, г**) сына дыбыстары есте жоқ ежелгі дәуірлерден бері қыстырындылық қызмет атқарып келе жатқандықтан, байырғы функциясы ұмытылып, фонема дәрежесіне жеткен. Қазақ тіліндегі кез келген сөздің құрамындағы **й, у, п, б, қ, к, ғ, г** дауыссыздарын тарихи тұрғыдан сына дыбыстар деп қарастырғанымыз дұрыс (Фонетикалық дамудың нәтижесінде **б**-нің **м**-ге айналып кеткенін де ескеруіміз қажет). Мысалы, **са+ғ+ын, са+й+ын, та+б+ын** сөздерінің құрамындағы **ғ, й, б** бір замандағы сына дыбыстар. Сына дыбыстар сөздің ортаңғы позициясы түгіл бастапқы, соңғы позициясына да сіңісіп кеткен. Мысалы, «балық», «балшық» сөздерінің құрамындағы **б** бағзы замандағы сына дыбыс. Себебі, оның алдына «су» сөзі тіркескен (Сағындықұлы Б.2005:108-109).

Түркі тілдеріндегі барлық сөздер құрамындағы немесе сөздер тобындағы сына дыбыстарды айқындау – іргелі жұмыс. Мұны болашақтың міндеті деп білеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Айдаров Г. Язык орхонских памятников древнетюркской письменности VIII века. Алма-Ата, изд. «Наука», 1971.
2. Ахмед Йүгінеки. Ақиқат сыйы. Алматы, «Ғылым» баспасы, 1985.

3. Сағындықұлы Б. Қазақ тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері. Алматы, 1994.
4. Сағындықұлы Б. Қазақ тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері. Алматы, «Қазақ университеті» баспасы, 2005.
5. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М., изд. «Наука», 1984.

ХОРЕЗМИДІҢ «МУХАББАТ-НАМЕ» ДАСТАНЫНЫҢ ҚОЛЖАЗБАЛАРЫНДАҒЫ СИНТАКСИСТІК АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР

HAREZMÎ'NİN "MUHABBETNAME" ESERİNDEKİ KELİME DİZİLİŞLERİ VE SÖZDİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

THE SYNTACTICALLY DIFFERENTS OF MONUSCRIPT OF HOREZMI IN "MUHABBAT-NAME" ROMANCE

Meyrambek TAUBALDIYEV*
(Мейрамбек Таубалдиев)

Түйін

Мақалада дастанның көшірмелері арасындағы синтаксистік ерекшеліктер, көшірмешілер тарапынан өзгеріске ұшыраған сөз тіркестерін қалпына келтіру, сөйлемнің құрылымындағы өзгерістер, түпнұсқаға жақын мәтінді анықтау мәселесі қарастырылады.

Кілт сөз: *сөз тіркесі, қолжазба, көшірме, вариант, негізгі мәтін, тұрақты мәтін, конъектура.*

Özet

Bu makale, Harezmi'nin "Muhabbetname" eserindeki; romantizm, kelimele-
rin cümle içinde dizilişinin, nüshalarının sözdizimsel özellikleri, orijinale yakın
olan çoğu metnin önerilmesi ve belirlenmesindeki yapı değişiklikleri incelemek-
tedir.

Anahtar Kelimeler: düzenleme, el yazması, kopya, durum, varyant, ana me-
tin, sabit metin.

*Filoloji, Edebiyat Teorisi ve Dünya Dilleri Fakültesi Kazak Filolojisi Bölümü Yüksek Lisans
Öğrencisi. Almatı/KAZAKİSTAN

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің II курс магистранты

Resume

In this article examines the syntactic features of copies of romance, recovery collocation, changes in the structure in the proposal and determining the most texts that are close to the original.

Key Words: collocation, manuscript, copy, variant, main text, conjuncture, constant text.

Қазіргі қазақ тіл білімінің жеткен биігіне қарап, ана тіліміздің түп-төркіні, даму кезеңдері, қалыптасу тарихы айқындалып, тілдік өзгерістердің күрмеулі мәселесі шешілгендей көрінеді. Алайда ашылмаған заңдылық, беймәлім сырлар тоғысы лексика-грамматика саласында мол. Солардың бірі – тіл білімінің тарихи синтаксис саласы. Бұл сала – қазақ лингвистикасында, тіпті түркологияда басқа салалармен салыстырғанда, дамуы кенжелеп қалған бөлімдердің бірі. Себебі де жоқ емес. Біріншіден, тілдің даму кезеңінде синтаксистік құрылымдар өзгеріске баяу түсетіндіктен, ғылыми ізденісте ескеріле бермейді; Екіншіден, тарихи синтаксис грамматикалық форма мағыналарының тарихи деген көзқарас шеңберінен аса алмады, сол себепті тарихи синтаксистің мәселелері ұзақ уақытқа дейін анықталмады; Үшіншіден, түркі халықтарының тарихи грамматикасы жекелеп зерттелмей, шығармалар әр жанрда жазылды. Көптеген түркі халықтарының қазіргі тілдік күйі тарихи жазбалармен салыстырыла зерттелмей, олардың арақатынасы ескерілмеді.

Салыстыру – лингвистикалық зерттеулерде қолданылатын негізгі әдістердің бірі. Бұл әдістің маңыздылығын француз ғалымы А. Мейе: «Сравнение – вот единственное орудие, которым располагает языковед для построения истории языков», - деп ерекше атап өтеді. Тіл деректерін екі түрлі мақсатта салыстырады: Алғашқысы – олардың арасындағы ұқсастық пен айырмашылықты анықтап, тілдерді типологиялық зерттеу үшін болса, екіншісі – тілдің даму кезеңдеріндегі өзгерісті анықтау үшін жүргізіледі, белгілі бір тілдің дамуын айқындауға пайдасы өлшеусіз.

Тілдің грамматикалық құрылысының тарихын білу үшін көне дәуірлердегі күйін білдіретін тілдік дәйектерді анықтау керек. Ал тілдік деректер ғасырлардан ғасырларға келіп жеткен ауыз әдебиеті үлгілері, жазба ескерткіштер, тасқа жазылған мәтіндер, құжаттардың тілінде т.б. сақталады.

Түркі халықтарының жазба ескерткіштерін алғаш рет В. Томсен, В. Радлов, П. Мелиоранскийлер зерттеп, ғылымның іргетасын қаласа, С. Малов, А. Кононов, И. Батманов, А. Самойлович, Р. Раджабов, Ә. Нәжіп, Г. Абдурахманов есімдерімен қатар еліміздің зерттеуші ғалымдары Ғ. Айдаров, Ә. Құрышжанов, С. Аманжолов, Ә. Ибатов, Б. Сағындықұлы, Р. Сыздық, Т. Қордабаев, Қ. Өмірәлиев, Ә. Керімов т.б. зор еңбек сіңірді. Олардың құнды зерттеулері кейінгі түркі дүниесін жаңадан тануға негіз болуда. Алайда түркі

жазбаларын әр түрлі аспектіде қарастырғандықтан, ғалымдар синтаксис мәселелері бір жүйеге келтірілмеген. Мәселен, оры ғалымы С. Маловтың 1951 жылы Мәскеуде жарық көрген «Памятники древнетюркской письменности» атты еңбегінде Күлтегін ескерткішінің синтаксисіне қысқаша шолу жасаса, В. Насилов пен А. Кононовтың «Грамматика языка тюркских рунических памятников VIII-IX вв» (Л., 1980) атты кітабында көне жазбалар мәтініндегі синтаксистік бірліктер қазіргі ғылыми талаптар бойынша талданады. В. Кондратьевтың «Грамматический строй языка памятников древнетюркской письменности VIII-XI вв» деген монографиясында Турфан, Тоныкөк, Манихей т.б. жазбалары морфология, синтаксис және фонология тұрғысынан зерттелген. Бұл еңбекте құрмалас сөйлем синтаксисіне қатысты көне жазба тілдің айырмашылықтарына қарай дәстүрлі лингвистикадан өзгеше терминдерді де пайдаланады.

Ал Қазақстанда көне түркі жазба ескерткіштерін зерттеуде Ғ. Айдаровтың еңбегі зор. Оның 1993 жылы шыққан «Күлтегін ескерткішінің тілі» деген іргелі еңбегінде ескерткіш мәтіні арқылы ондағы сөйлем мүшелері мен оның мағыналық және құрылымдық түрлері туралы баяндап, Күлтегін жазба ескерткішінің қазіргі тілімізге қатыстылығы туралы сөз қозғайды. Осы орайда 1960 жылы Мәскеуде бастырылған белгілі ғалым А. Аманжоловтың «Глагольное управление в языке древнетюркских памятников» ғылыми еңбегіне соқпай кету мүмкін емес, мұнда көне түркі тіліндегі меңгеріле байланысқан сөз тіркестерін туыстас тілдермен салыстыра зерттеп, тың ойлар ұсынады. Сондай-ақ Ғ. Айдаровтың «Көне түркі жазба ескерткіштері» (А., 1986) және осы аттас 1971 жылы Ә. Құрышжанов, М. Томановтармен бірлесе жазған оқу құралында түркі жазба ескерткішінің синтаксисіне тоқталады. Және елеулі еңбектердің бірі – Бекжан Орынбайдың «Жай сөйлемнің теориялық мәселелері және Күлтегін ескерткішіндегі ұйысымдық, типтік сипатталуы» деп аталатын ғылыми зерттеуі. Ғалым синтаксистің өзекті мәселелерін көтере отырып, олардың көне жазба тілдегі сипатын танытады.

Орта ғасыр жазба ескерткіштерінің синтаксисі туралы А. Насилов «Язык тюркских памятников уйгурского письма XI-XV веков» (М., 1974) атты еңбегінде жазба мұралардың тілі прозалық («Қысас-ул әнбийә», «Михражنامه») және поэзиялық туындылар («Қутадғу билик», «Атабәт-ул хақайық») деп жіктей келіп, құрмалас сөйлемдердің алғашқы белгілерін талдап, Ж. Баласағұн мен А. Йүгүнеки шығармаларындағы шартты бағыныңқылы сөйлемдерге тоқталады.

Тарихи синтаксис – тарихи грамматиканың ерекше бөлімі. Оның ғылыми тұжырымдары түркі жазба ескерткіштері деректерімен ғана дәлелденбейді, сонымен қатар салыстырмалы грамматика мен диалектологияның да маңызы зор. Ал түркі тілдерінің салыстырмалы грамматикасы мен диалектологиясы мәселелерін қарастырған В. Радлов, Л. Будагов, А. Баскаков, Э. Севортян, А. Щербак т.б. ғалымдардың еңбектері салыстырмалы, салғастырмалы тіл білімі негізінде талдап, сөздіктер де жарық көрді.

Көне кезеңде, орта ғасырда, кейінгі дәуірлерде түркі тілдерінің синтаксистік бірліктері, сөз тіркестері мен сөйлемдері қандай деңгейде болғанын қарастыратын, динамикалық сипатын көрсететін, ретроспективтік тәсілмен зерттеген ғылыми еңбектер санаулы, осы орайда Н. З. Гаджиева мен Б. А. Серебренниковтің «Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков (синтаксис)» зерттеуі, С. Исаев, Е. Ағманов пен Ә. Аблақовтар бірігіп жазған «Қазақ тіліндегі сөз тіркесінің дамуы мен лексикалану процесі» және Е. Ағмановтың «Қазақ тілінің тарихи синтаксисі» сияқты еңбектерін атауға болады. Әсіресе соңғы кітаптың авторы осыған дейінгі ғылыми зерттеулерде жазылған тұжырымдарды сараптап, сөз тіркестеріндегі өзгерістер мен сөздердің тіркесу қабілетінің кеңеюі олардың лексика-грамматикалық мүмкіндігінен туындап, тілдің ішкі заңдылықтарынан, атап айтсақ, экономия, күрделену, аналогия, интеграция т.б., пайда болатынын тарихи жазба ескерткіштердің мәтіндерімен дәлелдейді, сондай-ақ екінші мәрте шыққан аталмыш еңбекте жай сөйлемдердің дамуы сөз болып, сөз тіркестерінің басыңқы сыңарын құрауға негіз болатын сан есім, зат есім, үстеу, көмекші сөздер арқылы жасалған модальдер де талданған.

Сөйлем мүшелері, жай сөйлем синтаксисі, құрмалас сөйлем құрылысы тарихи-салыстырмалы тұрғыдан түбейлі зерттелмегендіктен, біздің зерттеу жұмысымызды жемісті түрде талдауға қиындық туғызғаны жасырын емес. Өйткені Мн дастанының әр кезеңде жазылған көшірмелері арасындағы синтаксистік ерекшеліктердің қайсысы дұрыс екенін анықтауда және тілдік қолданыстағы сөз тіркесінің қалыптасу кезеңін нақтылауда алға жылжу мүмкін емес, міне, осы жағынан келгенде, текстология тіл тарихымен, тарихи грамматикамен тығыз байланысты. Нақты айтқанда, белгілі бір жазба мұраның түпнұсқасын қалпына келтіру барысында мәтінтанушы сол тілдің шығу тегінен бастап, қазіргі күйіне дейін толық меңгеруі тиіс. Алайда түркі тілдерінің археотипін құру әлі шешімін тапқан жоқ, әсіресе синтаксистік бірліктердің археотипін құру бұл мәселені одан әрі күрделендіре түседі.

Десек те, текстологиялық ерекшеліктерді анықтауда синтаксистік археотип немесе синтаксистік құрылымдардың модельдері әрдайым маңызды бола бермейді. Мәселен, біздің зерттеу нысанымыз болып отырған Мн дастаны – ортағасырлық поэзия туындысы.

Ал поэзия синтаксисінде буын, ырғақ, ұйқас, бунақ секілді айырмашылықтарына орай прозалық синтаксистен өзгеше тұстары көп. Поэзияның басты белгісі болып саналатын ырғақ пен бунақ өлеңнің сөйлем құрылысын, тіпті морфологиялық тұлғасына да елеулі әсер етеді. Поэзияның басты ерекшелігі – қалыпты синтаксистік норманы бұзу, сол себепті поэзиялық туындылардың өзіндік заңдылықтарына өлең тармақтарының белгілі буын саны, белгілі бір өлшемде келіп, өзара ұйқасып тұруы және олардың арнайы ырғақпен айтылуы жатады (Томанов М.1988:61).

Өлең – өмір айнасы, өз кезеңіндегі тілдік өзгеріске бағынбай, ғасырдан ғасырға өзіндік қалыбын сақтап жетіп отырады. Сол себепті өлеңнің сөз

тіркесі, сөйлем құрылысы дәстүрлі талдауға көне бермейді. Тұтастай талдау үшін белгілі ғалым Қ. Өмірәлиев бұл мәселе төңірегінде былай тұжырымдайды: «...жеке бір жазба ескерткіш фольклорлық т.б. туынды тілі олардың жанрына қатыстырыла отырып, стиль тұрғысынан, модель тұрғысынан келіп зерттелуі, сөз болуы керек» (Сыздықова Р. 1964:137).

Мн жазба ескерткіші жанр тұрғысынан шығыс поэзиясының аруз өлшемі үлгісінде жазылған, әрбір бәйіт терең философияға құрылған. Дастанның әр тұсында ақын айтатын диалогсыз төл сөзді сөйлемдер бар. Қыздың жауабы жігіттің өз сөзінен аңғарылып отырады, сұлу қызды суреттейтін бәйіттердің әр тармағы бір сөйлем болып келеді. Ал бәйіттің әр тармағы бір-бірімен салаласа, бірде жалғаулықтар көмегімен сабақтаса байланысады.

Мн жазба ескерткіші арасындағы түпнұсқаны анықтауға көмектесетін синтаксистік айырмашылықтарды табу үшін, ең алдымен поэзия тілінің басты белгілері көмекке келеді. Олар: ұйқас, ырғақ және өлшем. Бұлардың ішіндегі ұйқас зерттеушіге ең негізгі тірек болар басты тәсіл болып табылады. Яғни өлеңдегі негізгі айтылмақ болған сөздер ғана ұйқас құрайды.

Басқаша айтқанда, ұйқас дегеніміз – шумақтың «тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп, теп-тегіс, жұмыр келетін айналасы» болатын, үйлесімді айтылған сөздердің үндестігі. Ендеше, өлеңнің ұйқасы арқылы ақынның айтқысы келген ойын дәл табуға мүмкіндік бар. Біз үшін маңыздысы – осы.

Бұл тәсіл арқылы біз ұйқастың кезектесуі арқылы өлең түрлерін ажыратуға болатынын есте ұстадық. Өзіміз қарастырып отырған дастанның өлең жанрын анықтаған соң, түпнұсқаны қалпына келтіру үшін ұйқас тәртібін негізге алдық. Мн дастаны араб, парсы поэзиясы негізінде жазылғандықтан, шығарма толығымен ғазал, фард, мәснеуи, қыйт'а секілді шығыс өлеңдерінен құралған. Олар бір-бірінен ырғақтық-интонациялық белгілерімен қоса, тармақ соңындағы ұйқас кезегімен де ерекшеленеді. Мысалы, ғазал өлеңдерінің алғашқы екі жолы ұйқасып, осы ұйқасты бұдан кейінгі бәйіттердің екінші жолы қайталайтын болса (аа, ва, га т.с.с), мәснеуи үлгісінде екі тармақтың соңғы сөздері ұйқасады (аа,бб,гг т.с.с), қыйт'а өлеңінде жұп санды тармақтар үйлесіп, басқа тармақтар ұйқаспайды (а-б, в-б, г-б т.с.с.).

Сарай бахшылары көп жағдайда қолжазбаны көшіргенде, түпнұсқадағы автордың айтпақ ойын түсінбегендіктен, мәтінді өзінше өзгертіп отырған. Бұл өз кезегінде үйлесімді орналасқан сөздердің ұйқасының бұзылуына әкеледі.

А (399) Йүзүңүзда көрүнү[r] күзгү нүр

В (399) Йүзүңүздин көрүнүр көзгүдаг йүз

Қазақша мағынасы:

Жүзіңізден көрінер айнадай жүз

Түсініктеме: Тармақтың мазмұнына үңілсек, автор айнадай жарқыраған қыздың жүзінен өзінің келбетін көруге болатындай екенін ерекше суреттеген, ақын инверсия арқылы сөздердің қалыпты тіркесін өзгертіп, ***көзгүдаг*** (айнадай) сөзін ырғағын күшейту үшін ұйқастың алдына қойған, В нұсқасы түпнұсқа болып саналады, себебі келесі тармақпен өзара ұйқасты жоғалтпаған:

*А (400) Бойуңузға латафат **кисвати** түз*

*В (400) Бойуңузға латафат **туныдур** түз*

Қазақша мағынасы:

Бойыңызға әдемі киім жарасып тұр

Ал *А* нұсқасында көшірмеші өлең мағынасын түсінбегендіктен, ***жүз*** сөзінің қайталануынан құтылу үшін ***нұр*** сөзімен алмастырып, тармақ ұйқасын бұзған. Алғашқы тармақпен ұйқасқан келесі жолдағы ***кисвати*** мен ***туныдур*** сөздері көшірмешінің қолтаңбасы екені анық. ***Кисвати*** – араб тілінен аударғанда *киім* дегенді білдіреді, ал ***туныдур*** – түркі тіліндегі көне сөз, түбірі ***тун*** – ойлану, уайымдау. –***дур*** – етістіктің үшінші жағының қосымшасы. Өлең мағынасына келсек, қыздың әдемі киімі туралы екені аян, сондықтан *А* нұсқасы автордың жазбасы екені күмәнсіз.

*А (499)Латиф-о назүк-о **Йүсүф лықасын***

*В (499)Латиф-у тансүк-ү **зеба санамсиз***

Қазақша мағынасы:

Сүйікті, нәзік, сұлусыз- табынарым сіз

Түсініктеме: Бұл жерде де көшірмешінің еңбегі анық көрінеді. Оны байқау үшін келесі тармаққа назар аударайық: *В (500) Зарафат ғаламы ичра ғаламсыз*. Алғашқы тармақтың соңындағы ***санамсиз*** бен келесі тармақтағы ***ғаламсыз*** сөздері ұйқасып тұр, жоғарыда айтқанымыздай, көшірмедегі ұйқастың сақталуы түпнұсқамен сәйкес келеді. Жүсіптің сұлулығымен салыстыруға тырысқан бахшы шығарма құрылымын бұзған.

*А (507) Ачық сөзі **Қырым шахдига** охшар*

*С (507) Ачық сөзүң **Мишр қандына** ошшар*

Қазақша мағынасы:

Ащы сөзіңнің өзі Қырымның балына ұқсайды

Түсініктеме: Ауыз әдебиеті үлгілерінде, жыр-дастандарда кездесетін Қырым түркі халықтарына кең таралған ұғым екені белгілі. Яғни, Қырым-түркі халықтары алғаш қоныстанған мекен. Көшірмешінің халық түсінігіне жақын сөзді ***Мысыр*** сөзімен алмастыруы ислам дінімен, әрі сол кездегі аты аңызға айналған мәшһүр елмен байланысты болса керек. ***Қырым шахдига*** тіркесі ***гүл 'ахдига*** тіркесімен үндесіп, ұйқасады. ***Мишр қандына*** тіркесіндегі –*на* қосымшасы барыс септігінің –*ға* формасына қарағанда, кейін қалыптасқан. Тармақты әдеттегідей келесі жолымен салыстырып көрейік,

өлең ұйқасы түпнұсқаны анықтауға тағы да мүмкіндік береді: *Жамал аййамы гүл 'ахдиға охшар (А (508)*

А (437) Айа зеба санам шахи қабайил

В (437) Айа зеба санам жан сеңа майыл

Қазақша мағынасы:

Ей, сұлу, жұрт табынған шаһысың қауым елдің!

Түсініктеме: *А* қолжазбасындағы **шахи қабайил** тіркесіне мән берсек, ақынның сүйіспеншілік сезімі көмескіленіп кеткенін аңғаруға болады. Жұрт табынған патшаға теңеу ислам діні кең тараған елдің ақынының сөзіне ұқсамайды, біздің ойымызша, *В* нұсқасындағы **жан сеңа майыл** (жаным саған құмар) түпнұсқаға жақын, сезім де тұнық, сөз де әсерлі, ұғымға да жеңіл.

А (417)Қачан ким шад есаң ғамгина рахм ет

В (417)Қачан ким шахсаң ғамгина рахм ет

Қазақша мағынасы:

Көңілің шат болса, қамыққанға рақым ет

Түсініктеме: Бұл жердегі өзгерістерге ұшыраған **шах** – парсы тілінің сөзі, **шад** – көне түркі сөзі. Тоныкөк, Күлтегін жазба ескерткіштерінде кездесетін шад сөзі әскери шенді білдіреді (Ибатов А. 1983:519). Бірақ бұл жерде әскери шен емес, қуаныш, шаттық мағынасында жұмсалған. «Біз **шад есаң**сөзін көне түркі тілінің сөз тіркесі деп ойлаймыз. Мұндағы **есаң** сөзінің түбірі –**ер**- көмекші етістік. Қиыса байланысқан синтаксистік тіркес шахсаң болып кате жазылған» (Убайдуллаева Г.2002:63). Біз де Г. Убайдуллаеваның пікіріне қосыламыз. Бұны келесі жолдағы **сұлтан есаң** тіркесімен ұйқас құрауы дәлелдейді.

А (270)Сениң мехриң била йогрылды затым

В (270) Сениң хижриңдин асрасун пайатым

Қазақша мағынасы:

Сенен ажырасудан сақтасын құдайым

Түсініктеме: **пайат** – құдай деген мағынаны білдіретін түркі сөзі. Алдыңғы тармакпенүйлесе үндесуі (*Меңа сенсиз өлүмдүр бу хайатым* (Маған сенсіз өлім ғой бұл өмірім), *В* нұсқасының дұрыстығын дәлелдейді.

Инверсия – көбіне поэзия тілін проза тілінен бөлектейтін айрықша тәсіл, ерекшелігі: дағдылы синтаксистік сөйлем құрылымының орын тәртібін ауыстырады. Сондай-ақ инверсия құбылысы ауызша сөйлеуге де тән, көп жағдайда белгілі бір сөзге ерекше екпін түсіріп айту мақсатында бастауышты сөйлем соңына, баяндауышты сөйлем басында қолдану жиі ұшырасады. *Мн* дастанын зерттеу барысында көшірмешілердің дағдыдан тыс сөз тіркесінің ауысуын өзінше өзгертіп, қалыпты синтаксистік құрылымға негіздеген, сол

себепті сөздердің ұйқасуына кері әсерін тигізіп, поэзия мазмұнына едәуір нұқсан келгеніне көз жеткіздік.

Шығармада ұшырасатын стильдік айырмашылықтар белгілі бір мақсатты көздеуден туындайды. Бұл туралы А. Гришунин былай тұжырымдайды: «Описки, ошибки, конечно, в изобилии вносятся в памятник, но роль их появления на новых этапах в жизни памятника не так велика, как роль тех изменений, которые вносятся в памятник под влиянием новых идейных и стилистических требований, органически и целостно изменяющих состав памятника и его текст. Только сознательные изменения приводят к образованию новых редакций; механические же изменения этих новых редакции составить не могут» (Гришунин А.1998:464).

Мәтінге жасалған мақсатсыз өзгертулер түпнұсқаны анықтауды күрделендіреді. Біздің мақсат түрлі көшірмеден негізгі мәтінді анықтау болғандықтан, автордың дербес стильдік ерекшелігін ескереміз. Әр адам бір-біріне ұқсамайтыны секілді ақындар да бір-бірін қайталауы мүмкін емес: сөз де, жазу да, дүниені тануда. Ақынның шыққан тегін, өмір сүрген ортасын ескере отырып, ойды бейнелеудегі сөз қолданысын назардан тыс қалдырмауға тырыстық.

А (252) Нетар ол ағызда мунча йалған

В (252) Недүр ол тар ағызда мунча йалған

Қазақша мағынасы:

Неліктен аузыңда мұнша жалған

Түсініктеме: *Нетар* – көне сұрау есімдігі, бұл сөз *мунча йалған* тіркесімен қиысады, *А* нұсқасында көшірмеші *тар ағызда* тіркесінің басыңқы сыңарын *не* сұрауымен біріктіріп жіберіп, он бір болуы тиіс буын санын қысқартқан, сондықтан өлең өлшемі өзгеріске ұшыраған. Бұл жерде *тар* (оймақтай) сөзі мен көмекші сөз *-тар* омонимдес болғанын ескермей, сөз қайталаудан құтылу үшін алмастырса керек-ті. Алдыңғы тармақтың он бір буынды болуына орай (*А (251) Айыт, ей мехрин аз, 'уишваң* *фараван*) біз *В* нұсқасын авторлық мәтін деп есептейміз.

А (157) Бизниң бек йадыға 'уишат қылалы

В (157) Ешиткил ай бегим бандан сөзини

А (158) Неча ким йоктурурбыз сан ичинда

В (158) Неча ким болмасақ биз сан ичинда

Қазақша мағынасы:

Есіткін, ей, бегім, пенде сөзін

Қанишалықты сан ішінде болмасақ та

Түсініктеме: Көріп отырғанымыздай, *ким* жалғаулығы арқылы байланысқан сабақтас құрмалас сөйлемнің бағыныңқы сыңары өзгеріске ұшыраған. Оқиғаны баяндау желісін өлең ұйқасына қарай алдымен басыңқы

сыңардан бастаған. Арнау өлеңнің шарты бойынша ақын қаратпа сөзді қолдана отырып, оқушының назарын өзіне аударады (*Есіткін, ей, бегім*). Сондықтан алғашқы тармақтың *В* көшірмесі түпнұсқаны білдірсе, қарсылықты сабақтас құрмаластың бағыныңқы сыңарындағы **йоқтаурурбыз** модаль сөзі архаизм болып табылады. Біздің ойымызша, архаизм сөз авторлық қолжазбаның көрсеткіші болатындықтан, екінші тармақтың *А* нұсқасын дұрыс деп есептейміз.

*А (91) **Ешииттин ерса** Йүсүфнің жамалин*

*В (91) **Ешиитмиш болғасын** Йүсүф жамалин*

Қазақша мағынасы:

Есітін пе едің Жүсіптің сұлулығын

Түсініктеме: Қолжазбаларды өзгеріске ұшыратып тұрған **ешиттин ерса** мен **ешитмиш болғасын** тіркестерінің алғашқысы - қарлұқ-ұйғыр тілінің әдеби нормасында қалыптасқан белсенді тіркес. *В* нұсқасындағы **ешитмиш болғасын** көшірмешінің оқушыға түсінікті болу үшін жасаған өзгертуі деп білеміз.

Синтаксистік айырмашылықтарды талдау барысында сөз тіркесі мен сөйлем құрылысы авторлық мәтінді анықтауға септігі мол екеніне көз жеткіздік. Зерттеу барысы көрсеткендей, түпнұсқаға жуық мәтін *В* нұсқасында басым. Текстологиялық ерекшеліктерді анықтауда мәтіннің көшірмелерінің көптігі маңызды. Өлең поэтикасы тұрғысынан да авторлық нұсқаның *В* көшірмесінде сақталғаны анықталды, кей бәйіттердің экстралингвистикалық факторлар негізінде хатқа түспегені белгілі болды. *Мн* дастаны арнау өлең үлгісі болғандықтан, оқушы немесе тыңдаушының назарын өзіне аудару үшін ақын одағай, қаратпа сөздерді баса қолданған, сондай-ақ көшірмеші тарапынан өзгеріске ұшырағанын байқадық, қалпына келтіруге тырыстық. Бұл шығарма поэзия жанрында жазылғандықтан, сөйлем синтаксисі қалыпты жағдайдан гөрі, өзгеше ораммен, сөйлем мүшелері орнының алмасуымен ерекшеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гришунин А. Л. Исследовательские аспекты текстологии. – М., 1998.
2. Ибатов А. Сөздің морфологиялық құрылымы. – Алматы: Ғылым, 1983.
3. Наджип Э.Н. Хорезми Мухаббат-наме. – Москва: Издательство восточный литературы, 1961.-223 с.
4. Сағындықұлы Б. «Мухаббат-наме» ескерткішінің (ХҮІғ.) мәтіні.- Алматы, 2007.-228б.
5. Сыздықова Р. Текстология мәселелері //Қазақ әдебиеті. – Алматы, 1964.

6. Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. - Алматы: Мектеп, 1988.-156б.

7. Убайдуллаева Г. Ж. «Мухаббат-наме» дастанының текстологиясы. Канд. дисс. – 2002.

HATIRLAMA KÜLTÜRÜ, DESTAN GELENEĞİ VE SÖZLÜ TARİH BAĞLAMINDA EKİZCELİ YILDIRIM AİLESİ'NİN DESTANI VE 1982 YILI BRÜKSEL-SAINT JOSSE YANGINI

WITHIN THE CONTEXT OF REMEMBRANCE CULTURE AND VERBAL HISTORY THE EPIC OF YILDIRIM FAMILY AND 1982 BRUSSELS-SAINT JOSSE FIRE

КУЛЬТУРА ПАМЯТИ, ТРАДИЦИЙ ЛЕГЕНДА И УСТНОЙ ИСТОРИИ В КОНТЕКСТЕ ЛЕГЕНДА "СЕМЬЯ ЭКИЗДЖЕЛИ ЙЫЛДЫРЫМА" И САНКТ-JOSS 1982 ГОДА БРЮССЕЛЬ-ПОЖАР

Alpaslan KARADAĞ*

Özet

Bir toplumun bilinçaltını oluşturan geleneklerin canlılıklarını korumaları, nesiller geçtikçe unutulmamalarına ve tatbik edilerek yaşatılmalarına bağlıdır. Sözlü ve yazılı kültür ortamlarında yaratılan geleneklerin taşıyıcısı durumundaki ozanlar tarafından oluşturulan ağıt-destan metinleri, hem yazıldıkları dönemin ruhi durumunu yansıtmaları hem de içerdikleri sanatsal ve toplumsal özellikler bakımından geleneklerin somutlaşmış ürünleridir. Her edebi yaratıda olduğu gibi ağıt-destan metnlerinin de geri planında kalan olaylar, kahramanlar ve metnin doğrudan cevaplamadığı sorular vardır. metnin alt yapısını oluşturan, ona değer katan bu unsurların ortaya çıkarılabilmesi ve yazılı metnin statik halden dinamik bir hale dönüştürülebilmesi sözlü tarihin imkanlarıyla mümkün olabilmektedir. Sözlü tarih, bugünün algı dünyasından yola çıkarak geçmişin birikimlerini anlamlandırma ve bu birikimleri toplumsal belleğe yeniden kazandırma çabasıdır. Bu çalışmada Ekizceli Yıldırım Ailesi'nin ağıt-destan metninden yola çıkılarak geleneklerin metne yansıyan kodları bulunmaya çalışılmış, destan metninin ve sözlü tarihin toplumsal belleğe yaptığı katkılar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekizceli Yıldırım Ailesi'nin Destanı, hatırlama kültürü, sözlü ve yazılı gelenek, ağıt-destan geleneği, sözlü tarih.

*Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Öğrencisi. Ankara/TÜRKİYE alpakra@yahoo.com

Abstract

The preservation of the traditions forming the sub-conscious of a society, depends on not forgetting as the generations pass by and live by implementation. The texts of requiem-epic formed by poets who are in the positions of carriers of the the reflections of the traditions created in oral and written culture mediums, are the concrete products of the traditions from the view of reflecting the psychological condition of the term they were written and also artistic and social characteristics they contain. As in every created literature, there are in the back plan of the requiems-epics texts the remaining events, heroes and questions that cannot be answered directly by the text. To reveal these elements which forms the sub-structure of the text and adds value to it and transform the written text from static condition into a dynamic condition, is possible with the means of oral history. The oral history is in the effort of interpreting the accumulations of the past and to regain these accumulations into the social memory by starting the road from the perception world of today. In this study, by starting the road from the requiem-epic text of Yıldırım family from Ekizce, effort has been made to find the code of traditions reflected into the text and contributions to the social memory made by the epic text and oral history have been handled.

Key Words: The Epic Of Yıldırım Family, culture of remembrance, oral and written traditions, lament the epic tradition, oral history

HATIRLAMA KÜLTÜRÜNÜN GELENEKSEL KÜLTÜREL MİRASLA İLİŞKİSİ

Tarihsel süreç içerisinde kendi öz kültür bilincini bir kimlik bütünü halinde ortaya koyabilmiş her millet için, bu kimliği, kendisini oluşturan unsurların her kademesinde canlı tutabilmek, geleceğe aktarabilmek ve geçmiş ile geleceği milli kültür potasında eritebilmek öncelikli amaç olmuştur. “Bir kültürün varlığını sürdürebilmesi, sosyal yapıyı ve dokuyu oluşturan kitlelerin, müşterek kültürü, kimlik ve kişilik göstergesi olarak kabul edip yaşatmalarına bağlıdır. Sosyal değer ve normların belirlediği kültürel kimlik, kaynağında mensubiyet şuuru bulunan milli benlikle beslenerek, sahip olunan tarihi birlikteliğin de katkısıyla, insanlarda yüksek bir sorumluluk bilinci oluşturur.” (Eker: 2010: 393)

Toplumların milli bütünlüğünün devamlılığını sağlayan bu sorumluluk duygusunun işlevselliğini sürdürmesi ve bütünleyici bir yönetime dönüşmesi, öncelikle bir geçmiş farkındalığının ve hatırlama (ya da geçmiş bağlantısı Assmann 2001: 21) kültürünün yaratılmasına bağlıdır. Çünkü hatırlama olmadığı ya da hatırlamayı sağlayan değerler toplumsal hafızadan silindiği takdirde unutmaya gerçekleşecek ve geçmiş sadece geçmiş olarak kalacaktır.

Toplumsal yapıyı oluşturan dinamikler, “hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Kültürün iki yönü, yani kuralcı ve anlatsal,

yönlendirici ve nakledici yönü bireylere “biz” deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerini yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir “biz” de birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır.” (Assmann 2001: 21) Geleneğin içini dolduran kavramsal paradigmanın, bağlamı değişse de anlamını yitirmemesi ve geçmişle gelecek arasındaki köprünün sağlam ve sağlıklı şekilde kurulabilmesi milli bütünlüğün devamlılığı açısından hayati bir önem arz eder. Zira kültürel zenginliğin kuşaklar arasında aktarılması ve geçmişten beslenen değerler bütünü, bugünün dünyayı algılayış ve yorumlayış etkinliğinde anlamını koruması, geçmişe geleneksel boyutta katılmakla mümkün olabilmektedir.

Bu bağlamda, milli ve kültürel bir devamlılık için önem kazanan faktörler, geleneğin nasıl oluşturulduğu, toplumun katmanlarına nasıl yayıldığı ve kuşaklar arasında nasıl aktarılabilirdiği noktalarıdır. Assmann’ın ifadesiyle “Rutin taklitler gelenek statüsünü kazandığı, yani amaca yönelik anlamının ötesinde bir anlama sahip olduğu zaman taklitçi belleğin sınırları aşılar. (bunun sonucu olarak) Gelenekler, kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girer.” Bu alan içerisindeki “her toplumsal dinamiğin temel ilkesi tekrarlama’dır. Böylece olaylar dizisinin sonsuzda kaybolması önlenir ve bir ortak kültürün unsurları olarak, tanınabilir ve hatırlanabilir örneklerle dönüşmesi sağlanır.” (Assmann 2001: 21-27) Hatırlamayı sağlayan bu figürler zaman içerisinde adeta süzülerek ve yoğunlaşarak kendine özgü mesaj birikimiyle toplumsal birliği ve sosyal yapıyı güçlü tutarlar.

Milli kültür içerisinde kültürel aktarım görevini üstlenen ozanlar, âşıklar ve anlatıcılar topluluk ruhunu yansıtan ve geleneğin bir yansıması sayılabilecek sözlü ve yazılı eserleriyle, geçmişle bugün arasında bir nevi hatırlama köprüsü kurarak, hem geleneğin yeni kuşaklara taşınması sağlamışlar hem de toplumsal hafızanın korunmasına hizmet etmişlerdir.

Özellikle sözlü kültür ortamında yaratılan eserlerdeki ifade özelliklerinin niteliği, geleneksel yapı içerisinde şekillenmiştir. “Bu ifadeler birebir insan eylemlerinin sosyal yaşama yansımasından doğduğu için “(Ong 2012: 39-59) hem kültürel pratikler hem de yaratıldıkları çevre hakkında bilgi verirler. Toplumsal hafızada derin izler bırakmış hadiselerin arkasından anlatılan öyküler, destanlar, ağıtlar, maniler, masallar, efsaneler ve menkıbeler bağlı oldukları bir geleneğin sözlü ve yazılı ifadeleridir.

Bu ifade gelenekleri öncelikle “sözlü ortamdan kaynaklanmış ve yazılı ortamın doğmasına zemin hazırlamıştır.” (Eker: 2010: 407) “İnsanların günlük hayatlarındaki en sıradan olaylardan en olağanüstü hadiselerle kadar tarihe kayıt düşürülmesi söz konusu olan veya kayıt düşürülmeden hafızalarda kalan, belleklere kayıt düşürülen her sosyal, siyasi, ekonomik ve insani hadise sözlü kültür ortamında yaşanmaktadır. Bu noktada sözlü kültürün bir alt kadrosu olarak sözlü tarihi de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü tarihi olaylar cereyan ettikleri toplum içerisinde birtakım etkiler, izler bırakmaktadırlar. Bu etkinin bir yansıması

olarak da bir sözlü kültür üretiminin (folklor ürününün) meydana gelmesi doğal bir süreçtir.” (Ruhi Ersoy 2009: 23) Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere gerek sözlü kültürün gerek sözlü tarihin hammaddesini insan belleğindeki birikim oluşturmakta ve kültürel birikimlerin tümü önce dil vasıtasıyla sözlü anlatı ortamına oradan da bir aktarım ve ifade unsuru olarak tekrar hayata dönmektedir.

A. AĞIT-DESTAN GELENEĞİ İÇERİSİNDE EKİZCELİ YILDIRIM AİLESİ’NİN DESTANI

Ağıt-Destan Geleneği

“Dün ile bugün arasındaki kopuşun en eski biçimi, bir anlamda yok olma ile koruma arasında kararsızlık yaratan en eski deneyim ölümdür. (Ölümden sonra) Yaşam, en aşırı biçimdeki kesilişi, yani sona erişi ile hatırlama kültürünün temeli olabilecek geçmiş biçimine dönüştür. Bu olguyu, hatırlama kültürünün ilk sahnesi olarak adlandırabiliriz. Ölenlerin, geride kalanların anılarında yaşamaya devam ettiğini söyleriz”, burada söz konusu olan eylem “bir canlandırmadır ve ölü kişi/kişiler bunu, grubun onu/onları unutulmaktan koruma, topluluğun üyesi olarak hatırd tutma ve ilerleyen zamanda birlikte yolculuk yapma yolundaki kararlı arzusuna borçludur.” (Assmann 2001: 37) insanoğlunun, bu dünyaya kalıcı olarak gönderilmediğini bilmesine rağmen, gerek edebi, gerekse insani bir tepki olarak en coşkulu duygusal ifadeleri ölüm karşısında hissedilen kabullenmezlik tavrından doğmuştur. Beklenmedik bir zamanda ya da trajik şekilde gerçekleşen ölümler, ölümün yarattığı telafi edilemez yoksunluk duygusu ve ölümün kabul görmezliği bu hissin ifade edilmesindeki duygu yoğunluğunu besleyen ve büyüten faktörler olmuştur.

Sosyal hayat içerisinde yaratılan bütün edebi ürünler yaratıldıkları çevrenin şekillendirici etkisine tabidirler, bu bakımdan ağıt-destan geleneğinin tarihi seyrini daha sağlıklı takip edebilmek için destanların meydana getirildikleri kültürel ortamları ve beslendikleri kaynakları tespit etmek gerekir. “Kültürü meydana getiren gelenekler, insanlık tarihinin yaşadığı üç kültür sürecinde; sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamında değerlendirildiğinde, farklı sosyo-kültürel bağlamlarda, yeni yapılanmaların ortaya çıktığı görülecektir.” (Eker: 2010: 397)

Bu kültür ortamlarında destanların nasıl bir tarihi gelişim süreci takip ettiğini Özkul Çobanoğlu şu şekilde ifade etmektedir:

Sözlü kültür ortamında çoğunlukla âşık karşılaşmaları esnasında yaratılan destanlar; kahvehaneler, panayırlar, yeniçeri orta(m)ları, ağa-paşa konakları, köy odaları, düğünler ve benzeri törenlerde düzenlenen sistemli ve sistemsiz âşık fasılları başta olmak üzere âşıkların bulunduğu her çeşit mekânda resmi ortam mahiyetinde veya söz konusu destanları ezberleyen yahut cöngüne kaydedenlerce her türlü yarı resmi ve gayri resmi ortamlarda icra edilirler. Bu tür destanlara sözlü kültür ortamı destanları adını veriyoruz.

Matbaanın 19.yüzyıldan itibaren Türkiye’de yaygın olarak kullanılmağa başlanmasıyla birlikte âşık tarzı destanlar, âşıklar tarafından yazılıp, kâğıtların bir yüzüne bastırılarak Pazar yerlerinde, gar ve terminallerde, trenlerde, sokaklarda, cami önlerinde, harman yerlerinde, köy meydanları ve köy odaları başta olmak üzere halkın kalabalık olarak bulunduğu her yerde ezgiyle söylenilerek satılmağa başlanır. Bu tür destanları yazılı kültür ortamı destanları olarak adlandırıyoruz.

Âşık tarzı destanlar, elektronik iletişim teknolojisinin 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmasıyla birlikte âşıklar tarafından plak ve kasetlere kaydedilerek üretilmeye başlanır. Bu tür destanları da elektronik kültür ortamı destanı olarak adlandırıyoruz.” (Çobanoğlu 2000: 333-334)

Bu tespitlerden sonra elimizdeki destan metninin sözlü geleneğin devamı olan yazılı kültür ortamında yaratıldığını görmekteyiz.

Destan Metni

**Belçika Bürüksel Seno Mahallesinde Enkaz
Altında Kalan Ekizçeli Yıldırım Ailesinin
D E S T A N I**

Abdurrahman Yıldırım ailesi DANE
Alevler içinde büyük bir hane
Zehir oldu gurbet bize bu sene
Bizde yandık belçikanın ilinde

Belçika trüksel vatanını bir
Kuçakla selam bizlerden size
İzine geliyok bu sene yazı
Bizde yandık belçikanın ilinde

Yanık cesetler sarılmış yatar
Bunların acısı bizleri yakar
Alt kat yanınca üst katı çöker
Bizde yandık belçikanın ilinde

Sabah dört buçukta olay başladı
Etvayeler gürül gürül işledi
Zalim gavur çığırımı başladı
Bizde yandık belçikanın ilinde

Alt kattan kaçanlar çağırır yukarı
Zile basarlar çıkan olmaz dışarı
Dinleyin kardeşler âşık yazarı
Bizde yandık belçikanın ilinde

Abdurrahman yıldırım 35 yaş
Feleğin bizinen ne idi işi
Bir haneden kardeş tam yedi kişi
Bizde yandık belçikanın ilinde

Beş ambulans Ankaradan aldılar.
İçeriye cesetleri sardılar
Ekizceye bizi teslim verdiler.
Bizde yandık belçikanın ilinde

Belçika bürüksel seno mahallesi
Akajans duydu ama neylesin
Yandı kardeş bu yıldırım ailesi
Bizde yandık belçikanın ilinde

Garze televizyon habere boylar.
Uçta sarılıyor yanık kardeşler
Gözünden okuyor sel gibi yaşlar
Bizde yandık belçikanın ilinde

Ayle, Kenan, Aykut kömüre dö-müş
İztkayla ayda orada ölmüş
Enkaz yıkılınca lunları kömmüş
Bizde yandık belçikanın ilinde

Alevler sarmış göğün düzünü
Kül eylemiş hem oğlunu kızını
Felek böyle yazmış benim yazımı
Bizde yandık belçikanın ilinde

Türk vatandaşları yardıma koşar
Pencereden atlayan âşığı düğün
İçerde yavrular günahsız pişer
Bizde yandık belçikanın ilinde

Bankalar başına çelengi takar
Yolun üzerinde canazem yatar.
14 ölü birden içime batar
Bizde yandık belçikanın ilinde

Bekir gücünmez aylısı eşi
Sabahleyin kalkttık yelcuyuz işe
Dünyada gelmedik kalmıyor boya
Bizde yandık belçikanın ilinde

Taksiyle varacağım duyulson
Anamı döndü benim yasını tutson
Öksüz yavrularım beni unutson
Bizde yandık belçikanın ilinde

Annen ayyeyle babam ulama
Mektup atıp Bürükselden arama
Hi bir doktor melen olmaz yarama
Bizde yandık belçikanın ilinde

Etvayın suyu yangını süzer
İçerde boğırıyor aykudum gezer
Aşk Yaşar bunun Aşkın yazar
Bizde yandık belçikanın ilinde

Yazıp Sözlleyen :
YAŞAR ÖZBEL
A. Kurudere Köyü
EMİRDAĞ

500 Adet basılmıştır.

Emirdağ Matbaası - Tel : 353 — Emirdağ

Hangi edebi gelenekte olursa olsun yaratılan eserin yaratıcıları tarafından eserlerinin yüklenmesini istedikleri fonksiyon veya fonksiyonlar vardır. Bir başka ifadeyle anlatanın kullandığı geleneksel anlatımı ile iletişim kurduğu dinleyiciye vermek istediği mesaj veya dinleyicide oluşturmak yahut uyandırmak istediği duygu ve düşünceler söz konusudur. (Çobanoğlu 2000: 90)

Bu bağlamda ağıt-destan metinleri, geleneksel yaşamda yas tuturma fonksiyonu üstlenmişlerdir. Bu yönleriyle ölen kişinin hatırasını canlı tutarak toplumsal belleğin korunmasına da katkı yapmışlar, her bir sözcüğüne sinmiş halde yaşayan geleneği, sonraki kuşaklara taşıyarak kültürel bir iletişim ortamı yaratmışlardır. Aynı zamanda “edebi bir tür olarak (gerek) içine doğdukları sosyo-kültürel bağlamanın şartlarını gerek halkın zevki ve âşıklardan beklentilerini gösterip yansıtmaları bakımından da büyük öneme sahiptirler. (Çobanoğlu 2000: 162) Her ağıt-destan metninde kendi bağlamına ilişkin kültür değerleri bulmak mümkündür.

Ekizceli Yıldırım Ailesinin Destanı, 24 Nisan 1982 yılında Belçika/Saint-Josse’de çıkan yangında hayatlarını kaybeden, Emirdağ’ın Ekizce köyü nüfusuna kayıtlı Abdurrahman Yıldırım ailesi için Âşık Yaşar Özbel tarafından kaleme alınmıştır. Yangında yedisi Yıldırım ailesine ait (ailenin tamamı) toplam on altı vatandaşımız hayatını kaybetmiştir.

Hatırlama Kültürü Açısından Destan Metni

Düşünce ne kadar soyut bir eylem ise, hatırlama o kadar somut bir eylemdir. Bir gerçeğin bir grubun belleğinde yer etmesi için o gerçeğin, belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gereklidir. Hatırlama figürleri her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar. Aile için ev, köylü için köy, kentli için kent mekânsal hatırlamanın çerçevesini oluşturur. Bu bağ özellikle uzaktayken vatan duygusunu veren çerçevedir. (Assmann 2001: 42)

1970’li ve 1980’li yıllarda özellikle Emirdağ bölgesinden ekonomik koşulların etkisiyle pek çok kişi/aile Avrupa’nın çeşitli ülkelerine çalışmak için gitmek zorunda kalmıştır. Bu aileler, kendileriyle birlikte daima sıcak bir özlemle taşıdıkları vatan duygusunu da beraberlerinde götürdüler. Hatırlama kültürüne yaptığı katkı bakımından Ekizceli Yıldırım Ailesinin Destanı’nı incelediğimizde gurbet duygusunun ve vatan özleminin ifadeye yansıyan duygusal kodlarını bulabiliriz. Ülkesine gönülden bağlı her Türk vatandaşı için gurbet daima acı vatan anlamı taşımıştır:

Abdurrahman Yıldırım ailesi DANE

Alevler içinde büyük bir hane

Zehir oldu gurbet bize bu sene

Biz de yandık Belçikanın ilinde

Belçika Brüksel vatan mı bize

Kucakla selam bizlerden size

İzne geliyok bu sene yaza

Biz de yandık Belçikanın ilinde

Annem ayşeyle babam ulama
Mektup atıp Bürükselden arama
Hiçbir doktor melem olmaz yarama
Biz de yandık Belçika'nın ilinde

Burada dile getirilen hatırlama figürünün mekânsal boyutu, sahiplenilen ve ruhen ayrılmaz bir bütün olarak düşünülen vatan toprağıdır. Bu figürün zaman boyutu ise yaz mevsimiyle ifade edilmiştir. Çünkü Avrupa'da çalışan gurbetçilerimiz için yaz mevsimi, izne ayrılıp sene de bir kez görebildikleri vatanlarıyla hasret giderme zamanıdır. Hatırlama figürlerinin bu zaman ve mekân unsurları aynı zamanda dayanışma ve birlik ruhuna işaret ettikleri için kimlik ve aidiyet duygularını da güçlendirirler.

Sözlü Gelenek ve İfade Özellikleri açısından Destan Metni

Walter Ong'un ifadesine göre sözlü düşünme etkinliği büyük ölçüde kalıp ifadelerden beslenmektedir. Sözlü kültürlerde kazanılan, öğrenilen bilgilerin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrar gerekiyordu; kalıplaşmış düşünce biçimleri, hem bilgelik hem de etkili bir kamu yönetimi için elzemdi. (Ong 2012: 37) Ayrıca "o düşüncenin veya nesnenin içini dolduran kavramlar, kalıp ifadelerle anlatılırken benzerlik ifade eden söz kümeleriyle ve kalıplaşmış deyişlerle ilişkilendirilmiştir." (Ong 2012: 50) Geleneksel yaşam içerisinde şekillenen kalıp şeklinde düşünme etkinliğinin statik olmayan ve devamlı gelişme ve yenilenme halinde olan kültür içerisinde, yazılı dönem edebi metinlerine de yansımaları doğaldır. Sözlü kültürden devreden kalıp deyişler ve geleneksel anlatımı zenginleştiren sıfat yoğunluklu ifade özelliklerini destan metninde yoğun şekilde görmekteyiz:

"Alevler içinde **büyük** bir hane / **Zehir oldu** gurbet bize bu sene / Etvayeler **gürül gürül işledi** / **Zalim** gâvur*ciğerimi haşladı* (ciğeri yanmak) / **Kuçakla selam** bizlerden size / Uçağa sarılıyor **yanık** kardaşlar / **Gözümünden akıyor sel gibi yaşlar** / **Kül eylemiş** hem oğlunu hem kızını / **Felek böyle yazmış benim yazımı** / **Dünyada gelmedik kalmıyor başa** / Annem döndü benim **yasımı tutsun** / **Öksüz** yavrularım beni unutsun / **Hiçbir doktor melem olmaz yarama**" mısralarında geçen kalıp ifadeler ve "büyük (bir hane), zalim (gâvur), kucakla (selam), yanık (kardeşler), sel gibi (yaşlar), öksüz (yavrular), hiçbir (doktor)" sıfatlarıyla zenginleştirilen anlatım özellikleri, sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına aktarılan ve bugünle geçmiş arasında bağ kurmamızı sağlayan bize geleneğin miras bıraktığı kültür öğeleridir.

Aktarım Yöntemi Açısından Destan Metni

Sözlü kültürde öğrenmek veya bilmek, bilinenle bilen arasında yakın, duygudaş ve ortaklaşa bir özdeşleşmeye ulaşmak demektir. (Ong 2012: 63) Bu kültür ortamında, anlatıcı ve anlatısı üstlenilen kişi arasındaki sınırlar son derece saydamdır ve anlatı zamanla veya yer yer destancı, destan metnine konu olan kişi ya da hem destancı hem destan metnine konu olan kişinin ağzından ortaklaşa devam etmektedir. Sözlü kültürün yazılı kültüre aktardığı bu özellik destan metninde de görülmektedir:

Belçika Brüksel vatan mı bize
Kuçakla selam bizlerden size
İzne geliyok bu sene yaza
Biz de yandık Belçika'nın ilinde

(Destana konu olan kişinin aktarımı)
Taksiyle varacağım duyulsun
Annem döndü benim yasımı tutsun
Öksüz yavrularım beni unutsun
Biz de yandık Belçika'nın ilinde

Alevler sarmış göğün düzünü
Kül eylemiş hem oğlunu hem kızını
Felek böyle yazmış benim yazımı
Biz de yandık Belçika'nın ilinde

(Hem destancı hem destana
konu olan kişinin
birlikte aktarımı)

Beş ambulans Ankaradan aldılar
İçeriye cesetleri sardılar
Ekizceye bizi teslim verdiler
Biz de yandık Belçika'nın ilinde

Alt kattan kaçanlar çağırır yukarı
Zile Başarlar çıkan olmaz dışarı
Dinleyin kardeşler âşık yaşarı
Biz de yandık Belçika'nın ilinde

(Destancının aktarımı)

Gazte televizyon habere başlar
Uçağa sarılıyor yanık kardeşler
Gözümde akıyor sel gibi yaşlar
Biz de yandık Belçika'nın ilinde

Olay Örgüsü ve Anlatım Tutumu Açısından Destan Metni

Ağıt-destanlar, tıpkı tarihi destan metinleri gibi ana bir olay etrafında şekillenmiş tahkiyeli bir anlatıma sahiptirler. (Bu metinlerde) destancı, “zaman (ve) mekân çerçevesinde ölenle az çok ilgili vakaları, göze çapıcı bilgi ile destan havası içinde hikâye eder. Bu hikâye, gerçekle hayal arasında ölüme giden bir köprüdür. Bu köprüden son defa geçenin ailede veya cemiyette bıraktığı boşluğun tasviri, bir dram unsuru ile başlayıp düğümlenir. Bu dram, ölen kişinin acısını birtakım monolog ve diyalogla orada hazır bulunanlara ulaştırılır.”¹ Ancak bu hikâye etme yönteminin kendine özgü bir yapısı vardır. Ong’un sözlü kültürle mahsus olarak kabul ettiği ve uzun anlatı metinlerini aktarmanın en özgün, en doğal ve kaçınılmaz yolu olan olay örgüsünde kronolojik sıraya uymama, anlatıma olayların ortasından başlama gibi özellikler (Ong 2012: 167) bu tahkiyeli anlatım tutumunun yapısını oluşturmaktadır. Destancının böyle bir yolu takip etmelerinin bir diğer nedeni de destanların giriş bölümünde olayın en dikkat çekici yönünü ilere okuyucuyu etkilemek ve zaman kaybetmeden anlatının içine çekmektir. Destan metinlerinin isimleri bile bu amaca yönelik olarak uzun ve olayı özetler şekilde tasarlanmıştır. (Belçika Bürüksel Seno Mahallesinde Enkaz altında Kalan Ekizceli Yıldırım Ailesinin Destanı gibi) genel olarak destan metinlerinde olay örgüsünün kronolojik ve öykü bütünlüğü anlamında bir tutarlılık göstermediği görülmektedir. Bu bakış açısıyla destan metni incelendiğinde âşığın, destanın birinci ve üçüncü kıtasında yangının devam ettiği zaman dilimini ve sonrasını tasvir ettiği görülür:

Abdurrahman Yıldırım ailesi DANE
Alevler içinde büyük bir hane
Zehir oldu gurbet bize bu sene
Biz de yandık Belçika’nın ilinde

Yanık çesetler sarılmış yatar
Bunların acısı bizleri yakar
Alt kat yanınca üst kat çöker
Biz de yandık Belçika’nın ilinde

Destanın dördüncü kıtasından itibaren olayın başlangıcı ve gelişme süreci belirtilmeye başlanır:

Sabah dört buçukta olay başladı
Etvayeler gürül gürül işledi
Zalim gavur çiğirimi haşladı
Biz de yandık Belçika’nın ilinde

Alt kattan kaçanlar çağırır yukarı
Zile basarlar çıkan olmaz dışarı
Dinleyin kardeşler âşık yaşarı
Biz de yandık Belçika’nın ilinde

¹ Mustafa Sever, Türk Kültürü, Sayı 465 s.23

Destan metinlerinde yer alan bir başka önemli anlatım özelliği, olay ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin ihmal ve (varsa) bu ihmale yol açan bir sorumlu arama gibi bir tavrın olmamasıdır. Bir şikâyet varsa bu feleğe yöneltilir, kadere razı olunur ve Allah’a sığınılır. Destan metninin yedinci kıtasında feleğe şikâyet anlamında bir gönderme yapılmıştır:

Abdurrahman Yıldırım 35 yaşı

Feleğin bizinen ne idi işi

Bir haneden kardeş tam yedi kişi

Biz de yandık Belçika’nın ilinde

11, 14, 15 ve 16. Kıtalara ise kadere razı oluş duygusu hâkimdir:

Alevler sarmış göğün düzünü

Kül eylemiş hem oğlunu hem kızını

Felek böyle yazmış benim yazımı

Biz de yandık Belçika’nın ilinde

Bekir gücenmez aylesi eşe

Sabahleyin kalktık yolcuyuz işe

Dünyada gelmedik kalmıyor başa

Biz de yandık Belçika’nın ilinde

Taksiyle varacağım duyulsun

Annem döndü benim yasımı tutsun

Öksüz yavrularım beni unutsun

Biz de yandık Belçika’nın ilinde

Annem ayşeyle babam ulama

Mektup atıp Bürükselden arama

Hiçbir doktor melem olmaz yarama

Biz de yandık Belçika’nın ilinde

B. SÖZLÜ TARİH BAĞLAMINDA BRÜKSEL-SAINT JOSSE

YANGINI

SÖZLÜ TARİH

“Sözlü tarih, kaynak olarak kişisel anıların üzerine kuruludur.” (Caunce 2001: 8) Toplum içerisinde yaşayan ve onun bir parçası olan insan, sosyal yapının şekillendirici etkisine maruz kalırken aynı zamanda o yapıya şekillendirici etki yapar. Yani insan ve cemiyet karşılıklı olarak birbirlerini yaratan unsurlardır. Bu bakımdan her bireyin, geleneksel kültürün inşasında yapıcı bir rolü vardır. Bir olayın faillerinin hayatlarına ait detaylar, toplum hayatında izler bırakmış olaylar, üretilen geleneksel ve edebi ürünler, yaşayan “her kişilik ve (yaşanan) her tarihi olay, toplum belleğine girişiyse (milli kimliğe) bir ders, bir kavram, bir sembol aktarır; toplumun düşünceler sisteminin bir unsuru haline gelir.” (Assmann 2001: 42)

Bu düşünceden hareketle, geçmişin önemsiz gibi görünen kişilerini, bir tarihi olayın geri planındaki halk unsurunu, geçmişten günümüze kalan fotoğrafları, giysileri, eşyaları, ses kayıt örneklerini ve insanların hafızalarındaki birikimleri dikkate almadan tarih ve kültür çalışması yapmak her zaman eksik ve geneli temsil etmeyen tespitlerin oluşmasına neden olacaktır.

Sözlü tarih çalışmaları, aynı coğrafyada yaşayan insanların düşünce sistemini, kendi öz pratikleriyle oluşturdukları algı dünyasının kodlarını, toplumsal reflexleri ve değerleri, geçmişin mesajlarını bugünün dünyasını şekillendirme yeteneğimize katan, araştırmacıyı da araştırması yapılan tarihin bir parçası haline getirerek “bugünü daha iyi anlayabilmek ve geleceği yönlendirebilmek için, geçmişi anlamlandırma sürecine yapılan bir katkıdır.” (Caunce 2001: 12)

Yazılı kültür çalışmaları anlamlı bir bütünlük kazanmak için her zaman sözlü tarihin yardımına ihtiyaç duyar. Çünkü biz, yazılı metinde (örneğin bir ağıt-destan metninde) o metne konu olan olayların, sadece donmuş bir şeklini buluruz. Anlatı gerçeğe ne kadar yakın olursa olsun olayları zihnimizde somutlaştırmak için hayal gücümüzü çalıştırmamız gerekir. Oysa “yazılı kaynakların üzerine inşa edilen sözlü kaynaklarla ortaya çıkarılmış tarihi bilgi ilkesi, gerçeğe daha yakındır. Yazılı kaynakların yetersiz ve az olduğu durumlarda sözlü kaynaklar devreye girebilir.” (Ersoy 2004, 61: 107)

BRÜKSEL-SAINT JOSSE YANGINI İLE İLGİLİ SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Âşık Yaşar’ın (Özbel) kaleme aldığı “Ekizceli Yıldırım Ailesi”nin destan metninden yola çıkarak yangının toplumsal hafızadaki izlerini bulmak için yaptığımız sözlü tarih çalışmasında olayın, üzerinden 30 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen, bütün canlılığı ile toplum belleğinde yaşadığına tanık olduk.

Öyle ki Emirdağ yöresinde yaşı 40 ve üzerindeki çoğu kişinin yangın ve geride bıraktığı hazin tabloyla ilgili az çok bilgisi vardı. Şu an Belçika’da yaşayan kaynak kişilerimizden Emirdağlı Âşık Kamil Sayın’ın yangına ilişkin bilgileri, hisleri ve duyumları şöyledir:

Adım Kamil SAYIN, 08.01.1955 tarihinde Afyonkarahisar’ın Emirdağ ilçesinde doğdum. 1958 yılında Ankara’ya göç etmişiz. 1978 yılı Mart’ından bu yana Belçika’nın Brüksel kentinde ikamet etmekteyim. Bu acı yangın olayı olduğunda Namur kentinde bacanağımın evinde misafir idik. O yıllarda yakın şehirlerde de olsak bir şehirden bir şehre birbirimize yatılı gezmelere giderdik.

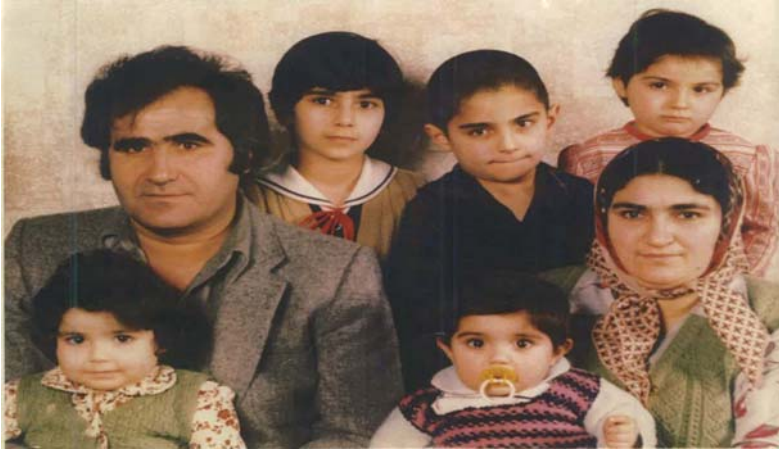
Cumadan gidip pazar akşamı dönerdik. Yangın sanıyorum cuma günü gecesi, yani cumartesi sabaha karşı 03.30-04 saatleri arasında başlıyor. Gece oluşu yangının büyüyesine (kadar) kimsenin görmemesine sebep oluyor ve bu nedenle kaybımız büyük oldu. Bu bina belki yüz yıllık eski bir bina idi.

Resim 1: Sözü edilen ve şu an yerinde bir çocuk parkı olan evin resmi (1982)

Bu binada dört büyük aile yaşıyordu. Can kaybı olmadan kurtulan iki aile oldu. Onlar da itfai(ye) ve komşuları(nın) çabaları ile (kurtarılanlar) ve camdan atlayarak kurtulanlardı. Aile(ler)den Burhan Elmas ailesi eşimin halası(nın) oğlu idi. (yangın başladığı esnada) (Burhan Elmas'ı) komşular(ı) bağıra bağıra uyardırılmış(lar), itfai(ye) de merdivenle alıp (onu) kurtarmış. Burhan abiler Emirdağ'ın Davulga Köyü'nden.

Diğer can kaybı olmadan kurtulan aile Emirdağ'ın Dağılgan Köyü'nden İsmail Kökten ailesi idi. Onlar da aynı şekilde kurtulmuşlardı. Bu binanın alt katı kahvehane idi. 1.katta Burhan Elmas ailesi, 2. katta İsmail Kökten ailesi, 3. katta Sarı Bekir (Gücenmez, Milliyet 25 Nisan 1982) ailesi, 4. katta Abdurrahman Yıldırım ailesi oturuyorlardı. Sarı Bekir, (Sarı Bekir'in) hanımı, kızı, damadı, damadının kardeşi, torunu ve bir diğer misafirin göçükten cenazelerinin çıkarıldığı bilgisini aldık. Abdurrahman Yıldırım ailesinden hiç kurtulan olmadı.

Resim 2: Abdurrahman Yıldırım Ailesi. Üst sıra soldan sağa: Abdurrahman Yıldırım {(yaşı 34) (destan metninde yaşı 35 olarak geçmektedir.)}, Ayla Yıldırım (yaşı 9), Aykut Yıldırım (yaşı 8), Sıdika Yıldırım (yaşı 4); alt sıra soldan sağa: Ajda (Eşda) Yıldırım (yaşı 2), Kenan Yıldırım (yaşı 1), Dane Yıldırım (yaşı 30)

Bu olayın detaylı olarak araştırıldığını sanmıyorum. Birkaç yabancı genç, ellerinde bir bidonla görülmüş dediler. Bu bir suikast mı idi neydi kimse bilmiyor. Olayın en ağır tarafı Belçika'da ilk defa böyle bir olayla karşılaşmış olmamızdı. Burada yaşayan Türkler olarak belki yıllarca (bu olayın) etkisinden kurtulamadık. Şok yaşadık. Çok acı idi. Günlerce yemek masasına oturamadık.

Yangına itfai(ye) suyu şiddetli ve haddinden fazla veriyor, suyu yiyen bina çökme yaptı. (Binanın) Önü Cadde idi. Bina, Rue De La Limit Caddesi'ne çöktü. Ölen insanların çoğu göçük altında kalarak hayatlarını kaybettiler. Göçükten cenazelerin kol ve bacakları kopuk olarak çıkmış. Kepçelerle arayıp aldıkları için çok acı olaylar yaşadık.

Abdurrahman'ın eşi Dane Hanımı, binanın arka cephesindeki evden Belçikalı bir bayan görmüş. Dane Hanım, pencereyi açmış atlamaya niyetleniyor ama kalan yavruları ve eşi aklına gelince geri içeriye koşuyor, bu olay birkaç kere tekrarlanıyor. Yani ne kendisi kurtuldu ne de ailesi. Eğer (binadan) atlasaydı belki kurtulabilirdi. Alevlerden oraya girince eşi ve çocuklarına da ulaşamamış. "İşte Türk kadını budur. Türk annesi budur dedik. Ailesini bırakıp da kurtuluşu denemedi bile."

Olaydan saatler önce akşam çayında komşularla otururlarken Abdurrahman şakayla: "Komşular, ben en son kattayım çatıya açılan kapağın altına demir merdiven koydum. Herhangi bir yangında çatıdan çatıya gider evlerin üzerinden kaçırız, biz kurtuluruz diyor. Kadere bakın ki aynı gece yangında bütün aile hayatlarını kaybettiler.

Yangından sonra rahmetli Belçika Kralı Bauduien olay yerine geldi. Oradaki evin birinin giriş basamaklarına oturdu. Dirseklerini dizlerinin üzerine koydu. Ellerini yanaklarını koyup hıçkırıklarla ağladı ve bu insanlar ve aileleri için maddi ve manevi her türlü yardımın tarafından karşılanacağı sözünü verdi. Kral, Belçika halkı kadar yabancıları tarafından da çok sevilen bir insandı. Bu olay sonrası o enkazın yerine çocuk parkı yaptılar, sağ olsunlar (ölenlerin) hatıralarına saygıda kusur etmediler. Artık hep oradan geçerken oynayan çocukları görüp ölenlere bir Fatiha okuyoruz.

Olay buradaki bizleri çok etkilemişti. Çok uzun zaman gurbette inanın öksüz, yetim kalmış çocuklar gibiydik. (olayı ve ölenleri) Hiç unutmadık ve asla da unutmayacağız ruhları şadolsun. Allah bir daha böyle acılar yaşatmasın.

Kamil Sayın, yangından sonra, açıklamalarında da ifade ettiği gibi, belki ölene kadar unutmayacağı keder dolu hatıralar taşımaktadır. Ayrıca Türk insanının acı hadiseler karşısında üzüntüsünü ifade etme ve ölenlere vefa duygusunu gösterme geleneğinin bir ifadesi olarak Abdurrahman Yıldırım Ailesi'yle ilgili bir de ağıt kaleme almıştır:

ABDURRAHMAN YILDIRIM

AİLESİ'NİN AĞIDI

Bürüksel senjosa bir duman çöktü
Bilinmedi yangın nereden çıktı
Yabancılar, Türkler göz yaşı döktü
Yandık gurbet elde unutman bizi

Ben ne deyim kaderime yazıma
Evim mezar oldu beş gül guzuma
Duman doldu ciğerime gözüme
Yandık gurbet elde unutman bizi

Duman bizi boğdu uyanamadık
Ecelin önünde dayanamadık
Komşular kurtulmuş kurtulamadık
Yandık gurbet elde unutman bizi

Gece dörtbuçukta sardı ateşler
Yandık cayır cayır yandık kardeşler
Neden başımıza geldi bu işler
Yandık gurbet elde unutman bizi

Suyu çok sıktilar binamız çöktü
Göçükten kol, bacak, parçalar çıktı
Görüp duyanların bağrını yaktı
Yandık gurbet elde unutman bizi

Dört katlı binanın en son katında
Sardı alev bir gecenin otunda
Ondört kişi öldük göçük altında
Yandık gurbet elde unutman bizi

Belçika kralı BUDUEN geldi
Dayanmak mümkün mü ağıdı saldı
Kepçeler enkazdan bizleri buldu
Yandık gurbet elde unutman bizi

Hiç gülmedik şu gurbete geleli
Görülmemiş gurbet icat olalı
Yedi mezar birbirine ulalı
Yandık gurbet elde unutman bizi

Anamın Babamın dayanmaz özü
Ağlayı, ağlayı kör olur gözü
Dane, Abdurrahman, beştane guzu
Yandık gurbet elde unutman bizi

Kardeşlerim, bacılarım yas çeker
Emirdağ'ın ahalisi yaş döker
Mezarlarımızdan dumanlar çıkar
Yandık gurbet elde unutman bizi

Aldı uçak havalandı buradan
Feryatlar yükseldi göğe sıldan
Ağıtlar geliyor teyze, haladan
Yandık gurbet elde unutman bizi

Emirdağ'ı ilçem, Ekizce köyüm
Dağlar yüreğini hem neslim, soyum
Dursun namazıma Emmim le Dayım
Yandık gurbet elde unutman bizi

Birmilyon fırangım bankada kaldı
Göçükten altınım Araplar çaldı
Bunca emeklerim tarımar oldu
Yandık gurbet elde unutman bizi

Amcam oğlu Kemal gelmiş ağlıyor
Yıldırımlar yürekleri dağlıyor
Hocalar da kafenimiz bağlıyor
Yandık gurbet elde unutman bizi

Sene seksendördün nisan ayında
Daha dün konuştuk akşam çayında
Yangın çıkarsa biz kaçırız deyin de
Yandık gurbet elde unutman bizi

Kamil Sayın benden söyler ağıdı
Eşim, dostum, yaranlarım çoğudu
Koydular döşüme öldü kağıdı
Yandık gurbet elde unutman bizi²

Bir diğer kaynak kişimiz, 1982 yılında Ekizce köyü muhtarlığı yapan ve cenazeleri teslim alan Ahmet Köylü'nün yaşananlara ilişkin duyguları ve düşünceleri şöyledir:

Abdurrahman Yıldırım Avrupa'ya gitmeden önce Emirdağ'da çiftçilik yapıyordu. 17-18 yaşlarında Avrupa'ya gitti. Bir ara evlenmek için geri geldi sonrasında tekrar döndü. O dönemde evin yakıldığıyla ilgili çeşitli duyumlar aldık. Ama kimse bundan emin olamadı. Duyumdu sadece. O zaman öyle dendi. O bina keyfi yakıldı yani, kasten yakıldı. Ama suçlu bulunamadı. Bu kaza (yangın) olduğunda ben köyün muhtarıydım. Bir gün kaymakam, Afyon Valisi köye geldiler. Haberi (bana) Vali Bey kendisi verdi. Buradan Emirdağ müftüsüyle beni görevlendirdiler.

² Ağıt metninin orijinaline sadık kalınarak herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

Ankara Etimesgut havaalanına gittim. Orada bize diyanet reisliği yedi tane ambulans verdi. Her birine birer tane ambulans düşecek şekilde sabaha kadar cenazeleri aldık getirdik. Muamelelerini yaptık. Burada Vali oldu, dönemin milletvekilleri vardı, eşrefler vardı. Büyük bir kalabalıkla cenazeler defnedildi. Abdurrahman'ın bütün çocukları Belçika'da doğdu. Yangından aşağı yukarı 10-15 sene evvel Belçika'ya gitmişti. Eşi (Dane) ev hanımıydı. Kendi amcasının kızıydı. Yani akraba evliliği gibi bir durum vardı aralarında. Dane köyümüzün değil muhitimizin en güzel kızlarından biriydi. Yanık Tefvik'in küçük kızıydı. Dane'yi önce Abdurrahman'ın öğretmen olan kardeşine isterdiler. Ancak Dane'nin kardeşi razı olmadı. Avrupa'da yaşadığı için Abdurrahman'ı çağırıp ona verdiler. Kaderi böyleymiş.

Ekizceli Yıldırım Ailesi'nin Destanı'nı yazan Âşık Yaşar'ın olayla ilgili hatırladıkları şöyledir:

Ben Avrupa'ya gitmedim. Şimdi diyelim ki sen Avrupa'dasın bana bu olayın nasıl olduğunu, özetini geldin anlattın. Ben gece bunun destanını yazdım. Aynen onun gibi o dönemde birisi geldi olayı özetledi. Ben de yanılmıyorsam yarım saat içinde destanı yazdım sabahleyin matbaaya verdim.

Çok sayıda vatandaşımızın hayatını kaybettiği Brüksel-Saint Josse yangını dönemin Milliyet gazetesi'ne şu şekilde yansımıştır:

Aynı acı hadise Belçika basınında daha geniş yankı bulmuştur:

Resim alt yazısı: Yıldırım ailesi binanın dördüncü katında oturuyordu. Baba Abdurrahman, hırdavatçı idi. Karısının adı Dane idi. Beş çocuk: Ayala, 9 yaşında; Aykut, 8 yaşında; Sıdıka, 4 yaşında; Ajdu, 3 yaşında ve Kenan 1 yaşında. Hepsisi de öldüler.

Yangınla ilgili dönemin Belçika gazetelerindeki değerlendirmeler ve görgü tanıklarının ifadeleri şu şekildedir (16. ve 19. sayfalarda yer alan gazete haberlerinin çevirileri):

DRAMIN NEDENLERİNİ VE SORUMLULARINI TESPİT ETMEK KOLAY OLMAYACAK!

Dramın nedenleri neler? Biri sorumlu tutulabilir mi?

Yeni başlamış olan ve tamamlandığı ilan edilen soruşturmanın görevi, bütün sorulara cevap vermektir. Ancak soruları mahkemenin gerektiğinde cevap verebileceği şekilde sormak gerekir. Bu nedenle, soruşturmanın ilk unsurları çelişkili olduğu halde, sorumluları acele ile tanımlamaktan kaçınmak gerekiyor. Bu soruşturma ile sorgu yargıcı Bayan Cudell görevlidir. Bu yargıç, Saint-Josse'un, yani yangının vuku bulduğu köyün muhtarı Bay Guy Cudell'in kızıdır. Bu çakışma tamamen rastlantısaldır. Bruxelles Savcılığında bize Bayan Cudell'in dosyayı muha-

faza edeceği söylendi, fakat kazara köy ile ilgili herhangi bir sorun hâlâ tamamen bertaraf edilmemiş gibi bir varsayım ortaya çıkarsa, tekrar söyleyelim, Bayan Cudell karşısına bu tür bir çatışma gelmiş her yargıç gibi dosyadan çekilecektir.

Cumartesi sabahtan itibaren hiçbir ceset ne tahliye edilmiş, ne de dışarı çıkarılmışken, Bruxelles savcılığı olay yerine geldi: Kraliyet savcısı Sn. Poelman ve yardımcısı Sn. Dejemappe, keza, Bn. Cudell. Yetkili makamlardan ise Bruxelles bölgesi Bakanı Sn. Demurter'in, bölgenin yetkilileri arasında yangınla mücadelede bulunan belediye yetkilisi Sn Barbier'in orada bulunduğu belirtilebilir; Türkiye Büyükelçisi geldi, keza, - bilmem hatırlatmama gerek var mı- Kral ve Kraliçe kazazedelerle konuştular ve Belçika toplumlarının böylesine acımasız bir sınava tâbi tutulmuş olan Türk toplumuna sembolik olarak tâziyelerini sundular.

Zemin katta mı yoksa üçüncü katta mı?

Bayan Cudell, Binbaşı Mulkay'ı bilirkişi olarak atadı. Bay Mulkay cumartesi günü olay yerinde binanın henüz ayakta olan üçüncü katının diğer yerlerdekinden daha şiddetli bir yangın odağının belirtilerini gösterdiğini gözlemledi. Bunun anlamı felaketin oradan başlamış olduğuydu. Ve o andan itibaren, dramın nedeninin bir pişirme aletinin patlaması ya da iyi çalışmaması olduğunu düşündü.

Ciddi verilere dayanmalarına rağmen patlamaya gaz kaçağının neden olduğu, yangının zemin katta başladığı gibi varsayımlar da bertaraf edilemiyor. Örneğin, tanıkların çoğu alevlerin en aşağıdaki merdiven kafesinde başladığı, yangının içeride oturanların tahliye edilmesine engel olduğu üzerinde ısrar ediyorlar.

Başından beri en iyi tespit edilmiş gibi görünen şey ise, çökmenin nedeni. Binanın o kısmı, diğer yandan size izah ettiğimiz gibi, 50'li yılların sonunda "yenilenmişti". Ağır beton şap, bir asır yaşındaki bütün evi yere doğru sürükledi.

Ezilerek mi öldüler?

Pazar günü yıkıntılardan çıkarılan cesetlerin hepsi de korkunç bir şekilde ezilmişti. Fakat yanma izi göstermiyorlardı. Bir başka deyişle, kömürleşmemişlerdi. Çökme yüzünden mi öldüler yoksa çatı çökünce boğularak mı öldüler? Pazar günü devam eden otopsi bu sorulara cevap verecek.

Kurbanların dışarı çıkarıldıkları zamanki durumları, onların kesin kimliklerinin belirlenmesini zorlaştırıyor. Yıldırım ailesinin tamamen öldüğü ve birçok Gücensir (?)'in ortada olmadığı biliniyorsa da, kurbanlar arasında bulunan misafirlerin isimleri bile net bir şekilde bilinmiyor.

Kasten adam öldürme mi?

Soruşturmanın, Ceza Kanununun tedbirsizlik ya da ihtiyatsızlık nedeniyle istem dışı adam öldürmeleri cezalandıran 418 ilâ 420 maddelerine dayandırılması önemli, bu soruşturmanın bir kiracının ya da bir ev sahibinin hatasının söz konusu olup olmadığını belirleyeceğini düşünüyoruz.

Binanın sahibi İsrail'de oturan Bella König adlı bir kadın, fakat babası Bay Mellec, 78 yaşında, kürkçülük yapıyor, Bruxelles'de oturuyor ve çoğu zaman arabasını da bıraktığı La Limite sokağına geliyor.

Bruxelles'de Türkler: en soyutlanmış, en farklı olanlar onlar

1977'de Belçika'da 59.368 kişiydiler, bunların 14.164'ü Bruxelles'de oturuyordu. Sayıları bugün biraz daha fazla olmalı. Bunlar en son gelenler, en soyutlanmış, en kısimsiz, en anlaşılmamış olanlar. Aynı zamanda yaklaşılması da en zor olanlar: herkesten (bizden?) öylesine farklılar ki.

Onların giyinme (daima saçlarının üstüne düğümlenmiş bir fular bağlayan kadınların geniş pantolonları üzerinde bol ve ağır etekler), yeme içme, davranma, kendi aralarında yaşama tarzları...

Çoğunluğu Anadolu'nun köylerinden, Emirdağ şehrinin civarlarından geliyorlar. Bunlar köylüler, kent insanları değil. Ve İstanbul'dan gelmiş olanlar onlara, Parislilerin taşralılara davrandığı gibi davranırlar.

Erkekler özellikle büro temizlik firmalarında çalışıyorlar, daha önce karılarının çalıştıkları yerlerde. Fakat firmalar kadınları işten çıkarıyor. O zaman erkekler onların yerini alıyor ve kadınlar ya işsizliğe gidiyor (işçi bulma kurumu?) ya da çalışmayı bırakıyorlar. Ya da erkekler bakkal dükkânı, küçük kahvehaneler, özellikle kullanılmış eşya mağazaları açıyorlar. İstanbullu müşteri eski bir İstanbullunun işlettiği kahveye gider. Emirdağlı müşteriler ise Emirdağlı tüccarlara giderler. (Ya da onlar) işçidirler, hırdavatçıdırlar...

Kahvede tartışılır. Türk politikası tartışılır. Belçika politikasına gelince, onların kaderleri Belçika'da, hakları Belçika'da. Ancak Belçika onları Ankara'nın askerlerinden, Ecevit'in ve Demirel'in yaptıklarından daha az ilgilendirir.

"Boz Kurtlar"ın, faşist teroristlerin zaten Saint-Josse'da, Traversière sokağında bir mekânları var.

Evde katı, ödünsüz davranılır. Kadınlara karşı katı, çocuklara karşı katı, bizi kendine karşı katı. Çünkü her şeyden önce "Müslüman"ıdır, çok "dindar"ıdır. Suçluluk mu? O nedir bilmeyiz: Türklerde suç işleme oranı sıfıra yakındır. Bu belki de son gelen Türkler henüz ne Türk ne de Belçikalı olan, fakat pusulayı şaşırmış önemli bir ikinci kuşağın büyüdüğünü henüz görmedikleri içindir.

Bir açılışın başlangıcı

Onların aileleri çoğu zaman kalabalıktır. Üç, dört, beş, hattâ altı çocuk.

Binaya çok ağır gelmiş bir beton şap

La Limite sokağının 82. numarası. Burası tek bir numarası ve tek bir merdiveni olan çifte bir binadır. Dört katın her biri, sadece tek bir kat oluşturmak üzere, bir araya getirilmiş olan iki binanın üzerinde yayılıyor.

Zemin kat eski bir kahvehane ve şimdi boş. Bir de bir alet edevat koyma yeri ve ev sahibinin babasının aletlerini ve eski M. G.'sini yerleştirdiği bir garaj var. Birinci katta kökten ailesi: baba, anne ve dört çocuk halinde yaşıyorlar. Bu hafta sonu Türkiye'ye döneceklerdi ve bu yola çıkışı kutlamak için Genk ve Nimegue'in dostlarını davet etmişlerdi. Dördüncü katta Bay ve Bayan Yıldırım ve beş çocukları.

Yani binada oturan 27 kişi. Ev hakkında bir oturulamazlık kararı yoktu. Bruxelles bölgesi bakanı Sn. Demuyter ve Saint- Joss muhtarı Cusell gibi herkes, binada aşırı kalabalık olmadığı konusunda hemfikir idi. Tabii bu, sorunlar olmadığı anlamına gelmiyordu...

Ev 1880’lerde yapılmış. Köşedeki - binanın çökmüş olan kısmı – sadece iki kattı, üzerinde çok dik meyilli bir çatı vardı. 1956’da iki ilave kat inşa edildi ve bunların üzerine çift beton kapaklık atıldı. Biri zırlı betondan olup on santimetre kalınlığında, daha hafif olan diğeri ise on sekiz santimetre kalınlığındaydı.

Yirmi yıldan fazla zamandır bu şap binanın duvarlarına baskı yapıyor. Öyle ki La Limite Sokağı tarafındaki cephe sokağa doğru eğilmeğe başlıyordu. Komşular ve geçtiğimiz kasım ayında kurulmuş bir dernek olan Saint-Josse Kiracılar Birliği'nin sorumluları, bu konuda La Limite sokağından 65 ve 66 numaralı şehir otobüslerinin geçmesini suçlayabiliyorlardı. (Birisi, her defasında evin titrediğini hissediyordum, diyordu) Belki de yolların ve çeşitli şebekelerin yenilenmesi çalışmaları ya da diğer komşu evlerdeki yenileme çalışmaları buna neden olmuştur.

Sonuçta şu konuda hiçbir şüphe yok: Bilirkişi Binbaşı Mulkay betonun ağırlığının binayı çöktürdüğüne inanıyor.

Bütün mahalle eski, çok az yenilenmiş olan evlerden oluşuyor. Birisine dokunsanız, hepsi birden oyun kâğıdından bir şato gibi yıkılabilir. Yanan binanın bir kısmı çöktü. Diğer kısmı direndi: çünkü orada beton zemin yenilenmişti.

SAINT- JOSSE: ATEŞ, GÖÇÜK

- Bir ayaklanma. Önce bir ayaklanma olduğunu sandım. Her yanda bağırان insanlar vardı. Sonra birden, yukarıdaki pencerelerden alevlerin fişkırdığını görünce olayın aslını anladım... Ev sanki kalabalıkla doluymuş gibi görünüyordu!

İşte, Saint-Josse felaketinin doğrudan bir tanığı dramın başlangıcını böyle anlatıyor, bilançosu hepsi de Türk olan 14 ölü ve 9 yaralıya ulaşan bir dram.

Bruxelles yerleşkesinin itfaiyecileri olay yerine, Moulin sokağı ile Limite Sokağının köşesine saat beşe yirmi kala geldiler. Mağazası yangın yerinin tam karşısında bulunan mağaza sahibi bayan onlara haber vermişti.

Bina tamamen alevler içinde idi, fakat hâlâ ayakta duruyordu. Felaket, çeşitli dairelerde oturan insanları katlara hapsederek, bir anda büyük boyutlar kazanmış gibi görünüyordu.

Bina aslında aralarında geçitler açılmış olan iki evden oluşuyordu.

- Saint- Josse muhtarı Sn. Guy Cudell bize: “Bu evler de sokaktaki birçok ev gibi eski idi”, dedi, “en az yüz yaşında”.

Muhakkak ki eskiydiler, ama harabe de değillerdi: zaten içeride oturan kayıtlı yirmi yedi kişi, felakete uğrayan binanın boyutu ve yüksekliği göz önüne alındığında mâkul bir rakama benziyor.

Şurası bir gerçek ki bu çifte binanın yıpranmışlığı kuşkusuz alevlerin azmasını kolaylaştırmıştır.

Şiltenin yanına

Yangının tutsak aldığı bina sakinleri alt katlara inemeyince pencerelere hücum ettiler. Komşular şilteler dizdiler... Alevlere yakalanan bazıları atladılar.

Bir tanık:

- Küçük bir kızın şiltesini yatak odasının penceresinden attığını ve sonrasında kendisini boşluğa bıraktığını gördüm, diye anlattı.

Şiltenin yanına düştü. Anında öldü! Adı Ajda Gücenmez idi. On bir yaşındaydı. Bir başka kurban ise çok küçük yaşta, on bir aylık bir çocuk olan Kenan Yıldırım idi. Annesi onu yorganlara sardıktan sonra pencereden atarak kurtarmaya çalıştı. Uğursuz kader, önce çocuğun yere düşmesini istedi.

Yerleşkenin itfaiyecilerinin sözcüsü Bay Boileau:

- Olay yerine geldiğimizde sadece kendi imkânları ile dışarı çıkabilmiş birkaç kazazede vardı. Birçok kişiyi tahliye etmeyi başardık, fakat öncelikle yaralılarla meşgul olmamız ve onları Schaerbeek ve Bruxelles hastanelerine götürmemiz gerekiyordu.

Çökme

Yine Bay Boileau'nun anlattığına göre, yangın son derece şiddetliydi. İtfaiyecilerin çabalarına rağmen, hasarları sınırlandırmaya çalışmaktan başka yapacak bir şey yoktu.

Çocuklar iplere asılmış olarak pencerelerden çıkarıldılar

Yüzü kasılma şeklini almış incecik bir bıyık. Dışarı uğramış, korkulu gözler. Yorgunluk ve heyecandan zayıflamış bir ses. On altı yaşındaki Halis Kökten kurtulmuş. Alev aniden başladığında birinci katta uyuyormuş.

“Beni annem uyandırdı, bağırarak. Hemen çabucak kalktım. Alevler birinci ve ikinci katı işgal ediyordu. Bir panik oldu. Merdiven yanıyordu. Aşağı inmek imkânsızdı. O zaman bütün aile, Le Moulin sokağı tarafındaki pencereden atladı. Annemin ayak bileği kırıldı. Bir küçük erkek kardeşimin de ayağı kırıldı. Kız kardeşimin başı acımişti. Ama kurtulmuştuk.

“Sonra babam ve diğerleri ile birlikte katlardaki pencerelere taşlar attık. Onları uyandırmak için camları kırdık. Herkes uyuyordu. ...(?) yoktu... İkinci kattaki Elmaslar’a emirler verildi.

Çocuklarını iple bağladılar, sonra onları pencereden indirdiler. İpler biraz kısaydı, onları bıraktılar, çocukları kollarımızda yakaladık. Sonra Bay Elmas tıpkı karısı gibi, cam yıkayıcısının bir merdiveninden aşağı indi.”

Halsi, sokakta bir o yana bir bu yana koşup duruyordu. Ağlayan babasını teselli ediyordu, canı yanan annesini teskin ediyordu. Sonra geri dönüp diğerlerine yardım ediyordu. Atlamaya cesaret edemeyen ve başka bir şey yapamayan üçüncü ve dördüncü kattakilere...

“Ajda şiltesini attı, sonra üçüncü kattan atladı. Öylece öldü, sokakta. Üçüncü ve dördüncü kattan da yorganlara, örtülere sarılmış çocuklar atıldı. Ali Gücenmez bu şekilde kurtarıldı. Kenan Yıldırım ise öldü.”

“Korkunç bir güçsüzlük duygusu, diyordu bize bir tanık. İtfaiyeciler bile, çok gelişmiş gereçlerine rağmen fazla bir şey yapamadılar. Orada olmak, ama hiçbir şey yapamamak...”

SONUÇ

Gelenekler, kültür kavramının içerisinde dolduran, ona kendine özgü olma niteliği kazandıran maddi, manevi birimlerdir ve varlıklarını hatırlama kültürüyle canlı tutulan gönüllü katılım duygusuna borçludurlar. Şimdiki zaman, geçmiş haline dönüştüğünde geride bırakılan zamanı anlamlı kılan unsurların, bütünleyici ve bir arada tutma fonksiyonuyla toplum hafızasında yaşanabilirliğini sürdürmesi, geçmişle bağın koparılmasından, kültürel birikimi oluşturan olay, kişi, nesne ve ritüellerin hatırlanarak kuşaklar arasında aktarılmasına bağlıdır. Bunun için öncelikle gerekli koşul ise geçmişe ilgi gösterilmesidir. Zira geçmiş, “ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ortaya çıkar ve kendiliğinden oluşmaz, (geçmiş) kültürel yapının ve temsilin (bir) sonucudur; her zaman özel motifler, beklentiler, umutlar ve hedeflerle desteklenir ve şimdiki zamanın çerçevesi ile biçimlenir.” (Assmann 2001: 35-91) Toplumlar, geleceği ancak geçmişin ışığında inşa edebilirler. Gerek sözlü gerek yazılı kültür ortamında yaratılmış olsun, geleneksel değerler ve dini ilkeler, geçmiş ve şimdiki zamanı girift biçimde kapsayan toplumsal belleğe aittir-

ler. Örneğin ezan, sadece içinde bulunulan “an”ın ibadet zamanını hatırlatmakla kalmaz; aynı zamanda 1400 yıldan fazla bir geçmişe sahip olan dini bir kökeni ve doğuş zamanını da hatırlatır. Bu, hatırlamanın “kökeni göz önünde tutan” (Assmann 2001: 55) boyutudur. Aynı şekilde kurban merasimleri, oruç tutma ayı, kandiller, dini ve resmi törenler, kabirler, yazıtlar, geleneksel ritüeller vb. örnekler kökenle şimdiki zaman arasında hatırlama köprüsü kuran figürlerdir. Toplum hafızasında iz bırakmış olaylar ve bunların neticesinde ortaya konmuş edebi ürünler, destanlar, efsaneler, anlatılar da hatırlama figürleridir. Bütün bu figürler, millet olma bilincine ve kuşaklar arası bilgi aktarımına katkı yaparlar. Bu amaçla geleneklerle ilgili yapılan her çalışma geleneğin yaşam alanını genişletmekte ve kültürel belleğe birikim kazandırmaktadır. Ekizceli Yıldırım Ailesi’nin ağıt-destan metni, bu metin üzerinde yaptığımız çalışma ve Brüksel-Saint Josse Yangınıyla ilgili hatırlanan bilgiler, 30 yıllık bir derinliğe sahip olan geçmiş zamanla, şimdiki zaman arasında hatırlama ilgisini sağlayan unsurlardır. Bu durum toplum hafızasında yaşayan geçmişin ilgi gösterildiği takdirde, canlı bir aktarım aracına dönüşebileceğini ve kolektif duygu dünyamıza pozitif katkılar yapabileceğini kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

Jan Assmann, Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik (çev: Ayşe Tekin) Ayrıntı yay., 2001

Gülin Ö. Eker, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı, Editör: M. Öcal, Grafiker yay., Ankara, Eylül 2010

Walter J. Ong, Sözlü Teknolojileşmesi: Sözlü ve Yazılı Kültür (çev: Sema Postacioğlu Banon), Metis Yay., 2012

Ruhi Ersoy, Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği, Akçağ Yay., Ankara, 2009

Mehmet Nuri Parmaksız, Türk Edebiyatında Ağıt Yakma Geleneği ve Ağıt-Destanlar, Akçağ Yay., Ankara 2010

Özkul Çobanoğlu, Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Akçağ Yay., Ankara 2000

Talat Tekin, Orhon Yazıtları, TDK yay., Ankara, 2010

Stephen Caunce, Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, (çev: Bilmez Bülent Can, Alper Çetinkaya)Tarih Vakfı Yurt Yay., Nisan, 2001

Paul Thompson, Geçmişin Sesi, (çev: Şehnaz Layıkel),Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999

Mustafa Sever, Toplumsal Bellek ve Geleneksel Eylem Bağlamında Bir Sözlü Tarih Metninin Değerlendirilmesi, Millî Folklor Dergisi, 2008, Sayı 77

Ruhi Ersoy, Milli Folklor Dergisi, Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler, Milli Folklor, 2004, Sayı 61

KAYNAK KİŞİLER

Kamil Sayın, Emirdağlı Halk Şairi, Görüşme: Aralık 2011, Ankara

Yaşar Özbel, Emirdağlı Halk Şairi, Görüşme: Temmuz 2012, Emirdağ-Kurudere

Sabahattin Pekmez, Emirdağ Nüfus Müdürü, Görüşme: Temmuz 2012, Emirdağ

Ahmet Köylü, 1982 yılı Emirdağ-Ekizce Köyü Muhtarı, Görüşme: Temmuz 2012, Emirdağ-Ekizce

ЗАТ ЕСІМДЕРДЕН ЖАСАЛҒАН СИНОНИМДЕРДІҢ ТИПТЕРІ МЕН СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

İSİMLERDEN TÜRETİLMİŞ EŞ ANLAMLI KELİMELERİN TÜRLERİ VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

DERIVED FROM THE NAMES OF THE TYPES OF SYNONYMS AND STYLISTIC FEATURES

Baglan TILEUBERGENOVA^{*} - Akerte BEGMATOVA^{}**
(Тілеубергенова Бағлан) – (Бегматова Ақерке)

Doç. Dr. Bakytgul KULZHANOVA^{*}**
(Құлжанова Бақытгүл Райханқызы)

Özet

Bu makalede isimlerden türetilen eş anlamlı kelimelerin yapısından bahsedilmektedir. Dilimizdeki kelime hazinesinin ne kadar derin olduğunu gösteren dil araçları içinde eş anlamlı kelimeler büyük bir öneme sahiptir. Aslında Kazak dil biliminde eş anlamlı kelimeler hakkında çalışmalar çoktur. Eş anlamlı kelimeler dil hazinesinin en yüksek göztergesidir. Eş anlamlı kelimeler üzerinde çalışmalar yapan Kazak alimleri arasında Aset Bolganbayev'in ismi çok özeldir. Bu makalede isimlerden türetilmiş eş anlamlı kelimeler Bolganbayev'in çalışmasından seçilip, incelenmiştir.

*

^{**} El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Filoloji Edebiyat Teorisi ve Dünya Dilleri Fakültesi. Kazak Filolojisi Bölümü 4. Sınıf öğrencileri. Almatı/KAZAKİSTAN

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің 4-курс студенті

^{***} El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Filoloji Bölümü Öğretim Üyesi. Öğrencilerin Danışmanı. Almatı/KAZAKİSTAN

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің 4-курс туденті

Anahtar Kelimeler: eş anlamlı kelimeler, isimler, eş anlamlı sabit kelimeler, tam metinsel anlamdaş kelimeler, şartlı anlamdaş kelimeler.

Abstract

This article is derived from the names of synonyms structure is mentioned. Vocabulary in our language that show show deep synonyms in language tools has a great importance. In fact, in the Kazakh language synonyms studies of science are many. Synonyms language treasure is the high esteem. Kazakh scholars who work on synonyms of the name of Aset Bolganbayev is very special.

This article is derived from the names of synonyms Bolganbayev selected from the study, were examined.

Key Words: synonyms for words, names, synonyms hard words, full textual synonymous words, conditional synonymous words.

Тіліміздегі сөз байлықтарының қаншалықты тұңғыш тереңдігін, көрсететін тілдік құралда синонимдердің алар орны ерекше екені хақ. Синонимдер – тіл байлығының ең жоғарғы көрсеткіші. Сондықтан да синонимдер қатарының ауқымдылығы мен оның қолданысы сөз байлығының деңгейін ашып беретін бірден-бір тілдік құрал. Ал, синонимнің зерттелу мәселесіне келгенде, оны кенжелеп қалған сала деп айтудың, әсте, жөні жоқ. Себебі, осыған дейін синонимдерді өздерінің зерттеу нысаны етіп алған ғалымдарымыз орасан. Оның ішінде Әсет Болғанбаевтың еңбегі бір төбе.

Жалпы, синонимдер тақырыбының өрісі, ауқымы өте кең. Сондықтан тақырыптың бәрін қамтып, зерттеп біттім деу – үлкен қателік. Себебі, тіл – үнемі толысып, дамып отыратын тірі организм іспетті. Ендеше, зат есімдерден жасалған синонимдер туралы, оның типтері, бір-бірінен өзгешеліктерін Болғанбаевтың еңбегін арқау ете отырып, талдап көрейік. Болғанбаев өзінің «Қазақ тіліндегі зат есімдік синонимдер» атты 1957 жылы қорғаған диссертациясында зат есімдік синонимдерді қолданылуына қарай екі типке бөледі.

1. Тұрақты синонимдер
2. Контекстік немесе шартты синонимдер

«Басқа сөздермен қарым-қатынасқа түспей-ақ, жеке тұрғанда да жалпы мағыналары мәндес екендігін бірден ажыратуға болатын синонимдерді тұрақты синонимдер деп атаймыз» (Болғанбаев Ә. 1957:36) деген түсіндірме беріп өтеді. Бұл топтағы синонимдердің мағыналық жақындықтары контекстің ішінде тұрса да, немесе керісінше, контексттен тысқары тұрса да тайға таңба басқандай көрініп тұрады. Болашақ-келешек, кәрілер-қариялар, өтірік-жалған сынды синонимдік қатарлар аталмыш синонимдік топтың мысалдары бола алады. Контекстік синонимдерді «Қаланың көп

сомалы байларынан да Оразбайдың құда боп, мол алық-берікке араласып алған жануарлары көп» (М.Әуезов), «Ұрынуға қара таба алмай жүрген өңкей есектер, солай екен деп қоя қою қайда?» (С.Торайғыров) сияқты мысалдарымен ұғындырған. Авторлар мұнда тұнып тұрған контекстік синонимдерді пайдаланған. Сөйлем ішіндегі кездесетін жануарлар, өгіздер деген сөздер ауыспалы мағынада келіп, «надан» мағынасының синонимін беріп тұрғанын аңғару қиын емес. Контекстік синонимдер көбінесе Абай өлеңдері мен Бейімбет шығармаларында молынан көрініс тапқан. Олар ел пысықайларын мінеп-шенеу үстінде аталған синоним түрін шебер қолданған.

Сондай-ақ Болғанбаев тағы да синонимдердің негізгі екі түрін көрсетеді. Олар:

1. Мағыналық синонимдер
2. Стилистикалық синонимдер

В.Г.Белинскийдің «Табиғатта бір-бірінен айнымайтын ағаш жапырақтары болмайды. Сол тәрізді тілдегі сөздер де бірімен бірі теңбе-тең, айнығысыз, нақ бірдей болып ұшыраса бермейді. Әрбір сөздің қалайда белгілі бір ерекшелігі болады» деген философиялық тұжырымы мағыналық синонимдерге тікелей қатысты. «Әрбір синоним сөздің өзіндік ерекшеліктері сол сөздің қалыптасып орныққан тіркестерінде ғана айқын көріне алады. Егер ондай синонимдерді қалыптасқан тіркестерінен бөліп алып ауыстырсақ, онда олардың мағыналарына нұқсан келеді» деп Болғанбаев оның себебін әдемі ашып береді (Болғанбаев Ә. 1957:39). Мысалы, адамға қолданылатын бет, жүз, түр, түс, келбет, көрік, өң, ажар, шырай, пішін, кейіп, кескін, дидар, рең, әлпет, ұсқын, сұрық, сықпыт, сиық сынды синонимдік қатарлар жан-жануарларға байланысты қолданылмайды. Ал, дәл осы сияқты тұрпат, тұрық синонимдері адамға бағытталып қолданылмайтыны белгілі. Және синонимдік қатарлардың жағымды, жағымсыз сыңарлары болады. (дидар, келбет, көрік-жағымды; ұсқын, сұрық, сықпыт-жағымсыз). Тағы да ескеретін жәйт, синонимдердің алдында қолданысқа түсетін сын есімдер де бей берекет тіркесе бермейді. Мысалы, «жылы шырай», «бидай реңді» дегендегі сөздердерді ауыстырып, «жылы бет», «бидай келбет» деп айту – үлкен тілдік ауытқушылыққа әкеп соқтырады. «Мағына жағынан емес, көбіне бір-бірінен стильдік мәні жағынан ерекшеленетін синонимдер түрі» (Болғанбаев Ә. 1957:44). Бұл – Болғанбаевтың стилистикалық синонимдерге берген анықтамасы. Стилистикалық синоним қатарларының стильдік реңкі бәрінде бірдей емес. Соған байланысты синонимдердің қолданысқа түсетін өзіндік стильдік ортасы бар. Сөзіміз дәлелді болу үшін мысал келтіре кетейік, жай-жасын-жасыл-найзағай-нажағай, жол-сапар, қарауыл-күзетші-сақшы, аспан-әуе-көк, қарын-құрсак, шындық-ақиқат, көз-жанар-қарашық, қылыш-семсер-наркескен, маңдай-пешене, түрме-абакты синонимдік қатарларында жасын, сапар, сақшы, әуе, құрсак, ақиқат, жанар, қарашық, пешене, наркескен, семсер, абакты сөздерінің стильдік реңкі жоғары. Және поэзияда, көркем әдебиеттерде басым түрде осы соңғы аталған сөздер қолданысқа түседі. Болғанбаев 1970 жылы «Ғылым» баспасынан шыққан «Қазақ тіліндегі

синонимдер» деген кітабында жоғарыда аталған жіктеуге біраз өзгеріс енгізіп, зат есімдік синонимдердің үшінші типі – мағыналық-стильдік синонимдер тобын дүниеге әкелген болатын. Ол өзінің мағыналық-стильдік синонимдерді зат есімдік синонимдер тобына жіктеудегі мақсатын былай түсіндіріп береді: «Синонимдер өзара әрі мағыналық, әрі стильдік белгілер арқылы ерекшеленіп, екі жақты қарым-қатынас жасап тұра береді. Тілдегі осындай синонимдер түрі мағыналық-стильдік синонимдер деп аталады» (Болғанбаев Ә. 1970: 282). Тақия-тебетей-телпек-кепеш, күшену-мықшындау синонимдік қатарлары мағыналық-стильдік синонимдер тобына жатады. Мұндағы тақия – кестелеп, сырып тігілген дөңгелек, жеңіл бас киім (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 2008: 775). Кепеш – шашы жоқ таз адамдардың бас киімі. Ал тебетей – жалпыхалықтық біртұтас тілдің өз ішіндегі ерекшеліктерімен байланысты лексикалық варианттарға жіктелген түрі (диалект). Жоғарыдағы синонимдік қатарда «тақия» сөзінің стильдік реңкі басымдау. Күшену-мықшындау сөзерінің айтылу мақсатына қарай (күш жұмсау, әрекет жасау) мағынасы бір болғанымен, стильдік жағынан қарама-қарсы. Себебі, күшену – бір нәрсеге заңды түрде әлі келмеу мағынасы болса, мықшындау – оңай нәрсені көтере алмай, дәрменсіздік білдіру (Болғанбаев Ә. 1970: 284). Осы сияқты синонимдік қатарлардың екіұшты, екі жақты қасиеттері болуы заңды тілдік құбылыс. Тек оларды бір-бірінен ажыратуда бір нормаға түскен жүйеден ауытқып кетпесек, тілімізде ешқандай келеңсіздіктер мен түсінбеушіліктердің орын алмайтыны сөзсіз.

Енді, синоним сөздердің мағынасы, стильдік ерекшелігі, атқаратын қызметі мен жұмсалуды қолданылу аясы жағынан өзіндік ерекшеліктеріне тоқталып өтейік. Бұл ерекшеліктер көбінесе синонимдік қатар түзейтін сөздердің табиғатына тығыз байланысты және ол тілде болатын заңды құбылыс. Лингвист ғалымдар зат есім туралы сөз болғанда деректі зат есіммен қатар, дерексіз зат есімге де көңіл бөлу керектігін ескертеді. Себебі, тілде қолданылатын деректі заттарға байланысты синонимдерге қарағанда дерексіз зат есімдерге байланысты синонимдер сан жағынан болсын, қолданыс жағынан болсын көптеп кездеседі екен. Бұрын деректі мағынада қолданылып жүрген зат есімдік синонимдер, қазіргі таңда бастапқы мағынасынан ажырап, дерексіз мағынасында жұмсалып жүргендері аз емес. Мысалы, ту-жалау синонимдерінен осындай өзгерісті анық байқауға болады. Бұл сөздердің орыс тілінде аудармалары да өзгеше. Ол өзіне осы ұстанымды әрқашан ту етіп ұстады десек, мұндағы «ту» сөзі бастапқы деректі мағынасынан айырылып, дерексіз мағынаға ие болып отыр. Бұдан тілдік процесстердің үнемі даму, қозғалыс үстінде болатынын, бірімен бірі ауысып, мағына жағынан толысып, немесе керісінше, ажырап отыратындығын көруге болады. Осыдан кейін «Сөздердің нақтылы мағыналары абстракциялану арқылы жалпылық мағынаға ие болуын тілдегі зат есімдік синонимдердің пайда болуының бір жолы деп санауға болады» деген Әсет Болғанбаевтың қорытындысының ғылыми тұрғыдан үлкен маңыздылығын байқаймыз. (Болғанбаев Ә. 1957: 68). Жалпы алғанда, зат есімдік синонимдер

стилистикамен астасып жататындығы белгілі. Ал стилистика төңірегінде шешілмеген, әлі де болса зерттеуді қажет ететін күрмеуі көп мәселелер баршылық. Сондықтан да зат есімдік синонимдердің стильдік ерекшеліктері жөнінде сөз болғанда илеуі қанбаған дүниелер жоқ емес. Десек те аталмыш тақырып бойынша бағыт беріп, жөн сілтеп кеткен ғалымдарымызды айтпай өту жарамас. Оның арасында Әсет Болғанбаевтың есімі ерекше екенін тіл мамандары жақсы біледі. Ғалым өзінің 1957 жылғы «Қазақ тіліндегі зат есімдік синонимдер» атты диссертациялық жұмысында зат есімдік синонимдердің ең басты үш ерекшелігін атап көрсетеді. Олар:

1. Лексикалық ерекшеліктер
2. Тұлғалық және грамматикалық ерекшеліктер
3. Стильдік ерекшеліктер

Соңғы аталған синонимдердің стильдік ерекшелігіне кеңірек тоқталып өтейік. Кез келген айтайын деген ойынды әртүрлі жолмен әсерлі, әдемі жеткізуге, әбден болады. Бұл үшін де ең бірінші көмекке келетін синонимдік қатарлар мен олардың стильдік қызметтері. Стильдік ерекшелік деген не? Алдымен, осы ұғымның басын ашып алайық. «Сөздердің қолданылуындағы арнаулы салаларын, жалпы халықтық тілдің әртүрлі тәсілдерінің берілу ерекшеліктерін стильдік ерекшелік дейміз» (Болғанбаев Ә. 1957:72). Бұл – Болғанбаевтың стильдік ерекшелікке берген ғылыми анықтамасы болатын. Тіліміздегі синонимдердің барлығы дерлік бірдей стильде жұмсала бермейді, және сол сияқты стильдік реңктері де өзгеше болады. Бір сөздің стильдік реңкі басым, бір сөздікі солғын, енді біреуінікі асқақ дегендей. Болғанбаевтың бағыты бойынша қазіргі тіл ғылымында зат есімдік синонимдердің стильдік ерекшелігін екі салаға бөліп жүрміз.

1. Сөйлеу тілінде қолданылатын синонимдер
2. Әдеби (жазба) тілде қолданылатын синонимдер

Сөйлеу тілі – күнделікті коммуникацияда белсенді түрде жұмсалатын тілдік қатынас. Ол сұрыпталып, бір жүйеге түспеген. Сондықтан да оның құрамында диалектілер, жергілікті говорлар, дөрекі сөздер, эмоционалды сөздер, қарапайым сөздер өте жиі кездеседі. Көбіне, сөйлеу тілінде эмоционалды сөздер актив түрде жүреді. Мәселен, әдеби тілде күнбағыс, жұмыртқа, шалбар, оттық, ақша деп айтылса, жергілікті говорларда шемішке немесе пісте, тұқым, сым, сіріңке, пұл деп айтылады. Бірақ говорлардың қолдану аясы бірдей емес. Өйткені, бір аймақта қолданылатын белгілі бір говор сөз екінші аймақта дәл сол мағынасында жұмсалмауы мүмкін. Сондай-ақ сөйлеу тілінде еркек-бай, қатын-ұрғашы-шүйкебас сынды жағымсыз сөздер көптеп кездеседі. Бұның өзі сөйлеу тілінің өзіне тән бір ерекшелігі. Десек те, сөйлеу тілінде көркемдік құралдармен айшықталып, безендірілген сөздер әдеби тілге қарағанда әлдеқайда аз қолданылады. Соған қарамастан жергілікті тілдер тілімізді, тіліміздің синонимимкасын дамытуда үлесі басым. «Жергілікті сөйлеу тілдері мағыналық синонимдер емес, қолдану жағынан, стильдік мәні жағынан сәл ерекшеліктері бар, стилистикалық

синонимдердің бір түрі. Жергілікті говорлық сөздердің кейбір әдеби тілде баламасы жоқтарын әдеби тілге енгізіп, пайдалануға әбден болады. Қазіргі кезде сөйлеу тілі мен әдеби тіл бірімен бірі өте жуықтасып келеді» деп Болғанбаев өте құнды тұжырым жасаған. (Болғанбаев Ә. 1957:60). Себебі, қазірдің өзінде кейбір жергілікті говор тілдер көркем шығармаларда көптеп кездесіп жүргендігін тіл мамандары жоққа шығармайды. Ал әдеби тіл–халықтық тілдің ең жоғарығы сатысы. Жылдар бойы сұрыпталып, екшеленіп, тілдік заңдылықтар негізінде қалыптасқан, бір жүйеге түскен, барлығына түсінікті тіл. Сондықтан да әдеби тілде кездесетін сөздер, синонимдер қашан да нақты, мағынасы көмескі болмай, айқын болуы шарт. Олай болмаған жағдайда, әдеби тілдің табиғаты бұзылады. Әдеби тілдің өн бойын экспрессивті-эмоционалды сөздер, неологизмдер, кітаби сөздер, айшықты, бейнелі сөздер құрайды. Сондай-ақ аталмыш салада синонимдердің қолдану стилі де әрқалай көрініс табады. Мысалы, балгер-құмалақшы-баксы-тәуіп-диуана-дәруіш-шайқы (Синонимдер сөздігі. 2001:62) сөздері бір синонимдік қатарды құрағанымен, қолданылу стилі әр бөлек. Мұндағы диуана, баксы көркем әдебиет стилінде қолданылса, балгер публицистикалық стилде, тәуіп поэзияда басымырақ қолданысқа ие. Жалақы, еңбекақы ресми стиль мен публицистикалық стилде көрініс тапса, бейнет-мехнат-азап-тозақ-тепкі-кебеп-теперіш-құрқай-көресі (Синонимдер сөздігі. 2001:67) синонимдік қатарларында да дәл солай қолданыс тапқан. Бейнет, мехнат көркем әдебиет стилінде, азап, тозақ поэзияда, тепкі, теперіш, көресі публицистикалық стилде жұмсалып жүр. Сол сияқты аброй мен бедел, азамат пен жігіт, айуан мен жануар, кеуде мен көкірек, арам шөп пен отақ, індет пен дерт синонимдерінің де стильдік реңктерінде айырмашылық жоғары. Әдеби тілге шолу жасағанда, көбінесе, синонимдердің жоғарыда көрсетілгендей стилдік қолданысы жиі кездеседі. Жалпы, осы айтылған мысалдардан, ғалымдардың ғылыми тұжырымдарынан зат есімдерден жасалған синонимдердің тілімізде алатын орнын, күнделікті тілдік қатынаста біз байқай бермейтін ірілі-ұсақты ерекшеліктерін, заңдылықтарын аңғардық. Десек те, тіл саласының біз білмейтін әлі де «құпия сырлары» телегей. Ал, бұл дегеніміз – ғылым көкжиегінің шегі жоқ дария екендігінің айқын көрінісі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Болғанбаев Ә. Қазақ тіліндегі зат есімдік синонимдер. Алматы, 1957. – 88 бет
2. Болғанбаев Ә. Қазақ тіліндегі синонимдер. Алматы, «Ғылым» – 1970. – 335 бет
3. Синонимдер сөздігі. А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты. Алматы, 2001. – 311 бет
4. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 бет

“BÖHTAN” ROMANINDA NAHÇIVAN
NAKHCHIVAN IN THE NOVEL “BÖHTAN”
НАХЧЫВАН В РОМАНЕ “БЕХТАН”

Ali HAŞİMOV*

Özet

Makalede; romantik yazar Hüseyn Cavidin hayatının sürgün yıllarını, devrini kaleme alan “Böhtan” romanından, romanda tarihi dönem ve yazar kimliği gibi konulardan söz ediliyor. Romanda Nahçıvanla ilgili olan bölümlere dikkat çekiliyor. Nahçıvan gerçeklerinin edebi alanda değerlendirilmesi konularına değiniliyor.

Anahtar Kelimeler: Azerbeycan, Nahçıvan, tarihi nesir, roman, “Böhtan” romanı,

Abstract

In the paper, romantic writer Hüseyn Cavid’s exile years of his life, the novel “Böhtan” which expressed his era, the historical period in the novel and the writer’s identity are mentioned. The parts about Nakhchivan in the novel are emphasized. The evaluation of the facts of Nakhchivan in the literary field are explained.

Key Words: Azerbaijan, Nakhchivan, historic prose, novel, the novel “Böhtan”.

Резюме

В статье посвящена роману народного писателя Гусейна Ибрагимова «Клевета», в нем отражены жизнь и творчество годы ссылки вдовца азербайджанского писателя, поэта, драматурга Гусейна Джавида. Автор обращает внимание на сцены, связанные с Нахчываном того времени.

*AMEA Nahçıvan Bölümünün doktora öğrencisi. Nahçıvan/AZERBAYCAN

E-mail: aliheshim@yahoo.com

Ключевые слова: Azərbaycan, tarixi roman, roman, Naxçıvan, «Kleveta».

Tarihimizin farklı dövəmləri bəzən tarixi roman janrına müracaat edən yazarların diqqətini çəkmiş, Azərbaycan ədəbiyyatında okunur tarixi romanlar yazılmışdır. Bu günə qədər yazılmış tarixi romanlar konusu, bəhs edilən tarixi dövəmlər açılarından farklı şəkildə çeşitlənir. Aynı zamanda tarixi romanlarımızda farklı dövəmlərlə ilgili olan olaylar, sorunlarla birlikdə ayrıca tarixi, ədəbi şəxsiyyətlərimizin də həyatı tarixi romanlarımızın konusuna çevrilmişdir. Bu sıraya aıt edilən romanlardan biri də Azərbaycan ədəbiyyatında romantizmin görünür şəxsi, XX yüzüylün ilk yıllarında Azərbaycan ədəbiyyatında kəndinehas önəmi, yaratıcı tefəkkürü, milli siması ilə seçilən şairimiz Hüseyn Cavidin həyatından, həyatının sürgün yıllarından söz açan “Böhtan” romanının da adını söyleyebiliriz.

İlk olaraq söyleyelim ki, “Böhtan” romanını yazan Hüseyn İbrahimovun yaratıcılığında tarixi roman janrına müraciət genel biçim almıştır. Akademik İsa Habibbeyli bu konuda yazıyor: “Hüseyn İbrahimovun... “Böhtan” romanında epik təsvirin sıklığı, farklı çaları, konunun derinliği ve görünürlüğü, millilik, tarixilik və çağdaşlık ön sıraya çekilmiştir”(3, s. 354).

Yazar “Asrın onda biri”, “Sabahın soracağında” gibi romanlarında janrın taleplerini karşılayan bedii eserler yazmıştır. Akademik İsa Habibbeyli ünlü rus yazar L.N.Tolstoyun fikrine dayanarak Hüseyn İbrahimovun sanatına aıt etdiği “... yaşadığı çevre yazar için tamlıkla çevresini evladı olduğu halkı anlamının en iyi yoludur”(2, s. 47),- sözleri genellikle Hüseyn İbrahimov sanatına verilen değerin sunumudur.

1956 yılında, yani Cavidin aklanmasından sonra kaleme alınan “Böhtan” romanı otuz yıl sonra tamamlanmıştır. Profösör Yavuz Ahundlu şunun iki nedenini söylemiştir (1, s. 362). Üçüncü nedeni ise aklansa da Hüseyn Cavid ismi etrafında yaratılmış korkunun hala ədəbi camiyada kalması idi. Hüseyn İbrahimov kaleminde Cavid şəxsiyyətini konu alan ədəbi nümunə yaratılmışdır. Azərbaycan bağımsızlığına kavuşuktan sonra isə dahi şair Hüseyn Cavidin eserləri və yaşadığı dövəmin tetqiqi ilə ilgili həyli işlər görülmüşdür. Doğal olaraq Cavid sanatına verilen ən büyük değər Azərbaycan halkının dahi oğlu Haydar Aliyevin ismi ilə bağlıdır. Haydar Aliyevin 1982 yılında büyük şairin naşinin doğduğu toprağa götürölmesi, bağımsızlık dövəmində şairin mezarı üzerinde makbere dikilmesi, 1996 yılının 29 ekim tarihinde açılış törenindeki konuşması Cavit sanatına dönüşün kaçınılmazlığını ortaya koydu.

Roman “Çəşmekli mahpus” adlı fasılla Hüseyn Cavidin həyatının son dövəmləri, sürgün yıllarındaki olaylarının sunuşu ilə başlıyor. On fasıldan oluşan romanda Cavid ömrünün farklı dövəmlərindən bəhs edən sujetdahili bölümlər də vardır.

Yazar Hüseyn İbrahimovun ədəbi başarısının kəndinehas göstəricisidir ki, dahi şairin həyatının çocukluk yıllarından sürgün yıllarına kadarki dövəmləri

kronolojik olarak hatırlanır, şairin mahpus arkadaşlarına anlatılıyor. Bu sujet bölümleri romana bir ağırlık katsa da kudretli şairin kerakterinin dolgunlaşması, hayatı ile ilgili bi çok makamlara açıklık getirilmesi, yazarın kendi mövqeyinin bilinmesi anlamında çok faydalıdır. Şunu da söylemek olur ki, yazar romanı yazmazdan önce Cavid sanatı ile, aynı zamanda bu dönemin kaynakları, tetkikleri, Cavidin şahsi bilgilerini okuyub öğrendiğini söylese de yazar düşünürlüğü, tahayyülünün daha çok faydalı olduğunu itiraf ediyor. Romanın bazı hisselerinde tarihi gerçeklere uyumlu olmayan parçaların olması da şu fikri söylemektedir. Eserde Cavidin eserlerinden parçaların bulundurulması, onun fikirlerinden yararlanma, fasılların konusuna ait olan Cavid şiirlerinden seçilerek öne çıkarılması romanın edebi yükünü çoğaltmaktadır.

Eserde yazarın çok hassaslıkla vurguladığı alanlardan biri de Cavidleri, Cevatları, Müşfikleri öz kiskacına alan katliam yıllarından, bu yıllarda ruslar tarafından halkımıza karşı yürütülen amansız politika, o dönemki Azerbaycan yöneticileri arasında başka uyruklu olanlar, özellikle ermenilerin kurnaz politikaları sonucunda düşünürlerimize karşı vahşice yapılmış katliamlardan söz ediliyor. Ve bizse tüm bu olayları Cavid tarihinden yola çıkarak izliyoruz. Yazar işte en çok bu olayları belirtirken tarihin gerçekliklerine sadık kalmıştır. Bizce yazarı buna iten en önemli sebep kendisinin vatandaşlık konumu olmuştur.

Romanda Cavidin hapisdeki günlerini hatırladığını okuyoruz. İşte bu anda Cavid kendisinin kaderinde rol alan Sumbatovlar arasında tek bir Azerbaycanlının bile olmadığını hatırlıyor. Ermenilerin binyıllar boyunca halkımızın başına getirmiş olduğu oyunların hatırlanması, bunun milli düşüncenin oluşumunda önemli tesir mekanizmine çevrilmesi dikkatçekici bir nokta olmakla yazarın önemli bir edebi başarısıdır. Yazar Cavidin dilinden hatırlıyor ki, halkımızın bağımsızlık mücadelesinde önemli şahsiyetlerden biri olan Babek Hürramiddine de ihanet eden onun en çok güvendiği, sofrasının bşında oturduğu Sehl Sumbat olmuştur. Sehl Sumbatla Cavid i sürgüne yollayan Sumbat arasında mukayese yürüten yazar halkımızın daima ebedi düşmana karşı olduğunu vurguluyor. Buysa okurda milli haysiyyet düşüncesini aşıyor.

Romanın sonunda poetik tarzda belirtilen nokta mahkumun yüzüne son nefesinde düşen “hakk” ışığı yazarın geleceğe inanma düşüncesi yaratmaqla Cavid gibilerin manevi zaferini senbolik olarak ilan ediyor. Hüseyin İbrahimov yaratıcılığında o kadar da görülmeyen sembolizmin kullanılması “Böhtan” romanında da kendisini göstermektedir. Cavidin gençlik yılları, hatırladığı sahnelerde sembolik olarak kabul edilen “şiir perisi” ile görüşmeleri, şiir perisinin Cavide yaratıcılık yolunu belirlemekde yardım etmesi ve bu gibi noktalar esere yeni nefes ve yüksek estetik değ er kazandırıyor. Şiir perisi Cavidin gözüne Araz çayı kıyısında görünüyor ki, bu da çok büyük anlam taşımaktadır. Yazar şiir perisinin ulvi sözünün kudreti ile bazı çizgiler yaratıyor. Aynı zamanda Cavid yaratıcılığında seçme bazı bölümleri kullanmakla kendi fikrine dayanak yaratan yazar şiir perisinin dilinden şiir sanatı, şiiriyyat, poetika, sözün estetik fonksiyonu gibi bazı konulara açıklık getiriyor.

Yazar Sibiryanın Tayşet vilayətinin Şevçenko köyündə sürgündə bulunan bu “Meşakkatli mahkum”un ömür kitabının acılı-şirinli hatıralarını anıyor. Birinci bölümde Cavidin çocukluk yılları, hayatının Nahçıvandaki dönemi, eğitimi, aile çevresi, Ünlü marifçi pedaqoq Mehmettağı Sıtkının “Mektebi-terbiyye” mektebi ile bağlı olan hatıraları, aynı zamanda Cavidin kimliği ile bağlı bilgiler vermek suretiyle tarihi ve edebi kriterleri korumakla Cavidin obrazını tüm gerçeklikleri ile yaratıyor. Diğer bölümde Cavidin Mehmettağı Sıtkının tavsiyesi üzerine Tebrizdeki “Talibiyye” medresesinde tahsil gördüyü döneme hayali seyahat yapılıyor. Cavid hayatının en az bilinen dönemi olan bu yıllar tamamen yazar düşüncesinin ürünü olarak yaratılmıştır.

Sonra Cavidin Tiflisede yaşadığı yıllardan, bu yıllarda Mirze Celil, M.Şahtaxtli gibi sanat adamlarıyla ilişkisinden, bu dönemin Cavidin fikri gelişiminde oynamış olduğu rolden söz açılıyor. Şahtaxtli obrazı da dolgun bir biçimde yaratılıyor. Onu da belirtmek gerekir ki, bu bölümde dönemle uygun olmayan alanlar var ki, bu da eserin genel ruhuna tesir ediyor. Aynı zamanda Cavidin hayatının Türkiye dönemi, İstanbuldaki eğitim yılları dram yazarının kendi dilinden anlatılıyor. Mahmut Ekrem, Namık Kemal, Abulheq Hamid, Tofiq Fikret gibi ustaz sanat adamları ile ilgili Cavidin hatıralarından bahs ediliyor. Cavid yarıtcılığında bu yıllar ve bu sanat adamlarının tesir imkanlarından söz açılıyor. Şunu da bildirelim ki, katliam yıllarında Cavide yöneltilen suçlamaların kökünde onun hayatının Türkiye yılları duruyordu. Hüseyin İbrahimovun Cavidin ailesi, çocuklarıyla ilgili, Müşkinaz Cavidin Cavidsiz günleri, Ertoğrulun buruk hikayesi, gerçekliye dayanan bilgiler vermesi eserin duygusal gücünü daha da artırıyor. Aynı zamanda Müşkinaz-Cavid sevgisi de özel hassasiyetle verilmiştir. Onların ailesinin temalinde Azerbaycan ailesinin manevi yüksekliğinden, ahlaki değerlerinden, Azerbaycan kadınının metanetinden, sadakatinden, aileye bağlılığından ve bu gibi çok yüksek manevi alemden söz açılıyor.

Cavidin sonraki “hayalinde” sanatkarın ömrünün Bakü döneminden söz ediliyor. Azerbaycan düşünürleri ilə ilişkilerinden, Abdulla Şaiqlə arkadaşlığından bahs ediliyor. Bu bölümde yazarın şahsi yaklaşımını, yazar düşüncesinin güçlü ifadesini göre biliyoruz. Ancak belli seviyyede kuralcılık olduğu, hadiselerin verilmesinde kronolojik kurulumun olduğunu da söylemek gerekir.

Sonraki hatıralar Cavidin eserlerinin yazılmasıyla ilgilidir. Şöyle ki, dram yazarının “Şeyh Senan”ı yazdığı dönem, Tiflise gitmesi, Şeyh Senanla Humarın mezarını ziyaret etmesi, yaratıcılık yolunun kendinden doğan sonuçlar vurğuluyor. İkinci bölümde ise yazar Cavidle Mircefer Bağirovu görüştürmüştür. Mircefer Bağirovun hakkındaki çelişkili fikirlerle beraber Cavid gibileri sürgüne gönderen rejimin bayraktarı olan adamla Cavidin görüşmesini yazar özel hassasiyetle ve çok büyük siyasi zekayla anlatmıştır. Mircefer Bağirovun zalımlığıyla Cavidin dayanıklılığını karşılaştıran yazar Cavidin manevi zaferinin sevincini yaşıyor. Mircefer Bağirovun Cavidten “Edebiyyat qazeti”nde açıklama yapması talebine karşın Cavidin ona cevabı onun şahsiyeti hakta son söz niteliği taşıyor. “Topal Timur”, “İblis”, “Peyqamber” gibi dram yazarına sonsuzluk şöhreti kazandıran

eserlerin yazılması süreci, Cavidin fikir arayışları, yaklaşımları uygun biçimde kendini gösteriyor. Sondaya Cavidin hastalanması, ömrünün son günleri, ailesiyle ilgili kaygılanması çok duyğulu bir dille verilmiştir.

Romanda yazarın çok özenle yarattığı karakterlerden biri de Memmettağı Sıtkıdır. Sıtkı pedaqoq, milli düşünce sahibi bir düşünür, vatansever, hassas kalpli insan, lirik şair gibi tarihteki gerçek kıymetini bedii eserde de alıyor. Cavidin Sibiry meşelerinde haps edildiği günün qazetesini bulması ve o günlerin hayalinde canlanması gibi detayların verilmesi yazarın en önemli bedii buluşudur. Bu tür yaklaşımda bulunan araştırmacı Metanet Saracılı şöyle yazıyor; “Kahramanları hayalen ayrı-ayrı dönemlerin pirizmalarından geçirmek Hüseyin İbrahimov yaratıcılığı için yeni bir şey diyor” (5, s. 103).

Hüseyin İbrahimovun tüm yaratıcılığında olduğu gibi “Böhtan” romanında da zengin dil elementleri, tarz kalitesi, canlı halk dilinden faydalanmak, aynı zamanda halk kültür birikimi ve halk edebiyatını yaratıcı bir şekilde kullanması romana yüksek değer katmıştır.

Tüm bunlarla birlikte şunu da söylemek gerekir ki, eseri okudukta bir çok uygunsuzluklara da rastlaya biliyoruz. Tiflisdeyken Cavidin Molla Nasreddin yazarlarıyla, aynı zamanda Mirze Celille görüşmelerini detaylı vermek çokta uygun diydirdir. Cavidin eşi Müşkünaz Cavidin ailesile ilgili alanlar çokda anlaşıklı diydil. Yahut Cavidle Ə.Qamküsar arasındaki ilişkilerde gerçek hayatdakilerle romandakılar arasında fark çoktur ve gerçeği yansıtmıyor.”Basiret” qazetesinde Cavidin ölüm haberi, sonra “Azerbaycan” qazetesinde Cavidin açıklama amaçlı yazısı gerçeği yansıtsa da Cavidin genc ediblerle ilişkileri tamamen hayal ürünüdür. Qamküsarin Cavide Mirze Celil hakkında söyledikleri Mirze Celili küçük düşünce adamı yapıyor(4, s. 445). Başka bir yerde “Şeyh Senan” eserinin haberini getiren Qamküsara söylediği “Dut ağacından nehre de olur, cehre de” sözleri okur için anlaşılmazdır. Roman kusur listesine yazılan bu gibi delillerden görüldüğü gibi yazar dönem hakkında bilgili olsa da şahsların karakterik yapılarıyla ilgili çizgileri iyi yaratamıyor, özellikle Cavidin manevi dünyasını, hayata bakışını, poetik tutumunu tek kelimeyle Cavit psikolojisini yeterince duyamıyor ve anlatamıyor. Yazar canlandırma sırasında yaratmış olduğu bir çok sahne yeterince yaratıcı diydil. Numune olarak diyelim ki, küçük bir çocuk olan Rza Tehmasibin dilinden söylenen “Büyüyüp artist olıym, seninle arkadaş olacağım” (4, s. 371) sözleri gerçek manada basit bir anlam taşıyor.

Şunu da söyleyelim ki, Nahçıvana ait sahneler büyük özenle ve derin izlenimler esasında yazılmıştır. Nahçıvana ait yer adları, yurdumuzun tarihi, binyıllık adet ve gelenekleri, manevi birikimleri, doğal konumu, bölge insanların ahlaki görüşleri, kişisel psikolojisi ve bu gibi konular büyük ustalıkla yazılmıştır. Nahçıvan tarihinin sembollerinden biri olmuş “Mömine hatun” abidesi, Araz çayı, şehrin doğusunda bulunan Adılağa gölü ve bu gibi yerlerde yazarın yoğun vatandaşlık hissiyle, büyük hevesle kalemini çalıştırdığını görüyoruz. Nahçıvana ait yer adları, bu bölgeni anımsatan, Nahçıvanın kendinehas konumunu ortaya

koyan deliller yeteri kadardır ve XX yüzyılın başlarındaki Nahçıvan gerçekliklerini olduğu gibi yansıtır.

Romanda Cavid yaratıcılığından seçme şiirler başlık olarak verilmiştir. Bu şiirler anlatılan olaylara canlılık kazandırıyor.

Verdim o gün ki, zülfî-perişane gönlümü

Atdı nigar o zülûfde zindane gönlümü

Cavidin İstanbuldayken söylediği “tuzlu, tozlu, sözlü Nahçıvan...” (4, s. 409) konusundan Hüseyin İbrahimov hassaslıkla ve gerçekliklere sadık kalma suretiyle yazmıştır. Cavidin hatıraları aracılığıyla XX yüzyılın başlarında Nahçıvandaki eğitimci kitleden, düşünürlerinden, Nahçıvanın ilk tiyatro taraftarlarının çalışmalarından, bu dönemdeki okullardan, burada yetişmiş milli düşünürlerin çalışmalarından ve bu gibi konulardan geniş söz açmıştır. Aynı zamanda bu dönemdeki Nahçıvanın sosyal-kültürel durumu, halkın genel dünyayabakış yeteneği, psikolojisi dolgun izlenimlerle verilmiştir. Ayrıca “Mekebi-terbiyye”nin kitleler arasında oynamış olduğu rolden yerinde söz açılıyor. Cavidin dilinden verilen “rus devriminden hatta huşyar Nahçıvanlılar bile haberdar olmuşlar” sözleriyle birlikte hemen “Huşyar” dostların “Derviş Mesteli şah” tiyatrosunu hazırlaması ve bu gibi çalışmaları tamamen farklı bir yaklaşımın ürünüdür.

Cavidin vatan mevzuu şiirlerinden bazı bölümlerin verilmesi, Nahçıvanın Kızlar çeşmesinden, çok sesli, kalabalık pazarından, bu yurdun toplumsal medeniyetinden, adet ve geleneklerinden, kendinehas yaşam tarzından hayranlıkla söz ediliyor. Yazar zamanı gelmişken Nahçıvanın tarihi geçmişinden, ilk insanların yurt yerlerinden biri gibi Nahçıvanın öneminden söz açıyor. Yazar konumunun görünümü gibi, aynıyla Nahçıvan bilimsel fikrinin son ürünlerinin edebi görüntüsü gibi aşağıdaki düşünceler bilimsel ve bedii fikrin zirvesi sayılıyor. “Kulağımı hangi kayaya dayasan at kükremesi, yigit naresi duyarsın... Bu yurtda yaşı bilinmeyen nice-nice kocaman tarihin hatırası var: Eshabi-kehf ziyaretgahı, Elince kalesi, Gelin kayası, Mömine Hatun türbesi... Üç bin yaşlı koca çınar...”.

H.İbrahimov bu eserde bir daha göstermiştir ki, Hüseyin Cavit Azerbaycan şiiriyatına Şeyh Senan sevgisi, Seyavuş cesareti, Hayyam dahiliyi, Peygamber öngörüşlülüğü getirmiştir”(5, s. 105).

KAYNAKÇA

1. Ahundlu Y. Azerbaycan tarihi romanı: dönemler, sorunlar. Bakı: Adiloglu, 2007, 550 s.
2. Habibbeyli İ. Edebi-tarihi yaddaş ve çağdaşlık.Bakı: Nurlan, 2007, 696 s.
3. Habibbeyli İ. Halk yazarı Hüseyin İbrahimov-80. Bakı: Yurd, 1999, 126 s.
4. İbrahimov H. Seçilmiş eserler III ciltte, II cilt. Bakı: Naksuana, 2007,536 s.
5. Saraçılı M. Halk yazarı Hüseyin İbrahimovun yaratıcılığı.Bakı: Yazar, 1999, 132 s.

KİTAP TANITIMI- BOOK REVIEW-ПРЕЗЕНТАЦИЯ КНИГИ:

HAYRETTİN İVGİN’İN ESERİ: “DERİN MİTOLOJİ”

HAYRETTİN İVGİN’S WORK: “DEEP MYTHOLOGY”

**ПРОИЗВЕДЕНИЕ ХАЙРЕТТИНА ИВГИНА: ДЕРИН
МИТОЛОЖИ (ГЛУБОКАЯ МИФОЛОГИЯ)**

Aysel Çoban İMER*

Özet

Araştırmacı-Yazar ve Halk Bilimci Hayrettin İvgin’in, kaleme aldığı ve 2013 yılının son aylarında Ankara’da yayımlanan “Derin Mitoloji” adlı kitab piyasaya çıktı. “İnançlarda-Söylencelerde-Folklorda-Geleneklerde” alt başlığı taşıyan kitapta; dünyanın yaratılış öyküsü kozmogoni ile dünyanın sonu eskatoloji arasında yer alan unsurların bazılarını içermektedir. 16 mitolojik konunun yer aldığı kitap, bu tanıtım yazısı ile ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hayrettin İvgin, mitoloji, inançlar, söylenceler, halk kültürü, gelenekler.

Abstract

“Deep Mythology”, the writer and folklorist Hayrettin İvgin’s latest work, is published. The book, which has a subheading In Beliefs-Myths-Folklore-Traditions, includes some of the elements which is between cosmogony -the story of the creation of the world- and eschatology -the end of the world. The book including 16 mythological subjects is introduced with this review.

Key Words: Hayrettin İvgin, mythology, beliefs, myths, folk culture, traditions.

Kasım 2013’te basılan Derin Mitoloji adlı kitap; Kültür Ajans tarafından hazırlanmış, kapak tasarımı ise Erhan İVGİN tarafından yapılmış, 13x18 ebadında 264 sayfadır.

* Şair-Yazar.Ankara/TÜRKİYE

Kitabın içeriğinden bahsetmeden önce Değerli Hocam Hayrettin İVGİN'den ilgili kısa bilgiler vermek isterim.

Araştırmacı-yazar Hayrettin İVGİN Samsun İli, Vezirköprü ilçesinde doğmuştur. Çeşitli lise ve yüksekokullarda öğretmenlik, yöneticilik ve müdürlük yaptı. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığında çeşitli kademelerde üst düzey yöneticilik yaptı. Eğitim, şiir, edebiyat, halk bilimi (folklor), halk edebiyatı, deneme, eleştiri, tanıtma, genel kültür, mitoloji, siyaset bilimi gibi konularda yayımlanmış 57 kitabı, bir bölümü bilimsel 2000'i aşkın yazısı bulunmaktadır.

Yurt içi ve yurt dışında yapılan ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılarda bildiriler sunmuştur. Çok önemli uluslararası ödülün sahibi olmuştur. 2009 yılında Puşkin altın madalya ve Edebiyat ödülü verilmiştir. Bazı yazıları ve kitapları; diğer dillere (Çince, Romence, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Almanca vb.) ve Türk lehçelerine çevrilerek yayımlanmıştır. Yazarımızın burada belirtmediğim daha birçok yönü, programları ve birçok unvanları vardır. Halen sahibi olduğu Kültür ajansta bilimsel ve edebi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Kitabın içeriği oldukça doyurucu ve bu kitap çok çeşitli kaynaklardan yararlanarak yazılmış. Kitapta mit ve mitoloji ile ilgi bilgi verilirken konusu geçen mitoloji ise Türk mitolojisidir. Hayrettin İVGİN Türk mitolojisinin derinliğini ortaya çıkarmış. Bu denli derinlik olunca da insanın hayal dünyasını zorluyor. Hayal dünyanız zorlanırken de yazarın dediği gibi mit ve mitoloji nedir? Türk mitoloji nasıldır? Türk mitolojisi ne durumdadır? diye sormak geliyor insanın içinden.

Mit nedir (Mitos) : Mit (söylence) sözlüksel anlamı dinle yada kahramanlıklarla ilgili olan toplumun gelenek ve göreneklerine göre ağızdan ağıza ulaştırılan ve zaman içinde değişiklik gösteren söylenceler anlamındadır. Mit kelimesi Yunanca mythos kelimesinden gelmektedir. Mitler genel olarak çok tanrılı dönemleri, olağan üstü kahramanlıkları ve olayları konu alır. İmgelem ürünü olan mitler estetiksel şekilde anlatan öykülerdir.

Mitoloji nedir: Mitoloji (söylencebilim, söylenbilim) kavramının da sözlük anlamı, mitlerin yer, zaman ya da konu bakımından toplandığı gruplardan her biri. İkinci anlamı ise mitleri inceleyen bilim dalıdır. Mitoloji kelimesi Yunanca 'Mythos' (mit) ve 'Logos' (konuşma, anlatma) kelimelerinin birleşmesi 'Mythologia' kelimesinden gelmektedir. Mitolojiler genel olarak dinsel, ruhani ve evrenin ya da halkların oluşumu (yaratılış ve kuruluş mitleri) gibi genel temalar içerir.

Araştırmacı, Yazar Hayrattin İVGİN'e göre mitoloji; bir ulusun toplumsal hafızasıdır. "Eğer mitolojiniz yoksa toplumsal hafızanız hatta ulusal bilinciniz yok demektir." diyor. Mitolojiyi medeniyetin hafıza müzesi olarak görüyor. En önemlisi mitolojinin milli olma modasının geçtiğini ve artık belli kavme ait masalları, efsaneleri, anlatıları, algıları, inanışları inceleyen bilim olmaktan çıktığını belirtiyor. Yeni mitoloji anlayışı ise bir kavme, bir millete ait efsane masal, mitik anlatımlar yerine dünyadaki tüm efsane, masal, inanışları ele alarak inceleyen, araştıran, derleyen ve çözümleyen bir bilim dalı haline geldiğini vurguluyor. Mitolojinin

metodları da değiştiği gibi “karşılaştırmalı mitoloji” ders olarak üniversitelerde okutulmaya başlanmış. Türk mitolojisi ise dünya mitolojisinin doğrudan içinde yer aldığını ifade ediyor. Din ve mitolojinin farklı iki unsur olduğunu bu yüzden coğrafik ve zihniyet bağlamında ikiye bölünmüş ve bu bölünme batı ve doğu medeniyetlerini oluşturduğunu dile getiriyor. Batının dünyayı algılayış biçimi mitolojik ağırlıklıdır, ancak bizde ilahidir ve kutsallara dayanır diyerek bizi aydınlatmış oluyor.

Görüldüğü üzere yazar Hayrettin İVGİN giriş olarak bile derinden girmiş konuya ve kitaptaki konuları oldukça kalabalık tutmuştur. Kitaptaki mitoloji içeriğinin ise Türk mitolojisi olduğunu söylemişim. Ama bunun yanında da Batı mitoloji ve diğer mitolojilere de yer vermiştir. Bunlara yer verirken de aralarındaki bağlantıları, ortak noktalarını ya da benzerlikleri de gözler önüne sermiştir. Konuyu 16 başlıkta toplamış, tüm kaynaklarıyla birlikte mitolojik öğelerin örneklerini de vermiştir. Ben bu incelemeyi yine başlıklar altında aktarmaya çalışacağım.

Türk Mitolojisinde Deniz:

Türk yaratılış efsanesi irdelendiğinde, Türklere ait evrenin varoluş kuramını görürüz. Bu kuram Türk halkları arasında değişik varyantlar halinde görülür. Metinler incelendiğinde bu anlatımlar kitaplardan önce varmış. İncil’den de Kurandan da önce dünyanın ve evrenin nasıl oluştuğunu Türkler düşünmüş. Demek ki evrenin nasıl var olduğu üstünde fikir yürütmüşler geniş ve renkli dünyalarının bir ürünü olarak yaratılışla ilgili anlatıları birbirlerine aktarmışlar.

Bu efsane Dr. Wilhelm Radolf tarafından 1859 yılında Altay Türkleri arasında derlemiştir. Hayrettin İVGİN yaratılış efsanesinin kısa özetini 8. sayfada yazmış. Efsanenin birkaç varyantlarını da belirttikten sonra birkaç sonuç çıkarmıştır.

1. Eski Türklere göre evreni yaratan tek bir güç vardır. Evren, deniz (Su) ve topraktan meydana gelmiştir. 2. Eski Türklerin inanışları arasında kadının önemli bir yeri vardır. Tanrı “Karahana”ya yaratmayı ilham eden “Ak ana” adlı bir ruhtur. 3. Şeytan güçlüdür ama onu da tanrı yaratmıştır. Onun gücü tanrının gücünün yanında zayıftır. 4. İnsanlar tek bir soydan değil, dokuz ayrı soydan gelmiştir.

Su yani deniz ilk insanlardan beri evrenin özü sayılır ve bunun kutsallığına inanmışlar. Bu durum antikçağ yunan felsefesinden İslam dinine kadar bütün inançlarda su kutsalmış. Öyle ki suyun kutsallık niteliği mitolojiden başlayıp inançlara kadar uzanmış. Pek çok dini ve büyüsel işlemler hemen bütün toplumlar da suyla yapılmış. Örnek olarak Hristiyanlarda vaftiz ve Müslümanlarda ki ölü yıkama gibi. Hayrettin İVGİN suyun kutsallığına örnek olarak diğer toplumların inançlarındaki ırmak ya da denizlerle ilgili isimleri vermiş. Bu konuyla ilgili araştırma kaynaklarını da 17. ve 18. sayfalarda bulabilirsiniz.

Anadolu Halk Kültüründe Lokman Hekim İnanışı:

Varlığı ve yokluğu kesin olmayan lokman hekim adlı kişi Kuranda adının ve bu adla nazil olan bir sürenin bulunmasıyla İslam alemin de önem kazanmış. Kura-

nı Kerimde lokman süresi vardır. 12. Ayettedir. “Andolsun biz Lokman’a “Allah’a şükret” diyerek hikmet verdik. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük edende bilsin ki, Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde layıktır.” ayetini örnek veren yazarımız Anadolu da ki lokman hekim inanişını anlatmaya devam ediyor.

Eski araplar arasında da ünlü olan lokmanın bir peygamber veya nebi olduğu hakkında tefsirlerde rivayet varmış. Ancak çoğunluğa göre lokman hekim bir Salih kulmuş. Lokman hekim hakkında Hristiyan ve Museviler arasında da yaygın inanışlar varmış. Rivayetlere göre Eyyüb peygamber ile akraba, Davut peygamber ile de yaşıtımış. Ahmet Talat Onayın “Eski Türk edebiyatında manzumlar” adlı kitabında lokman hekimle ilgili yazısı varmış. Lokman Hekim için Anadolu ve Türk halkının duygu ve düşünceleri biraz farklıymış. Lokman hekim hastalığı gidermenin ilk öncüsü, hekimlerin atası, hastaların elinden tutan yardıma koşan biri olarak görülmüş. Bitkilerin dilinden anladığı, acıyı ve sızıyı dindirdiği için Türkler için ulu bir kişi olmuş. Lokman hekim Türklerle bütünleşmiş ve türkülerde, şiirlerde yerini almıştır. Hayrettin İVGİN yine, Yunus Emre’den, Baki’den, Fuzuli’den Bayburtlu Celali’den Karacaoğlan’dan, Pir Sultan Abdal gibi birçok büyüklerimizden birer örnekler vermiş.

Türkler arasında çeşitli söylenceler vardır. Bunlardan biride şöyledir. Yedi kartal yılı yaşamış lokman Hekim (yani 560 yıl) beslediği yedi kartalın sonuncusu ölünce kendisi de ölmüş. Hatta bu inanışların arasında ölüme bile çare bulduğu söylenirmiş. Lokman hekimin güney illerimizde Antalya, Ceyhan Tarsus’ta doktorluk yaptığını Kıbrıs’tan da bu illere Lokman Hekime hasta getirildiğini mezarının Tarsus’ta Ulu caminin bitişiğinde olduğunu yazan kaynaklar da varmış. Kitaplar Lokman Hekimin Halil İbrahim peygamberin kuşağından olduğundan söz etmekteymiş.

Yazar Hayrettin İVGİN yine tüm bu bilgilerin kaynaklarını sayfa 29 ve 30 sayfalarda belirtmiştir.

Anadolu İnanışında Ateş İyesi:

Yazar Hayrettin İVGİN bizlere soruyor. İlkel insan ateşle nasıl tanıştı? Ateşi kendi yararına nasıl kullandı? Ateş insanın emrine, hizmetine ne zaman girdi? Kendisinin de dediği gibi bunların cevabı çok zordur hatta imkansızdır. Ateşin insanlar için dostluğu yada düşmanlığı varsayımlarda kaldığını belirtiyor.

Yazar Hayrettin İVGİN’e göre ateşle insanın birlikteliğini ancak mitolojiden öğrenebileceğimizden geçiyor. İlkel insan ateşi hem sevmiş hem nefret etmiştir. Ateşi sevmiş çünkü faydalarını görmüş, ondan sayısız fayda elde etmiştir. Ama bir yandan ateş canını yakar ve canı yanan insanda ondan korkar. Bu yüzden ateşi kutsal kabul edende çıkmıştır ona tapanda. İnsanoğlu ateşten faydalandığı gibi gelişmenin bir aracı olarak da kullanmıştır. Buna rağmen yinede ateşten korkmuş sonrada tehlikelerine karşı tedbirlerini de almıştır.

Yazar ateşin önemli bir unsur olduğunu ve ilk uygarlıklarla birlikte çıktığını vurguluyor. Eski Anadolu da ve Mezopotamya da ateş, tanrı olarak görülmüş. Ör-

nek olarak Nemrut dağı mitoloji de tanrılar mabedidir. M.Ö.1800-1200 yılları arasında Kızılırmak havasında yaşamış Hititlerin 63 tanrısı bulunmaktadır. İkiisi ateş tanrısıdır. Yine Anadolu da yaşamış Urartuların ve bir ayağı Anadolu da olmuş Yunanlıların ateş tanrısı vardır. Yazarımız örnekleri çoğaltarak devam etmiştir. Güney Hindistanda, Eski İranda, Havaide ateş tanrıları vardır.

İlk ateşin nasıl elde edildiğine dair Orta Asya Türklerinde bir efsane olduğunu söylüyor yazarımız. İlk insanlar önceleri ot veya meyve ile beslenmektedir. Tanrıları Ülgen onlara et yemelerini emreder. Gökten biri ak biri kara çakmak getirir. Kuru otları avucunda ezer.taşların arasına bu kuru otları koyarak taşları birbirine çakar. Otlar ateş alır. Tanrı Ülgen insanoğluna armağan etmiş olur ve ateşin nasıl kullanacağını da öğretir. Bu yüzden Türklerde ateş kutsaldır.

Bazı ilkel ve ortaçağ toplumlarında cezalandırma usullerinden birisi de ateşte yakmaktır. Bu kötülüğün ateş yoluyla ortadan kaldıracağı düşüncesinden geçer. Hatta Hristiyanlık ve Musevilikte suçluların ateşte yakılması bir gerçektir. İslam inancında da kötüler ve günahları olanlar ateşte yanacaklardır. Buradan şunu anlıyoruz bazı inanışlarda ateş kötülükleri ortadan kaldıran yok eden ve kovan bir unsurdur. Fakat Peygamberimiz Hz. Muhammet yakarak cezalandırmayı ortadan kaldırmış olmasına rağmen İslam dünyasında yakarak ceza verildiği sıkça görülmüştür. Yazar yine bunlara ait örnekleri sunmuştur. Ayrıca bu konuda anlatılanların bulunacağı kaynaklar 35. ve 36. sayfadadır.

Nuh Tufanında Gemiye Binmeyen Ucubilik’lerle İlgili Mitolojik Anlatılar:

Ucubilik motifine hem Türklerde hem Azerbeycan mitolojisinde görülür. Büyük işler yapan bir takım kahramanlar hakkında merak ve korku uyandırmak veya güçlü göstermek amacıyla bedenleri olağanüstü büyütülenler olmuştur. Bunlara da dev denildiğini biliyoruz” diyor yazarımız. Yazar efsanelerde, masallarda ve çeşitli din ve toplumların mitolojik devlerini anlattıktan sonra asıl konu olan Ucubilik motifini çeşitli ülkelerdeki söyleniş tarzına deyiniyor. Ucubilik anlatması değişik şekildedir. Asıl adı Uc İbn Unuttur. efsanevi ve uydurma bir kişiliktir. Ad kavminin hükümdarının adamlarındanmış, ucubilik çok iri yarı ve çok uzun boyluymuş. O kadar büyümüş ki başı bulutlardan çıkarmış” bu şekilde uzayıp gidiyor ucubiliğin tanıtımı.

İlerleyen sayfalarda Nuh peygamberle olan mitoloji anlatılıyor. Ucubilikle ilgili mitolojik anlatımlarıyla Nahçıvan ve yine Anadolu anlatısını sivasta kutlu özenin derlediği Sivas efsaneleri adlı kitaptaki anlatının arasındaki benzerlikleri gözler önüne seriyor. Yine prof Meherrem Caferli kitabında yine Hz. Nuhla ilgili efsanesini anlatıyor. Önceki iki mitolojiyle aralarındaki benzerliği anlatıyor. Sonuç olarak Hayrettin İVGİN Nuh tufanı ile ilgili çeşitli rivayetler olduğunu ve bunlardan birinin de ucubilik anlatısı olduğunu vurguluyor. Bu arada yazarımız tüm bunları anlatırken metnin içinde geçen bilgileri detaylı bir şekilde dip not olarak yazmıştır. Bunlar şöyledir. Zerdüş, Ehrimen, Deccal, Ad kavmi, şeddad, Hz.Nuh, Tufan, Hz. Musa, Hüdhüd, Hz. Süleyman, İsrailiyat, olarak sıralamıştır. Son olarak ise bu konunun kaynakları sayfa 54 ve 55’dir. Sayfa 56 ve 59. sayfalarda ise ucubiliğin

bulunduğu minyatürlerle ilgili resimler verilmiştir. Minyatürlerden ikisi Topkapı sarayında ve diğer ikisi de İstanbul Türk İslam Eserleri müzesinde mevcuttur.

Kuranda Geçen Harut ve Marut Anlatısının Anadolu Halk Hikayeleri ve Edebiyatındaki Yeri:

Harut ve Marut Babillilere sihir ve büyücülük öğreterek yaptıkları kötülükleri sebebiyle sürekli azaba çarptırılan meleklerdir. Kuranda Bakara suresinin 102. ayeti onlar hakkında bahseder. Bu ayette Hz. Süleymana Yahudiler tarafından atılan iftiralar ile Harut ve Marutun Allahın izni olmadan büyü öğretişleri hakkında iki ana konuya ait bilgi verilir. Yazarımız bu bilgiyi verdikten sonra Bakara suresinin 102. ayetinin mealini açıklamıştır.

Bu ayette anlatılanlar kısaca şudur. Harut ve Marutun insanlara hayır için öğrettikleri şeylerin kötü ve çirkin işler için kullanıldığıdır. Kullanılanların büyük cezayı hak ettikleri anlatılmaktadır. Bu iki melek aslında Allah tarafından insanları imtihan için gönderilmiştir. Fakat Harut ve Marut konusunda sahih hadis bulunmamaktadır. Olanlar ise hadis ilmiyle uğraşanlarca (İbn-i Cerir et-Taberi, Muhammed bin Ahmedel-Kurubi, Fahreddin er-Razi gibi) uydurma olduğu söylenir. Ayrıca kıraat alimlerin arasından bazıları okunma yanlışlığı yapınca da Harut ve Marut iki melek olmaktan çıkıyor iki insan haline geliyor. Bazı alimler ise daha farklı yorumlar getirmiştir. Dolayısıyla hala tartışma konusu olduğu görülüyor.

Rivayetlere göre anlatılanlara göre klasik Türk edebiyatına hatta halk edebiyatına bile yansıyan Harut ve Marut hikayelerinin kaynağı nedir? diye soruyor yazar. Cevabı ise şöyledir. “Özellikle tefsir kitapları, Harut ve Marut’un kişiliklerine dair pek çok rivayet vardır. Bu rivayetler ne Kuranı Kerimin ayetine ne de sahih olmayan ayetlere uymaktadır”. Yazarımız halk arasındaki Harut ve Marutun hikayelere konu olmalarını özet bir halde anlatmış. Daha sonra başka bir örnek daha veriyor. Harut ve Marut adlı meleklerin hikayesi farklı anlatımlarla İslam öncesi dinlerde de (Masal Yahudilerde ve Zerdüş dininde vb.) görülür. Yine yazarımız araştırmacılara göre farklı dinlerdeki ortak noktalarını ve dillerdeki yazılışları açıkladıktan sonra üzerinde durmamız gerekenin bu iki meleğin edebiyattaki yeri olduğudur diyor.

Kurani kerimde yer alan bu anlatılar halk edebiyatımızın mazmunu olarak (Divan edebiyatında kimi kavramları dolaylı anlatmak için kullanılan kalıplaşmış nükteli ve sanatlı söz: keman, ebru (kaş), ok (kirpik) gibi.) halk arasında yaşatılmaktadır. Halk sanatçıları çeşitli telmihlerle (**Telmih**, bir edebi sanat türüdür. Hatırlatma sanatı olarak da geçer. Halk edebiyatında sıklıkla kullanılmakla birlikte daha çok divan edebiyatı şair ve yazarları tarafından tercih edilmiştir. Günümüzde de kullanılmaktadır.) bu kıssayı şiirlerinde ortaya koymuşlardır. Hayrettin İVGİN Klasik Türk edebiyatında bu mazmunların ve telmihlerin nasıl kullanıldığına ilişkin örnekler veriyor. Örnek mazmun Nedim’den gösteriyor.

Yazarımız şairlerin isimlerini ve şiirlerin örneklemelerini vermiştir. Konunun sonunda verdiği kaynakları sayfa 72’de bulabilirsiniz. Yine 73.-76.sayfalarda Harut ve Maruta ait minyatür resimleri koymuştur. Minyatürler Topkapı sarayındadır.

İnanışlarda Kutsallıkla 7 Sayısının Sembolik Anlamları:

Bu bölüm oldukça detaylı, konusu uzun ve onlarca örneklerle doludur. 7 sayısı ile ilgili dinlere, ırklara, dillere, toplumlara, kültürlerle ait o kadar çok şey var ki ne desem bilemedim. Burada benim en çok dikkatimi çeken yerlerden aktarma yapacağım. Sayıların kutsallığı yalnızca Anadolu’da değil bütün dünya mitolojisinde görülür. Bir çok inanış ve kutsallık dışarıdan gelmiştir. Binlerce yıllık mitolojik karakterli sihirli anlayışın birikimidir” diyor Hayrettin İVGİN. Buradan sonra ilgi-mi çekenleri aktarıyorum.

Mısır, Sümer, Akad, Pers, Hind, Hitit daha sonraları ise Yunan, Roma, Arap uluslarında 7 nin ayrı bir önemi ve kutsallığı vardır. Sümerlerde 7 gezen, haftanın 7 günü, 7 büyük tanrı vb. vardır. Yine bu 7 inanışı Babilde de vardır. Eski Hind mitolojisinde dünyanın ve insanın yaratılışıyla ilgili 7 sayısından bahseder. Keltler göğü ve yeri 7 kattan ibaret biliyorlardı. 7 sayısının semavi kitaplarda özel bir yeri bulunur.

Eski zamanlardan bu yana musikide 7 ses tonu bilinmektedir. Bazıları bu 7 sesi 7 gezegene de bağlamaktadır. Genellikle 7 sayısı sihirli, uğurlu ve kutsal sayılır. Bu bütün dünya halklarında da mutluluk sembolüdür. Türk ve dünya destanlarında da 7 sayısı çok bulunur. Dedekorkut masalarında Köroğlu destanında, şahismail destanında ve aşk konulu destanlarda geçer. Günümüzde bile Anadolu halkının 7 sayısı ile ilgili sayısız inançları bulunmaktadır. Halkın türkülerine inanışlarına uygulamalarına kısaca hayatına girmiştir.

Yine insanoğlu bu 7 sayısının kutsallığı ve ifade ettiği büyük sembolünden dolayı dünyanın 7 harikasını tespit etmişlerdir. Müslümanlar bugün bile hac görevini yerine getirirlerken Kabenin etrafında 7 defa dönerler Yine eski Anadolu-grek mitolojisinde Styks denilen bir ırmak vardır. Bu ırmak ahretin çevresinde 7 defa dolaşarak akarmış. Nuh Tufanında yapılan gemi 7 bölümden oluşur. Arapların tarihte 7 ünlü şairi vardır. Yine İlkçağ Anadolu inançları arasında 7 uyurların önemli bir yeri vardır. (Ashab-ı Kehf)

Allah yerin 7 kat altında 7 tabaka cehennemi yaratmıştır. Babiller sami ırkındandır ve 7 rakamına gizemli, büyüleyici, mistik anlamlar yüklemişlerdir. Yahudi dininde meleklerin sayısı 7 dir.

Kuran 7 harf üzerine indirilmiştir. Kuran 7 kıraat biçimiyle okunmaktadır. Kuranda 7 kez selam kelimesi geçer. Yine Fatıha süresi 7 ayetten meydana gelmektedir. (Besmele hariç) İslam dinin 7 yiğidi vardır . Alinin 7 ismi vardır. Allah’ın emirlerine en çok dikkat gösteren 7 peygamber vardır. Allah’ın 7 büyük meleği vardır. Allahın vekil tayin eden 7 ismi vardır.

Yazara göre 7 sayısının daha yüzlerce sembolik anlamları vardır. Bunların hepsini kitapta verebilmek oldukça zor ve gereksiz olduğunu söylüyor. Arıca bu konuyla ilgili tüm kaynaklar 93. ve 94. sayfadadır. Yine konuyla ilgili çeşitli resimler ve şekillerin olduğu örnekleri sayfa 95. ve 103. arasındaki sayfalarda bulabilirsiniz.

Türk Dünyası Kültüründe Bazı Mitolojik Hayvanlar:

“Türk milletin başlangıcının bozkır kültürüne dayandığını kabul edersek mitolojik anlatılarda hayvanların yer alması gayet doğaldır” diyor yazarımız. Hayrettin İVGİN 24 Türk boyuna ait ongun (Ongun: Eski Türklerde Tengricilik inancında, içinde bir ruh'u barındıran bir cisime verilen isimdir.) kuşların tek tek isimlerini veriyor. Bunların hepsi bozkırda yaşayan yırtıcı-alıcı kuşlardır. Bir örnek: Kayı boyunun kuşu Şunkar'dır (doğan cinsi kuş)

Eski Türklerde, yırtıcı ve yabancı hayvanların yanı sıra diğer hayvanların da olduğunu söylüyor yazarımız. Kurt, yılan, dağ keçizi, aslan, kaplan gibi. Yazarımız masal hayvanlarının çeşitli milletlerin mitolojilerinde de kaşımıza çıktığını belirtiyor. Yani bu kültür unsurlarının milletler arasında birbirlerinden türediğini ve kültürler arası geçişte bulunuyor demektir. Ancak milletler, tarih içinde ayrı coğrafyalarda yürürken, Türkler yapıları gereği değişik kültür daireleri içine girmiş ve doğal olarak başka milletlerin kültür unsurlarını da benimsemiştir diye de ekliyor Hayrettin İVGİN.

Phoenix (bir kuştur.) Mısır mitolojisinde görülür. Simurg İran mitolojisinde vardır. Arap-İslam yansıması Anka veya Zümrüdüankadır. Garuda da Hint mitolojisinde yer alır. Karakuş (kartal olması ihtimaldir) ve hüma kuşu Türk kültürüne ve mitolojisine aittir. Yine Başkurt mitolojisinin kutsal kuşlarından biri Akkuş adlı kuğu kuşudur. Kırgızların Ertöştük Destanında bir Alp Kara Kuş masalı vardır. Yazar bu masaldan da bahsederek bunun varyantı olan Şamanist Altayların Kögütey destanlarındaki Ulu Kara Kuş veya Kaan Kerede'yi de ekliyor. Aslında Hint mitolojisinde olan Garuda (yani kara kuş) Altay Türklerinin ve diğer Türklerin masalarına girerek Türkleşmiştir.

Türk kültürünün mitolojik kuşlarından biri de ogalmita olarak bilinen Döl bereketi kuşudur. İnaniş'e göre bu kuş bir ruhtur ve kuş biçimine girmiştir. Orta Doğu-İslam kültüründe adı bir masal kuşu daha vardır. Adı Kaknus'tur. Bu kuş gayet büyük bir kuştur. Fars kaynaklı olup Türk divan edebiyatını da etkilemiştir. Türk divan edebiyatında çok kullanılan mitolojik kuşlardan birisi de Anka kuşudur. Zümrüdüanka ya da Sireng'de denir. Efsaneye göre Anka dişi bir kuştur. Heredotos anka'nın ülkesi olarak Arabistan'ı gösterir. Türk divan ve halk edebiyatında şiirlerde çok kullanılmıştır. Divan şiirinde anka'ya örnek, Fuzili'den veriyor. Halk şiirinde anka'ya örnek, Yunus Emre'den veriyor. Yine Türk kültüründe kutsal kuşlardan biri de Hüma kuşudur. Bu kuşta efsanevidir. Gölgesi kimin üzerine düşerse o hükümdar olurmuş, o yüzden adına devlet kuşu da denir. Yazar yine Hüma kuşuyla ilgili örneği Yunus Emreden verir.

Son olarak Türkler tarih boyunca bir takım hayvanları özellikle uçucu ve bunlardan yırtıcı-alıcı kuşları totem veya kutsal saymış tüm halk yaratılarında ve mitolojik anlatımlarında bunlara yer vermiştir diyerek yazar bu bölümü bitiriyor. Bu konuyla ilgili kaynakları 110. sayfada bulabilirsiniz. Minyatürlerin ve çizimlerin belirtildiği sayfalar ise 111. sayfa ile 120. arasındadır. Minyatürler Topkapı müzesindedir.

Dabbetül-arz:

Araştırmacı yazar Hayrettin İVGİN Dabbetü'l Arz'ı, şöyle tarif ediyor. “Kıyamet günü yerden çıkacak olan bir canlıdır”. Nemi süresinin 82. ayetini örnek veriyor. Dabbetül-Arz kıyamet alameti olarak kabul edildiği gibi “arz hayvanı” anlamında olup Kuran'ı Kerim'de farklı anlamlarda geçiyor.

Yazarımız Yahudi ve Hristiyan teolojisinde İslam'ın Dabbetül-Arz'a benze-yen yaratıkları olduğunu belirtiyor. Arkasından da İslami düşüncede kıyamet gü-nüyle ilgili rivayetlerin olduğunu ve kıyamet alametlerinin çok değişik bir şekilde anlatıldığını ekliyor.

Yazar daha sonra Dabbetül-Arz'ın neye benzediğini açıklıyor. Dabbetül-Arz değişik aralıklarla çıkacakmış. Önce Yemen'de sonra Mekke'ye yakın bir yerde, daha sonrada Safa tepesine çıkacakmış. Dabbetül-Arz'la ilgili rivayetleri veriyor. Kitapta altı yerde rivayet geçiyor. Osmanlı minyatürlerinde Dabbetül-Arz değişik şekillerde resmedilmiş ve Falname ve Fal-ı Kuran eserlerinde bulunuyormuş. Yine Ahval-i Kıyamet adlı eserde ve Terceme-i Miftah Cifrü'l Cami adlı eserde iki min-yatür bulunmaktaymış.

Son olarak yazarımız, Dabbetül-Arz'ın İslam teolejisin de mitolojik bir yaratık olarak ortaya çıktığını söylüyor. Bu konunun kaynakları 124. ve 125. sayfadadır. Konuyla ilgili minyatürler ise 126. ve 130. sayfalardadır. Minyatürün biri Süley-maniye kütüphanesinde diğerleri ise Topkapı Müzesindedir.

Mitolojik Çıkışlı Geleneklerde Bahar Bayramları:

Yazarımız baharı burada cennete benzetiyor. Güzel ve güzelliğin simgesi ol-duğunu söylüyor. İnsanlar öyle etkilenmiş ki bahar ayları bayram aylarıdır diyor. Ayrıca bütün sanat dallarına, şiire, musikiye, davranışlara konu olmuş.

“Anadolu da “saya”, “koyun yüzü”, Davar-yüzü” denilen bir mevsimlik bay-ram geleneği varmış. Bu kutlama “koç katımı” adı verilen törenlerden sonra yapı-lıyormuş. Çobanlık bayramların bir halkası olan bu kuzulama devresinde “Döl ver-me bayramı” yapılmış. Yine “Anadolu da bu olaylarla ilgili değişik yörelerde çok değişik gelenekler gözlenir” diyor yazarımız. Burada, bu “döl verme bayramının” baharın ilk uygulamaları olduğunu söylüyor. 21 mart önemli bir bahar bayramı olan “Nevruz”un kutlandığı günmüş. Bütün Türk dünyasında Türkmenistan'da, Azerbaycan'da, Türkistan'da, Özbekistan'da, İran'da, Anadolu'da, Güney Doğu Anadolu'da ve Bakanlar'da Nevruz kutlamaları yapılır diye eklemiş.

Anadolu'nun halk geleneğinde başka bahar bayramları da var diyor yazarımız. Bunlardan birisi de “çiğdem pilavı”dır. Daha çok çocukların bir töresi haline gel-miş olan bu bayram Hemen hemen tüm Türk dünyasında ve Anadolu'da kutlanı-yormuş. Yine Anadolu'nun bazı yörelerinde “çık-gör” bayramı varmış. “Bahar bayramları içinde hem yaygınlığı hemde töre ve törenlerin, eğlencelerin, zenginliği bakımından en dikkate değer olanı “Hıdırellez”dir diyor Hayrettin İVGİN. Bu bay-ramda Hızır ile İlyas'ın dünya üzerinde buluştuğuna inanılmış. Son olarak yazar,

baharın insanlara umut, sevinç, neşe kattığını ve hayatı güzelleştirdiğini vurguluyor. Konunun kaynakları ise 134. sayfadadır.

İnanışlarda, Söylencelerde Turna Kuşu ve Göç Yolları:

HayrettinİVGİN “Geçmişte toplumun en çok gezegen-dolaşan-turlayan kesimi halk ozanları-aşıklardır” diye tanımlamış. Mesleği gereği sanatını icra etmek için diyar diyar dolaşan aşıkların doğal olarak gezdiği-gördüğü yerlere destanlar düzdüklerini ve güzellemeler söylediklerini, bu yüzden araştırmacıların ve bilim adamları ayrı başlık atmışlardır diye devam ediyor. Aşıkların söylediği şiirlerin içinde yalnızca turnalara yer verdikleri şiirler varmış. Şiirlerin destan, güzelleme, semai, koşma olabileceğini ve bunların içinde bazıları da bestelenmiş. Hatta Alevi cemlerinde semah deyişi olarak bile okunduğunu da ekliyor yine.

Turnaları insanlar kutsallaştırmışlar ve saygı duymuşlar. Turnaların muhteşem ve seyri hayranlık uyandıran bir çiftleşme dansları varmış. Bu nedenle çiftleşme görüntüsü, Japonya’da, Kore’de, Çin’de, Sibiry’a’da, Türkler’de ve birçok kavimlerde, insanların danslarına ilham kaynağı olmuşlar. Danslarının adlarını bile “Turna dansı” koymuşlar. Yine Alevi semahlarında “turna semahı” olduğunu zaten biliyoruz. Turnaların uyumaları tek ayaküstünde olup tünemezlermiş. Diğer ayağının pençeleri arasına bir taş tuttururlar ve tehlike anında bu taşı yere düşürürlermiş. Çıkan sesle turna sürüsünü uyandırdıklarına inanılmış. Bu yüzden turna “tehlikelere karşı hazırlıklı olmayı” temsil ediyormuş. Hatta az sayıda yavru yetiştirdikleri için “uzun hayatı” tek eşle yaşadıkları için “aile birliği ve sadakatı”da temsil ettikleri söyleniyormuş.

Turna kuşu Osmanlı Ordusunda Yeniçeri Ocağının simgesi de olmuş. Yeniçeriler börklerinin önünde, alınlarının üzerindeki özel yerde turna tüyü de taşırlarmış. Turnalar yüksekten uçup sürüler halinde dolaşıp Kondukları yerlerde halka halinde dururlarmış. Hatta bu halkanın ortasında lideri turna bulunurmuş. Bu düzen yeniçeri teşkilatında da aynen uygulanmış. Yine turnaların kendine has dansları varmış. Bu hareketler doğu illerimizde bugün dahi oynanan Turna Barı’nın ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bu oyun bu anlayıştan çıkmış.

Yine özellikle Doğu Anadolu da gelinlerin başına turna tüyü takılması son yıllara kadar devam ediyormuş. Hatta iç Asya Türklerinde ve Moğollarda konar göçer toplumlarda rütbe işareti olarak başlıklarına takıldığını biliniyormuş. Türk toplumu konargöçerlikten yerleşik düzene geçince ve İslamiyeti kabul edince, turna figürünün, totemik ve ilahi karakteri, yerini; aşıktan maşuka, dosttan dosta ve insandan kutsal varlıklara mesaj taşıyan bir haberci niteliğine bırakmış.

Halk ozanları, halk aşıkları turnalar hakkında pek çok şiirler yazmış. Bu şiirleri yazan aşıkların adlarını sıralamış yazar. Kul Hüseyin, Sefil Ali, Aşık İbrahim, Aşık Pervani, Aşık Esiri, Bayburtlu Hicrani, Avşar şairi Seyid Osman, Sivashlı Aşık Tabibi, Geycekli Aşık Hasan, Aşık Garip Bektaş vb. diye devam ediyor. Bu konudaki kaynaklar 149.-152. sayfalardadır.

Mitolojik Vak Vak Ağacı ve Kültürel Yansımaları:

Bütün dünya mitolojisinde ve inanışlarda ağaç önemli bir öğedir diyor yazarımız. İslamiyette tuba ağacı önemli yer tutuyormuş. Ağaç eski Türklerin kutsal veya tabusu sayılırmış. Bu bölümün konusu ise vakvak ağacıdır. Doğu mitoslarında meyveleri küçük çocuk kafası biçiminde olan bir ağaçmış. Rüzgar estiği zaman vakvak diye ses çıkarırlarmış. Afrika da olduğu öne sürülüyormuş. Genellikle vak vak ağacının Hint denizinde bulunduğu inanılıyormuş. Yazar hayrettin İVGİN bu bölümün en az on beş yerinde vakvak ağacına dair mitosları ve inanışları örnek vermiş.

Yazar bazı kaynaklardaki vakvak ağacının yerini belirtmiş. Irak'ın güneyindeki Komor adalarının yakınlarındaymış. Buradaki inanişaya göre ise orada bir kraliçe yaşarmış ve 400 bakire varmış. Bu ağaçtan bahseden en eski kaynak bir Çin metniymiş. Bu metinler 14. yüzyılda Çin ansiklopedisine aktarılmış. Yine bir başka anlatmaya göre ise, Vakvak ağacı hayvan ve bitkilerden oluşmuş bunun yemişleri insana benziyormuş. Saçlarından asılı kadınların göğüsleri insana benzermiş. Sürekli vakvak derlermiş. Başka bir örneğini ise şöyle veriyor yazar; Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde ki vak-vak ağacı ile ilgili bir anlatma varmış. O anlatılan efsaneyi ardından açıklıyor. Binbir gece masallarında bile vak vak ağacı ile ilgili masallar varmış. Buradaki masallardan üçünü anlatıyor. Bir başka anlatımı açıklıyor Hayrettin İVGİN, vakvak ağacının Cezayir dolaylarında bir adada bulunduğuymuş. Bu anlatıda çok güzel kızlar saçlarından ağaca asılı imişler diye devam ediyor.

Yine şair Firdevsi'nin Şehnemesi önemli bir İran destanıymış. Bu destanlarda Büyük İskender'in konuşan ağaca rastladığını anlatıyormuş. Hamse'lesin bir parçası olan İskendernamelerde bu konuşan ağaçlarla ilgili anlatımlar bulunuyormuş. İskendername'nin başka bir varyantını da yine açıklıyor yazarımız. Yine şair Ahmet'in İskendernamesinde de vakvak ağacıyla ilgili anlatımı açıklamış. Ardından Şair Ahmet'in şiirini örnek vermiş. Arap coğrafyacıları ve gezginleri bu vakvak adı verilen bölgeyi genellikle Japonya ile ilişkilendiriyorlarmış. Arap yazarı İbn Hurdazbih'in ve yine arap yazar El Makdisi'nin eserlerindeki açıklamalarını örnek veriyor yazarımız. Yine Hindista'nın Delhi şehrinde yaşamış olan Amir Hüsrev Dihlevi'nin yazdığı eserin de bu konuda da anlatımlar varmış. "Vakvak ağacı bütün anlattıklarımıza göre tam anlamıyla dişil bir imgedir" diye ekliyor Araştırmacı Yazar Hayrettin İVGİN. Ayrıca Karagöz tasvirlerin arasında da çok çeşitli şekilde vakvak ağacı figürleri varmış. Karagöz ağacı tasvirleri karagöz sanatında birer göstermeliktir diye ekliyor yazarımız. Bu göstermelikler oyun başlamadan perde de görüntüleniyormuş.

Yazarımız Osmanlı dönemindeki şairlerimizin şiirlerinden, birkaç tane örnek vermiştir. Bu bölümün kaynakları 165. ve 166. sayfadadır. Oldukça çok resim ve minyatür örnekleri verilmiş yazar tarafından. Bunları da sayfa 167. ile 178. sayfa arasında bulabilirsiniz.

Hıdırellez ve Mitolojik Kökleri:

Yazar Hıdırellezi tanımlamadıktan sonra halk arasında Hıdırellez biçiminde söylenen bu 6 Mayıs gününün yüzyıllardan bu yana, şehirlerde, kasabalarda köylerde kuşaktan kuşağa sürüp geldiğini, içinde eski gelenek ve göreneklerin yaşatıldığı, sevinçli, neşeli, yemekli çalgılı kır eğlenceleri ve çeşitli törenler uygulanan bir gün olarak çıktığını söylüyor. Eski Türk takvimlerinde iki mevsim varmış. Yaz ve Kış imiş. Yaz 6 Mayıs tarihinden 7 Kasım tarihine kadar süren 6 aydır ve Ruzi Hızır denen bu mevsim 186 günmüş. Kış 8 Kasım tarihinden 5 Mayıs tarihine kadar süren 6 aydır ve bu aylara da Ruzi Kasım denirmiş. Toplam 179 günmüş.

Hıdırellez günü tabiat yeşillığe bürünürken tüm bitkiler ağaçlar yeşilleniyor-muş. Bu günlerde tabiat artık süslü, canlı ve tazeymiş. Bundan dolayı halk inançlarında Hızır peygamberle İlyas peygamberin buluştukları gün kabul edildiği bu gün de Hıdırellez bayramı olarak kutlanıyor. Yazar, Hızır ile İlyas mitolojisinde anlatıların, efsanelerin, rivayetlerin tarihi, bulguların o kadar çokmuş ve karmakarışık-mış ki Hızır şudur veya İlyas şudur demek çok zormuş. Burada İslami literatürden yola çıkarak Hızır nebiyi yani Hz. Hızır'ı tanımlamış. Efsanelere göre ve Türk Halkının inanışına göreyse Hızır ayrı, İlyas ayrı birer peygamberlermiş. Her ikisi de Abihayat'ı içerek ölümsüzlüğe kavuşmuşlar. İkisi de ayrı dolaşırlar ve darda kalan insanlara yardım ederlermiş. Sadece 6 Mayıs günü bir araya gelip buluşuyorlarmış. O güne de Hızır-İlyas günü deniyormuş.(Hıdırellez) Hıdırellez bereketin, baharın, taze hayatın ve ebediliğin sembolüymüş.

Yazar ilginç bir noktaya da parmak basmış. 4. Yüzyılın başlarında Filistin'de veya Musul'da bir 23 Nisan günü şehit edilen Hristiyan Azizi George ile Hızır'ın benzerliğini vermiş. İsa peygamberden yaklaşık üç yüz yıl sonra yaşamış olan Cercis (Circis) bir Hristiyan aziziymiş. Müslümanlar tarafından salih bir kimse veya nebi olarak kabul edilen bir kişiymiş. Hristiyanlara göre de Aya Yorgi olarak bilinen azizmiş. Hayatına dair menkıbe tarzında rivayetler varmış. Kuranı Kerimde ve sahih hadislerde bilgi yokmuş. Cercis ile ilgili bazı tarih kitaplarında ve kısas-ı enbiya türü kitaplarda bazı anlatımlar varmış. Yazarımız Cercis'in hayatına dair tüm bilgileri vermiş. İslami ve yabancı kaynaklara göre hepsini açıklamış. Cercis'in (Aziz George) Hristiyanlarda ve Müslümanlarda ortak noktası ise defalarca öldürülen ama yeniden diriltiren, odun ve keresteleri yeşillendirip ağaç haline getiren, kazanların sularında kaynatılan, ateşte yakılarak külleri denize savrulan ulu bir kişiymiş. Hızır motifi Dede Korkut Hikayelerinde, Battal Gazi ve Köroğlu destanlarında bile geçiyormuş. Sünni Sufi geleneğinde Hızır'ın en önemli vasfının ölümsüz olmasıymış.

Yazarımız Kısaca demiş ama bence oldukça uzun tutarak Hıdırellez günün pratiklerini ve inanışlarını sıralamış. Sonuç olarak şunu belirtmiş. Hıdırellez, yüzyılların süzgecinden geçe geçe, zevk, neşe, mutluluk içinde yaşanan bir halk bayramı olmuştur. Unutulmaması gereken şeyin ise Hıdırellez'in dünyanın pek çok yerinde ve milletlerinde değişik biçimlerde var olmasıymış. Bu bölümün kaynakçaları ise 196. ve 199. Sayfa arasındadır. Sayfa 200 ve 211. sayfalarında ise çeşitli resim ve minyatürler vermiş yazarımız.

Ashabı Khef , Yedi Uyurlar:

Araştırmacı- yazar Hayrettin İVGİN bu bölümde Ashab-ı Khef'in tanımını, Kurandaki yerini, hangi süre olduğunu ve sürenin anlamıyla birlikte içeriğini de açıklamış. Khef süresi ile ilgili müfessirlerin binlerce tefsir ortaya koyduğunu, İslam alimlerinin ve araştırmacıların Eshab-ı Khef mağarası ile ilgili yüzlerce hikayeleri olduğunu söylemiş. Bunlardan birinin yazma eser olarak kendi arşivinde olduğunu da belirtmiş. Bu yazma eserin adı "Hikayet Eshab-ı Khef ve Tekyanus" dur demiş yazar.

Eshab-ı Khef Kur'an'da "Eshab-ı Khef Ve'r Rakıyım" diye geçiyormuş. Yazar daha sonra bu kıssayı açıklamış. Bu efsanenin pek çok rivayetleri de mevcut olduğu gibi tabi olarak da şahısların ismi ve sayısı da rivayetlere göre değişiklik gösteriyormuş. Kuranda Eshab-ı Khef'in bu mağarada aslında 300 güneş gün yılı yaşadığı, Arapların kullandığı takvime göre ise dokuz yıl eklemesiyle 309 yıl olmuş oluyor. Genellikle tarihçilerin yedi uyurlar olayının putperest Roma imparatoru Dakyanus Decius veya Diokletianus zamanın da olduğu bilinişormuş. Eshab-ı Khef'in yeri ile ilgili pek çok rivayetlerin ve görüşlerin olduğu gibi bu olayla ilgili pek çok kitaplar, makaleler ve bağımsız bilgiler bulunuyormuş. Yazar Eshab-ı Khef mağarasının bulunduğu yerleri on dokuz madde halinde tek tek sıralamış.

Zübetül Tevarih adlı eserde yedi uyurların adlarını belirtip yine Osmanlı kaynaklarındakini ve Anadolu halkı arasındaki arasında ki adlarını da vermiştir. Yazar konuyu şu şekilde bağlamış. "Türkiye'nin dışındaki hiçbir yerde Eshab-ı Khef'in bulunduğu ciddiyetle üzerinde durulacak bir husus değildir. Türkiye'de ise Eshab-ı Khef'in Efes ya da Tarsus'da olduğu üzerinde durulmaktadır. Şurası bir gerçek ki tefsirci dışında, bütün İslam müfessirleri ve İslam alimleri Tarsus'da bulunduğu fikrinde birleşir."

Bu bölümün kaynaklarını ise sayfa 216. ve 218. sayfa arasındadır. Sayfa 219.-227. sayfalar arasında ise konu ile ilgili resim ve minyatürler bulunmaktadır.

Miraç ve Kab-ı Kavseyn:

Yazar miraç konusunun "Kuran ayetleri içinde açıkça yer almamıştır" diye belirtmiş. Konuyla ilgili olduğu savunulan ayetler Necm süresinin 6. Ayetinden18. Ayetin sonuna kadar olan bölümdür diyor. Yalnız bu ayetlerin ilk altısında Miraç olayının ne derece değinildiği ihtilaf konusu olduğunu ve bazılarının ise bu ayetlerde miraç olayına değil, daha önce Hz. Peygamber ile Cebrail arasında gerçekleşen bir buluşmaya temas edildiğini ileri sürüyorlar diye devam ediyor yazar. Necm süresinin ayetlerini ve ardından da İsra süresinin ayetlerinin meallerini ve ayetlerin kelime anlamlarını açıklamış.

Özellikle Miraç olayının Türk edebiyatında özel bir yeri ve önemi vardır diyor Hayrettin İVGİN. Miraç mucizesiyle ilgili uzun manzum eserler meydana getirmişler şairler. Osmanlı Türk şairleri ve bazı yazarlar harika eserler ortaya koymuşlar. Yazarımız Miraç olayına değinen, Miraciye'leri bulunan şairleri sıralamıştır. Yine Miraç hadisenin ve tasavvurunun tarih boyunca geçmiş kavimlerde değişik şekillerde mevcut olduğunu ve miracın yani yükselişin, kişinin kendi aleminden bir

başka aleme çıkış motifleri olduğunu belirttiği gibi bunu belki de mitolojik bir motif olarak görebiliriz diyor. Çeşitli kabile dinlerinde, hint dinlerinde, Eski Mezopotamya geleneğinde, eski Yunan mitolojisinde, eski İran dini geleneğinde, Zerdüş inancında, eski mısır geleneğinde, Hermetik literatüründe, Maniheizm, Sabilik, Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinlerde de göğe yükselmekten söz edilirmiş. Yazar yine miraç olayını İslam dinine göre açıklamış ardından da Alevi-Bektaşî Halk şiirinde ve miraciyelerde Necm süresiyle ilgi mecazi anlamı benimsemişlerdir. Kab-ı Kavseyn ifadesi hakkında geniş açıklamalar ve değişik yorumlar yapılmış. Kavs “yay” demekmiş. Kab’da “yayın kabazısıyla giriş mahalli olan iki köşe aralığına” denirmiş. Kab-ı Kavseyn’i” bir yayın iki ucu arasındaki mesafe kadar” şeklinde anlamak mümkünmüş.

Araştırmacı yazar Hayrettin İVGİN şairlerin şiirlerinden birçok örnek vermiştir. Bu şairler, Edib Harabi, Gaybi, Rıza baba, Ahmet Cevdet baba, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Nesimi, Hallac-ı Mansur, Nizami Gencevi v.b’dir. Ayrıca bu şairleri belirterek haklarındaki bilgileri de dip not olarak vermiştir. Yazar sonuç olarak da şunu belirtmiş. “Kab-ı Kavseyn” ve “ev edna” ayetleri, Türk şiirinde özellikle Alevi-Bektaşî şiirinde bir mazmun olarak kullanılmıştır. Ancak Alevi –Bektaşî şairleri Mirac olayını Hz. Peygamberin Allah’a iki yay arası kadar, hatta ondan da yakın olmasını, insanın Allah’ı kendinde görmesini ve özü ile Allah’ın birbirine çok yakın durduğunu, Allah’ın bütün vasıflarının insanda görüleceğini ifade eder” demiştir. Bu konunun kaynakçaları 238. sayfadadır. 239. ve 243. sayfalar arasında da resim ve minyatürler bulunmaktadır.

Burak:

Yazar bu bölümde Hz. Muhammedin miraç gecesinde bindiği bineğin birinin adının Burak olduğunu belirtmiş. Hz. Muhammedin üzerine bindiği Burak adındaki hayvan müfessirler tarafından şöyle tanımlanmış. Katırdan daha küçük, merkepten daha büyükçe olarak belirtilirken yüzünün insan gibi, kulaklarının fil gibi, boyununun ve kulağının deve göğsü, yelesinin at, toynaklarının öküz gibi olduğu söylenmiş. Göğsü yakutmuş, saçları beyaz ve parlakmış. “Miraç olayının detaylarını ise sahabelerin rivayetlerinde buluyoruz” diyor yazarımız. Kırk beş sahabe peygamberimizden rivayet ettikleri hadisler varmış. Bu rivayetler ise ünlü Kütü-i Sitte kitaplarında bulunmaktaymış. Buradan sonra yazar miracı uzunca bir şekilde açıklamıştır. Kısaca söylersek eğer, Miraç olayında Peygamberimiz Burak adında bineğe biner ve Cebrail’le birlikte göğe yükselirler. Önce birinci semaya sonra ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci semaya gelir. Buradan sonra Cebrail gelemez çünkü izini yoktur ve Peygamberimiz refrefe binerek tek başına Allah’ın huzuruna çıkar. Yani iki yay mesafesi hatta daha yakındır.

Yazar hafaza kapısını, Beyt-i ma’mur’u, Hav-ı-Kevser’i, Sıdre-i Mühteşa’yı, Refref’i dip not olarak açıklamıştır. Bu bölümün kaynakçaları ise 249. Sayfadadır. 250. ve 253. arasındaki sayfalarda çeşitli resim ve minyatürler bulunmaktadır.

Erbainden Nevruza, Nevruzdan Hıdırelleze:

Yazarımız bu gün ülkemizde fiilen iki takvim kullanıldığını, birisinin resmi diğeri ise yarı resmi olduğunu belirtmiş. Bu takvimlerden biri ay takvimi diğeri ise güneş takvimidir. Dini bayramlar için ay, resmi törenlerde ise güneş takviminden yararlanılmış. Bu bölümde yazar Nevruzdan 90 gün öncesinden başlamak üzere kış günlerini ve Nevruzdan 45 gün sonraki Hıdırelleze kadar baharın ilk günlerinden bahsetmiş. İki takvim arasında 13 gün fark varmış. Halkımızın Karakış olarak adlandırdığı yağışlı ve soğuk günler 11 ve 12 Aralık günleri başlamış ve 10 gün sürmüş. Bu günlere de Erbain denirmiş. Erbain gündönümünün başlangıcıymış (21 Aralık) 90 gün sonra günler uzamaya başlamış buda nevruza kadarmış (21 mart) Erbain 40 gün sürüyormuş. Bu ayada halk arasında Zemheride deniyormuş. Yazar buradan sonra uzun bir şekilde anlatmaya devam etmiş.

Erbainden sonra Hamsin günleri başlıyormuş. 50 günmüş bu süre.(1 Şubat-21 Mart) 14-15 Şubat Cemrelerin düştüğü aymış. Yazar Cemre inanişinin nereden geldiğini sormuş bizlere sonra açıklamış. Göçebe Arap kabileleri yazın yüksek ve serin yerlerde kışın kuytu ve havası sakın yerlerde yaşıyorlarmış. Üç bölümde çadırlar oluşturup üç ayrı yerde ateş yakıyorlarmış. Belli bir süre birinin sonra diğeri nin daha sonra üçüncüsünün ateşini söndürüyorlarmış. Bunların ilkinde 1. Cemre (20-21 Şubat, ikincisine 2. Cemre (24-27 Şubat) üçüncüsüne ise 3. Cemre (6-7 Mart) deniliyormuş. Bu yüzden baharın geldiğine inanılıyormuş.

Yazarımız şubat, mart, nisan ve mayıs aylarındaki halk inanişlerini ve bu günlerin adlarıyla birlikte açıklamalarını da belirtmiş uzun uzadıya. Hatta bu günler için söylenen deyimleri bile örnek vermiştir. Bu bölümün kaynakçaları ise 261 ve 262. sayfadadır. Yine 263 ve 264. sayfalarda ise resimler örnek verilmiştir.

BİLİMSEL EKSEN
ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
(ISSN: 1309-5811)

Yayın İlkeleri

1. Bilimsel Eksen Dergisi yılda dört defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Bilimsel Eksen Dergisinde [**• halk bilimi • edebiyat • iletişim • arkeoloji (kazı bilimi) • sosyoloji (toplum bilimi) • müzik • tarih • antropoloji (insan bilimi) • etnoloji (budun bilimi) • psikoloji (ruh bilimi) • etnografya • dil bilimi • onomastik (ad bilimi) • coğrafya • din bilimleri • felsefe • eğitim bilimleri • sanat tarihi vb.**] alanlarında makalelerin yanı sıra; söyleşi, eleştiri, değerlendirme tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.
3. Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında veya internette yayımlanmamış olacaktır.
4. Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar metin olarak ve resim, belge, kroki, harita vb. malzemelerle birlikte 20 (yirmi) sayfayı aşmamalıdır. Eğer 20 (yirmi) sayfayı aşma durumu varsa bu yazı I – II ve daha fazla bölümlere ayrılarak değişik sayılarda yayımlanma durumunda kalınacaktır.
5. Türkiye Türkçesi ve Türk dilinin diğer şiveleriyle bir Türkçe özet (ortalama 150 kelime), anahtar kelimeler (ortalama 5 kelime) eklenecektir. Türkçe özetin ve anahtar kelimelerin mutlaka İngilizce veya Rusça karşılıkları da verilecektir.
6. Türkçe dışında İngilizce ve Rusça kaleme alınmış yazılara, anahtar kelimelerle birlikte yazının Türkçe özeti de eklenecektir. İngilizce veya Rusça özet ile anahtar kelimeleri mutlaka eklenecektir.
7. Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde ve Türkçenin diğer şivelerinde (Azeri Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırım Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Kazak Türkçesi, Uygur Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb.) yazı kabul edilebilir.
8. İngilizce, Rusça ve Türkçenin diğer şiveleriyle yazılan yazıların Türkiye Türkçesiyle genişçe bir özeti (en az 150 kelime) ve anahtar kelimeler konulmalıdır.
9. Yazılar; A4 boyutunda, 12 punto büyüklüğünde Windows (Microsoft Word) uyumlu sözcük işlemci programıyla yazılmalıdır. Üst, Alt, Sol ve Sağ marjları 2.5; paragraf aralığı 6 nk, satır aralığı tek verildiğinde yaklaşık Bilimsel Eksen dergisinin 1 sayfasına tekabül etmektedir. Yazı Türkçe veya İngilizce ise Times New Roman, Azeri Lehçesinde ise Times Roman AzLat (veya benzeri), Rusça ise Times Roman Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları muhakkak olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb var ise baskıya uygun resimasyonda gönderilmelidir. Yazılar Disket / CD kaydı ile birlikte 4 (dört) nüsha hâlinde olmalıdır. Bu yazılardan sadece birinde yazar adı olacak, diğer üç nüshada yazar adı belirtilmeyecektir.

10. Yazılar Times New Roman (11 punto) yazı karakteriye tek satır aralığıyla yazılacaktır.

11. Metin içindeki alıntılar ve göndermeler yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987: 9). Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle 10 punto ile yazılacaktır. Dipnotlar “DİPNOTLAR” başlığı altında yazının sonunda verilecektir. Metin içinde belirtilen alıntılarının ve göndermelerin kaynakları “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre yazılacaktır.

Kitaplarda: Yazarın Soyadı, Adı, Kitabın Adı. (Çev: Adı-Soyadı). Yayınevi. Baskı Yeri. Baskı Yılı. Sayfa Numarası.

Makalelerde: Yazarın Soyadı, Adı. “Makale Adı”. Dergi (Gazete-Sürelî Yayın) Adı. Sayı. Yayınevi. Baskı Yeri. Baskı Yılı. Sayfa Aralıklı Numaraları.

12. Dergimize gönderilen yazılar, hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

13. Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

14. Yayımlanan yazıların tüm bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır. Yayımlanan veya yayımlanmayan yazılar yazarlarına iade edilmez. Bilimsel Eksen dergisi, gönderilen makaleleri yayınlayıp yayımlamama hakkına sahiptir.

SCIENTIFIC AXIS
QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO
INTERNATIONAL PEER REVIEW
(ISSN: 1309-5811)

Publication Principles

1) Scientific Axis magazine is quarterly periodical subject to international peer review.

2) Articles published in Scientific Axis magazine will not have been previously published elsewhere.

3) Articles published in Scientific Axis magazine will have a maximum text length of 15 pages, to be extended to 20 pages in the case of articles containing photos, documents, drawings, maps or similar materials.

4) With regards to the articles written in Turkish (as it is spoken in Turkey) or other Turkish dialects, a Turkish, English or Russian abstract (average 50 words) and Key Words (average 5 words) in all three languages are to be submitted.

5) With regards to articles written in foreign languages, the title and the abstract of the article are to be submitted in Turkish.

- 6) Articles written in Turkish, English and Russian are accepted to our journal.
 - 7) Articles are to be submitted in CD/diskette form alone with four written samples, three of which are to be sent to the given address without giving the writer's name.
 - 8) Articles are to be written in Times New Roman (size 11) with on line margin.
 - 9) References to be made in the text are to be defined as name, publishing year and page number written in parenthesis. (Köprülü 1989:9) footnotes are only to be used for explanations and should be written in size 10 times new roman.
 - 10) References used in articles will be given in the references section at the end of the article in alphabetic order.
 - 11) Articles sent to the publisher's board will be sent to two experts concerned with the subject involved in the referee committee and articles will be published according to the reports to be written or will be sent to writers of the articles with the aim of correction if needed.
 - 12) The owners of the articles are responsible for the published writings.
-

НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
(ISSN: 1309-5811)

Основные Положения Журнала И Требования К Статьям

- 1) Журнал **НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН** является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.
- 2) В журнале **НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН** могут быть опубликованы статьи по таким отраслям наук как [• фольклор • литература • социология • археология • музыка • история • антропология • этнология • психология • этнография • языковедение • ономастика], а также критические статьи, обзор нового издания, научные новости.
- 3) Журнал **НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН** – издание, в котором будут печататься раньше нигде (даже в интернете!) до этого времени неопубликованные статьи.
- 4) Объем статей для журнала **НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН** в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов должен составлять не более 20 страниц. Если объем статьи превышает 20 страниц, есть возможность напечатать ее по частям в нескольких номерах.
- 5) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 50 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.
- 6) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.
- 7) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, русском, английском и на других тюркских языках (татарском, азербайджанском, киргизском, узбекском, крымско-татарском, гагаузском, казахском, уйгурском, туркменском и др.).

8) К статьям, написанным на английском, русском и других тюркских языках должен быть приложен резюме на турецком языке (не менее 150 слов).

9) Верхнее, нижнее, правое и левое поля 2,5. Отступ от левого поля 6. Статьи на турецком и английском должны быть набраны на Times New Roman, если на азербайджанском языке, то на Times Roman AzLat (или похожее), а если на русском, то на Times Roman Cyr (или похожее). Если в статье имеются рисунки, ноты и пр., они должны быть приложены к статье с хорошим качеством пикселя. Статьи принимаются на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

10) Статьи должны быть набраны в формате A4 в программе Times New Roman, кегль -11, межстрочный интервал - 1.

11) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке (сначала фамилия автора, затем имя). Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Boratav 1987: 9.) Если приводятся несколько статей одного и того же автора, то их следует расположить в библиографии по году издания. Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

В книгах: фамилия писателя, имя, название книги. (Перевод: имя-фамилия). Название издательства. Место издания. Год издания. Номер страницы.

В статьях: фамилия писателя, имя. “Название статьи”. Журнал (Газета-периодическая печать) Название. Номер. Издательство. Место издания. Год издания. Номер страницы.

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки. Имена авторов и специалистов не оглашаются, сохраняются в тайне друг от друга.

13) За статьи, опубликованные в журнале, гонорар не оплачивается.

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы. Неопубликованные статьи авторам не возвращаются. Право публикации остается за редакцией журнала.